

Szár

zard

2022.

4. szám

Vég

Századvég
2022 · 4. szám

Szerkesztik: Gallai Sándor · Gyorgyovich Miklós · S. Király Béla · Kiss Réka · Molnár Attila Károly · Pap Milán · Pillók Péter · Ványi Éva · Veszelszki Ágnes

Korábbi szerkesztőségek:

Demeter Tamás · Pócza Kálmán · Veszelszki Ágnes · Zuh Deodáth

G. Fodor Gábor · Demeter Tamás · Mándi Tibor · Szűcs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán · Bódy Zsombor · Cieger András · Csité András · G. Fodor Gábor · Kapitány Balázs · Szalai Ákos

Spéder Zsolt · Kerégyártó Béla · Körösenyi András · Kövér György · Sági Gábor · Stumpf István · Tóth István György

Pethő Sándor · Bárány Anzelm · Huoranszki Ferenc · Kovács M. Mária · Körösenyi András · Liptay Gabriella · Ruzsa Ágnes · Szilágyi Márton

Gyurgyák János · Fellegi Tamás · Gyekiczki András · Kövér László · Kövér Szilárd · Máté János · Orbán Viktor · Stumpf István · Varga Tamás · Wéber Attila

Kiadja a Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány

Felelős kiadó: Molnár Attila Károly

Olvasószerkesztő: Bobály Ilona, Ell Alexandra

A szerkesztőség címe: Századvég Közéleti Tudásközpont Alapítvány, 1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8–10.

Kapcsolat: Tóth Krisztián

Telefon: + 36 1 479 5298

E-mail: kiado@szazadveg.hu

szazadveg.hu

Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

A lap évente négy alkalommal jelenik meg. Egy szám ára 1500 forint.

Előfizetés egy évre 6000 forint. Előfizetés a szerkesztőségénél.

ISSN 0237-5206

Tartalom

Előszó.	5
-----------------	---

ARANYBULLA

ZSOLDOS ATTILA

Az Aranybulla születése	15
-----------------------------------	----

BERTÉNYI IVÁN

Az Aranybulla pecsétje.	33
---------------------------------	----

[DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL

Az Aranybulla és ellenállási záradékának jogbiztosító szerepe a királyi, fejedelmi hitlevelekben (1222–1920)	49
---	----

MEZEY BARNA

Adalékok az Aranybulla közjogi megítéléséhez a reformkorban	79
---	----

CIEGER ANDRÁS

„Kicsit túlzottnak éreztem a Szent István-korra való visszaemlékezést”	91
---	----

MŰHELY

LOVÁSZ ÁDÁM

Niklas Luhmann és a posztokológiai politika lehetősége	105
--	-----

RECENZÍÓ

S. KIRÁLY BÉLA

Sarkozy – a válságon lovagló taktikus	127
---	-----

LAKATOS ARTUR LÓRÁND

Egy újabb tablókép Trianonról	137
---	-----

PETŐ BALÁZS

Egy alpmű a katolicizmus, a liberalizmus és a szocializmus viszonyáról	143
---	-----

E szám szerzői	149
--------------------------	-----

Előszó

2022-ben ünnepeltük az Aranybulla 800. évfordulóját, amit számos rendezvény és kiadvány fémjelzett. Az év zárásaként elkészített tematikus számunkkal magunk is csatlakoztunk ehhez a körhöz. Az Aranybulla témakörében készült írásokkal egyszerre igyekeztünk a másutt megjelent tudás esszenciáját és kiegészítését adni. Válogatásunkban a hagyományos történeti megközelítéseket pecsétteni, jogtörténeti és közjogi dimenziókkal is kiegészítettük.

Az első tanulmány az Aranybulla születésének okaival és körülményeivel foglalkozik. Szerzője, Zsoldos Attila sok félreértést kívánt eloszlatni az Országház Kiadónál az évfordulóra megjelent, *A 800 éves Aranybulla* című – közel háromszáz oldalas és másfél kilogramm tömegű – könyvében. Itt közzétett cikke ebből emel ki néhány gondolatot, s elsődlegesen a hogyan és miért kérdéseire keresi a válaszokat. Az Aranybulla hét eredeti példánya közül egy sem maradt fenn, szövegét egy 1318 körül készült másolatból ismerjük. Ellentétben a kódexekbe másolt törvényekkel, az Aranybullát oklevél formájában adta ki II. András király. A dokumentum keletkezésének dátumára a hozzáillesztett méltóságsorból, a főpapok listájából lehet következtetni, ami az 1222. április közepi állapotokat tükrözi, ám Zsoldos szerint ennél pontosabbat nem tudunk mondani.

A kibocsátás célja egy politikai válság megoldása volt. Az év okleveleiből tudható, hogy 1222-ben a legjelentősebb világi méltóságban, a nádoriban három különböző személy váltotta egymást, ami viharosan változó politikai viszonyokat sejtetett. A vihar keletkezéséről III. Honorius pápa bullája azt írta, hogy II. András megkoronáztatta elsőszülött fiát (Béla herceget, a későbbi IV. Béla királyt), s „némely elvetemültek [...] azon meszterkednek [...], hogy engedelmességüket megtagadják a királytól, mintha nem neki, hanem fiának tartoznának azzal”. A koronázás valójában kényszer hatása alatt történt, s bár András 1220-ban átadta Szlavóniát Béla hercegnek kormányzásra, tényleges hatalmát azzal korlátozta, hogy saját

embereit ültette mellé. Ráadásul 1222 tavaszán András érvényteleníteni akarta a herceg és Laszkarisz Mária házasságát, ami – az apjával egyébként is konfliktusban álló – Bélát az elégedetlenek élére állította.

Az Aranybullával a szorult helyzetű király az alattvalói kapcsolatrendszerét kívánta rendezni, a szokásosnál erőteljesebb garanciákat vállalva. A dokumentumban – az eddigi közhiedelemmel ellentétben – mégsem az ellene fellépők követeléseit összegezte (azokat inkább a Német Lovagrend kiváltságlevele tükrözhetette). A király az adományok felülvizsgálatával ráadásul meg tudott válni a rákényszerített főméltóságoktól, és megbiztosította tényleges irányítói szerepét. A zágrábi István püspök közvetítésével a fiával is elsimították az ellentéteket, javították viszonyukat. Az Aranybulla tehát önmagában nem vetett ugyan véget az 1222-es politikai válságnak, de fontos eleme volt a helyzet rendezésének.

Második tanulmányunk, Bertényi Iván írása az Aranybulla névadójáról, az oklevél tartalmát hitelesítő, aranylemezekből összeforrasztott függőpecsétről szól. A bulla függő fémpecsét, mely a pápai oklevelek esetében – a szerénységet kinyilvánító – ólomból, II. András 1222-es oklevelén viszont aranyból készült. A pecséttan a történeti források vizsgálatához nélkülözhetetlen segédtudomány, melynek tárgyai, az – ókori kelet népei óta velünk élő – pecsétek egyszerre garantálják a tartalom sértetlenségét (titkosságát) és érvényességét (hitelességét), s bizonyítják a tulajdont. Anyaguk, ábrázolásuk és elhelyezésük módja sok mindenről árulkodik a pecséttanhoz értők számára. A pecsétek ma is széles körben használatosak, uralmukat talán csak az online ügyintézés elterjedése törheti meg.

Már I. István király is használt pecsétet, Péter és I. András ólombullája, illetve bronz „billoga” pedig fenn is maradt csakúgy, mint a 12. század több pecsétgyűrije. A 13. századól elterjedtek a királyi pecséttel megerősített oklevelek. A hamisítások miatt csak a nagy (egy- vagy kétoldalú, gyakran ellenőrző pecséttel vagy titkos jelekkel is védett) függőpecsétet tekintették autentikusnak, a kevésbé fontos iratoknál pedig rányomott viaszpecsétet kezdtek el használni. Az oklevelek sokasodásával a fémek helyét átvette a viasz, az arany függőpecsét a királyoknál is ritkának számított. Ismertebb uralkodóink közül II. Géza, III. István és III. Béla esetében tudunk tömör érempecsétéről, Imre és II. András aranybulláját már kör alakú, veretes lemezekből és hajlított szalagból, dobozos szerkezetűnek készítették. Imre kettős pecsétje hátlapján az uralkodó címer-

pajzsát viselte, hétszer vágott pajzsa a jelenlegi államcímer vörös-ezüst sávozatának elődje.

II. András bátyja aranybullájának több sajátosságát átvette, és három évtizedes uralkodása alatt a viszonylag gyakori használat ellenére sem változtatott aranypecsétje nyomóján, melyen a hamisítások ellen titkos jelet alkalmazott. A szerkezet mellett a körirat – apja nevének feltüntetésével – is a családi hagyományokat követte, a királyalak mellett feltűnő nap, hold és csillag viszont újításnak számított. Imre kilenc oroszlánjával szemben II. András pecsétjén csak hét szerepelt, de köztük kis pajzsok is megjelentek. Két viaszpecsétje azonban több ponton is eltért az aranybullájától, ami mégsem jelenti azt, hogy több különböző címere lett volna a királynak; inkább egyazon családi címer változatairól lehetett szó.

Az Aranybulla nagypecsételesi záradéka hét aranypecsétetes oklevelet említ, ám ezek közül egyet sem találtak meg a kutatók, és ma már nincs is igazán remény arra, hogy bármely eredeti példány és pecsétje előkerüljön. Ezek hiányában azt lehet tudni teljes bizonyossággal, hogy az Aranybulla pecsétjéhez ugyanazt a pecsétnyomót használták, mint egy évvel korábban a Thota asszonynak és két évvel később a Gergely és István ispánoknak kiállított okleveleken található pecsétetekhez.

A harmadik, [Diószegi] Szabó Pál által jegyzett tanulmány az Aranybulla és az ellenállási záradék jogbiztosító szerepét vizsgálja az uralkodói hitlevelekben. Az oklevél kiadásakor megvolt a szándék, hogy a későbbi megtartására vonatkozó szabályokat is rögzítsenek, de egyes rendelkezéseit már II. András és utódai idejében finomították, kiegészítették. Az Aranybulla megújításának egyik forrása az Andrást követő Árpád-házi királyok koronázási esküje, melynek szövegébe belefoglalták az Aranybulla egy-egy cikkelyét. A megújítás másik formája az volt, amikor egy-egy uralkodó a teljes Aranybullát külön törvényként is megerősítette. 1687-ben a Habsburgok az ellenállási jogot kivették a megerősített cikkelyek közül, a megújításnak mégis kialakult egy szövegbeli állandósága, mely az utolsó uralkodóig, IV. Károlyig fennmaradt.

A királyra vonatkozó szankciót az 1231-es megújításkor már az esztergomi érsekre bízták, aki megintéssel, majd kiközösítéssel élhetett az oklevél rendelkezéseit megsértő uralkodóval szemben. Az Árpád-ház kihalása nem jelentette az Aranybulla jogbiztosító szerepének megszűnését. Megerősítését a főpapok – az 1318-as kalocsai, rendi jellegű szövetségkötésükkor – is követelték, a legismertebb középkori megerősítésére

mégis csak 1351-ben, I. Lajos uralkodása alatt került sor a Budára összehívott országgyűlésen, amikor egyetlen cikkely (az örökös nélkül elhunyt nemesek szabad végrendelkezése) kivételével mindegyiket, az ellenállási jogot is megújították. Az Aranybullában említett szabadságok megtartását uralkodása kezdetén Luxemburgi Zsigmondnak is esküvel kellett megerősítenie, de a vegyesházi királyaink – Habsburg Alberttől Jagelló Ulászlón át Hunyadi Mátyásig – is ugyanígy jártak el. Míg a középkori krónikáírók nem emlékeztek meg II. András okleveléről, Werbőczy István nagy figyelmet szentelt az Aranybullának a *Tripartitum* (Hármaskönyv) című munkájában. Egy évszázaddal később, a Habsburg-abszolutizmus idején az ellenállási jog biztosította az ismert szabadságmozgalmak, így a Bocskai-felkelés, Thököly harca és a Rákóczi-szabadságharc jogalapját.

II. Habsburg Ferdinánd 1618-as – első királyi – hitlevelének törvénybe iktatásával az Aranybulla-megújítások középkori gyakorlata egyesült az Aranybulla megtartásának koronázási hitlevelébe foglalt kinyilvánításával. Mivel ez utóbbit a többi Habsburg uralkodó is követte, nem volt szükség az Aranybulla külön törvényi megújításaira. Az 1687-es novemberi pozsonyi diétán azonban a rendek feladták az ellenállási záradékot, a kartálisan deklarált ellenállási jog szokásjoggá, utólagos közjogi-politikai indoklássá szelídült. Az ellenállási jog a koronázási hitlevelekből kikerült, a szabadságharcokat leverték. A 19. században az ellenállási jog értékelése a nemzeti liberálisok körében megváltozott, a polgári jogrend garanciáit már nem rendi alapokra kívánták építeni. Az Aranybulla jogbiztosító funkciója a történeti alkotmányban – az ellenállási jog nélkül – mégis fennmaradt, amit az 1687 utáni hitlevelek egyfajta szövegbeli állandósága is mutatott. Az Aranybulla utolsó megerősítését IV. Károly koronázási hitlevelének 1917-es törvénybe iktatása jelentette. 1920-ban a kormányzói eskü szövegéből az Aranybulla említése teljesen eltűnt, ám a dokumentum jogbiztosító szerepe nem szűnt meg, hiszen eszmeisége még a 2011-ben elfogadott Alaptörvény R) cikk (3) és C) cikk (2) bekezdésében is visszaköszön.

E számunk negyedik írásában Mezey Barna az Aranybulla reformkori közjogi megítélését vizsgálta. A rendi alkotmány terjedelmével, a „sarkalatos törvények” értelmével a reformkori vármegyei művelt nemesség sem volt igazán tisztában, miközben akadtak olyanok is – igaz, kisebbségben –, akik az általános országreformot egyetlen dokumentumra, magára az Aranybullára építették volna. A közjogi szakirodalomban hivatkozási

alapként tekintettek az Aranybullára, megítélése mégsem volt teljesen egységes. Szűcs Jenő szerint a 15. század derekáig nem számított alkotmányos elvnek, hogy az uralkodók az általánosan kötelező szabályokat csak az „országgal egyetértve” alkothatják meg, az elv visszavetítése a korábbi időkre tehát történetietlen, s indokolatlanul szűkítené a jogforrások körét. A reformkor közjogi szakirodalmában azonban az Aranybullára egyértelműen törvényként hivatkoztak.

Frank Ignác, a pesti egyetem professzora, aki az írott törvényeket az íratlan szokásoknál – a korszellemnek megfelelően – előbbre valónak tartotta, a privilégiumleveleket a legfontosabb „törvények” közé sorolta. Az Aranybullát alaptörvénynek, tehát az alkotmány alapintézményének minősítette, és a nemesi szabadságok alapvetéseként jellemezte. Beöthy Zsigmond, az újkori magyar közjogtudomány egyik legkiválóbbja az Aranybullát szintén az alaptörvények közé sorolta, ám azok fogalmát szélesebben értelmezte: nem alakszerűségüket, hanem tartalmukat, a jogképződés jelentőségét vette figyelembe. Bár a Werbőczy által számontartott jogok közül az ellenállást az 1687-es 4. törvénycikk megsemmisítette, Beöthy szerint a rendek országgyűlési előterjesztési joga értelmezhető az ellenállási jog tovább éléseként.

Szabó Béla vármegyei táblabíró a magyar közjogi tradíciók, a korszerű európai állambölcselet és a nagy átalakulásra készült politikai programok egyfajta szintézisét adta. A történeti alkotmányra a magyar államiság alapjaként tekintett, az Aranybullát mégsem hivatkozta kiemelt dokumentumként (forrásai közt inkább a Hármaskönyv és a 15. század utáni rendi gyűlések artikulusai domináltak), szellemét azonban megidézte a nemzet és a nép fogalmának meghatározásakor. Szabó a történelmi jog híveként ellenezte az írott alkotmányokat. A rendek „sérelmét és kívánatát” nem az ellenállási jogból, hanem ausztriai hatásból vezette le.

Az áprilisi törvények, a reformok és a szabadságharc elbukását követően a magyar közjogi gondolkodásban felerősödtek a történelmi alkotmány biztosítékai iránti igények, az Aranybulla megkerülhetetlen elemévé vált a szakirodalomnak. Cziráky Antal országbíró, a Magyar Tudományos Akadémia alapító és igazgató tagja „ősi alkotmányunk palládiumának” nevezte az általa is törvényként tisztelt Aranybullát, s az angol *Magna Charta*-val állította párhuzamba. Helytelennek tartotta azokat a véleményeket, amelyek szerint az Aranybulla jogtalan erőszak terméke, mely ezért az uralkodót nem kötelezné; szerinte a dekrétum „minden körülmény között

megtartandó”, az ellenállási záradéka pedig szerte Európában bevett garanciális intézmény, melyet azonban rosszul és károsan értelmeztek. Az ellenállási jog eltörlését Deák Ferenc az ország javát szolgáló intézkedésnek vélte, hangsúlyozta azonban a sérelmek orvoslásának tradicionális eszközei, az egyéni felfolyamodási jog, a köztörvényhatóságok fölterjesztési jogosultsága és az országgyűlés felirati lehetősége fontosságát.

Az Aranybulláról szóló zárótanulmányban Cieger András az oklevél emlékére Székesfehérvárott állított emlékmű eredetét, a döntés politikai légkörét és a kádári emlékezetpolitika jellegzetességeit vizsgálja. Felidézi az 1972-es alkotmánymódosítást, az ország ezeréves fennállásának – Kádár által – kezdeményezett említését a preambulumban, a pártdokumentumokban egyre hangsúlyosabb szocialista patriotizmust, az alkotmány augusztus 20-i ünneplésének jellegtelen népünnepéllé változtatását, a lakosság bizonytalan jogismeretét, az amerikai magyar közösségben az Aranybulla 750. évfordulójának nemzeti ellenállási jogként ünneplését. A nemzeti múlt felidezésének és éltetésének szerinte határt szabott a szocialista vívmányok tisztelete, a proletár internacionalizmus igénye és a burzsoá nacionalizmus elkerülésének igénye. A múlthoz viszonyulás kettőssége mutatkozott az Aranybulla-emlékmű felállításkor is, amikor az erős szakrális és polgári múlttal rendelkező város ezeréves ünnepe összekapcsolódott a nemzeti színezetű alkotmánymódosítással és a szocialista rendszer legitimációs törekvéseivel. Így találkozhatott egymással a nemesi és a szocialista alkotmány, bár összeegyeztethetőségük két szempontból sem volt nyilvánvaló. Az egyik a politikai felső vezetés hivatalos – szocialista ideológiai alapokra épülő – véleménye II. András okleveléről, melyet az alkotmánymódosítás parlamenti vitája illusztrált. A vitában csupán egyszer történt utalás a dokumentumra: Kádár felszólalása szerint az Aranybulla – Werbőczy törvénykönyvével együtt – az elnyomó feudális uralkodó osztály érdekeit szolgálta. A másik a millenniumi jubileumára készülőkori koronázóváros tervezett ünnepeinek pártpolitikai irányelveiből adódott. A programokat két évvel megelőzően elkezdett előkészületek kereteit kijelölő helyi pártvezetés a marxista ideológia terjesztését, a szocialista építőmunka eredményeinek bemutatását és a szocialista hazafiság erősítését várta el a rendezvénysorozattól.

A város és az oklevél története azonban már a dekrétum kiadásakor összefonódott. Bár egyértelműen nem igazolható, több forrás szerint az Aranybulla születése összefügg a székesfehérvári „törvénylátó napon”

megfogalmazott nemesi követelésekkel, egyesek szerint kifejezetten azok és ott születték a dokumentumot, az viszont a fennmaradó másolatok szövegéből bizonyos, hogy II. András a bullában arra tett ígéretet, „hogyanként a szent király ünnepét hacsak némi súlyos foglalkozás vagy betegség által nem akadályoztatunk Székesfehérvárott tartozunk megülni. És ha mi jelen nem lehetünk a nádor kétségkívül ott leszen helyettünk s képünkben meg fogja hallgatni az ügyeket. Minden nemesek, tetszésök szerint, szabadon oda gyülekezzenek.”

A városi „múlt leheletétől”, a harmincnál is több itt megkoronázott király emléktől, a püspöki palota és a romkert hangulatától a káderek sem tekinthettek el, a város kultúrpolitikáját erős helyi identitás hatotta át. Ráadásul a kádári konszolidációt követően – a rendszer korlátait tisztelve – lehetőség adódott az ezeréves múlt és a szocialista jelen összebékítésére, amiből azonban a hivatalos jegyzőkönyvek szerint kettős beszédek, az elkészült emlékművek esetében pedig művészi félmegoldások születtek.

A város az évfordulóra egy évvel a rendezvények előtt – a Képző- és Iparművészeti Lektorátus bevonásával – pályázatot írt ki egy Aranybulla-emlékmű elkészítésére. A kiválasztott pályamű, Rétfalvi Sándor (a lektorok által több szempontból is bírált) alkotása, az arany függőpecsétet helyezte koncepciója középpontjába. Az emlékművet nem állíthatták az ugyancsak az Aranybulláról megemlékező 1922-es – később villámcsapásban és világháborúban megsérült és elbontott – obeliszk helyére, a Csúcsos-hegyre, mivel oda 1970-ben egy T-34-es harckocsit állítottak ki „a város felszabadításában részt vett szovjet páncélosok emlékére”. Az új Aranybulla-emlékmű ezért az Andrásgyepi-dűlő északi részére került – a székesfehérvári tanács döntése alapján értelmező felirat nélkül. A szocializmusban az emlékműnél nem tartottak megemlékezéseket. 1990-ben, a szovjetek megszállóvá minősítését és a harckocsi eltávolítását követően az Aranybulla-emlékművet – talapzatra állítva és magyarázatokkal ellátva – áthelyezték a Csúcsos-hegyre, amivel az addig csak szimbolikus közjogi folytonosságot a valóságban is helyreállították.

Végül e számunk műhelytanulmányában Lovász Ádám Niklas Luhmann *Ökológiai kommunikáció* című munkáját gondolja újra a poszt-ökológiai politika szempontjából. Luhmann nyomán bírálja a múlt század végi ökológiai mozgalmak két előfeltevését, melyek szerint: 1) létezik egy külső természeti környezet, az ökoszisztéma, melyre a modern társadalom negatív hatást gyakorol; 2) az előző miatt a környezet védelemre szorul, s e

feladat az emberekre hárul, akiknek ez erkölcsi kötelességük. Ezzel szemben Luhmann 1986-os könyve – a modern társadalmak funkcionális differenciálódásából kiindulva – különválasztja környezet és természet fogalmát. Szerinte a társadalom nem emberekből, hanem funkciórendszerek sokaságából áll, melyek csak a saját bináris kódjukhoz illeszkedő információkat tudják feldolgozni, ezért a környezet specifikus, minden funkciórendszernek sajátja. Általános környezet tehát nem létezik, az ökoszisztéma csupán társadalmi konstrukció, fogalma pedig oximoron, mivel „rendszerrel csak akkor beszélhetünk, ha az adott összefüggés elhátárolja magát környezetétől”. Luhmann szembement a környezetvédelem elsődlegességét, morális előbbre valóságát hirdető ökológiai mozgalmakkal és metanarratíváikkal.

Luhmann szerint a funkcionális differenciálódásból adódóan a tudomány amorális, a morál pedig tudománytalan, ezért az igazság és a hamisság elkülönítendő a jóság és a gonoszság kérdésétől. Se a morál, se a tudomány nem képes egyetemes értelemadó funkció betöltésére, a modern, differenciálódott társadalmakban ilyen funkcióterület egyáltalán nem létezik. Az interpenetráció és a rezonancia révén a funkciórendszerek reagálnak, válaszlépést adnak a (saját) környezetükből érkező, a bináris kódjukhoz illeszkedő ingerekre, ugyanakkor – az ingerek hatékonyabb feldolgozása érdekében – szűrőmechanizmusokkal zárják ki a kódjuk számára értelmezhetetlen inputokat. A társadalom valóban kevésbé reagál az ökológiai veszélyekre, ugyanakkor a túl sok rezonancia – különösen a politikai alrendszer esetében – kifejezetten veszélyes, szétfeszítheti a rendszert. A modern társadalmak egyetlen bináris kódja sem univerzális érvényű, végzetes tehát, ha a morális alapú sürgetés a társadalom bármely létfontosságú területét ellehetetleníti. A felsőbbrendűségükben hívő zöldek figyelmen kívül hagyják a társadalom összetettségét, a társadalmak racionális elvek mentén történő, tudatos átalakításának lehetetlenségét. Ezért védeni kell tőlük a társadalom belső környezetét.

Luhmann fogalmi keretei alapján Steffen Roth és Vladislav Valentinov is úgy véli, hogy a természet „a társadalom tudományos alrendszerének egy alrendszere”, melyet a természettudományok konstruálnak saját megfigyeléseik és műveleteik révén. Mivel ebből nem keletkezhet a társadalom számára átfogó és koherens útmutatás, a szerzőpáros az ökológiai veszélyekre „többszintű és policentrikus kormányzással” adna választ. Hasonló premisszákból kiindulva Ingolfur Blühdorn a zöldek politikája

helyett „posztökológiai politikát” javasolt. Azt tartotta, hogy a zöld politika egyes 19. századi ideológiák korszerűsített változata, mely objektív jellegzetességekkel ruházta fel „környezet” fogalmát, noha az a tudomány mint rendszer konstrukciója, a környezeti problémák pedig a társadalom belső környezeti kihívásai. Blühdorn szerint a környezeti problémákat „deontologizálni” szükséges, mert az ökológiai válsággal csak akkor tudunk szembesülni, ha helyükön kezeljük a társadalmi jelenségeket, és nem fogadjuk el a magukat igazságforrásnak tekintő – valójában társadalmi realitásokat felülíró – irányzatokat. A posztökológiai politika szakít a természet „redundáns” fogalmával, az egyetemes inkluzivitással, a zöldek modern univerzalizmusával és jövőorientált, holisztikus megközelítésével. A jelent helyezi a középpontba, s a társadalommal szembeállított „Természet” helyett ökológiák sokaságát feltételezi. A pluralista ökológiai felfogás radikális konstruktivista, a „jelen rehabilitációját” (is) szolgáló természetértelmezés. Míg a természet ökológista értelmezése a társadalom komplexitásának visszabontását célul tűző – sokszor primitív – politikai álláspontokat erősít, addig a poszttermészeti állapotban a természet egyetlen fogalma sem sajátíthatja ki a közjót vagy a közérdeket.

Gallai Sándor

Megjelent a

POLITIKATUDOMÁNYI

SZEMLE

2022/4. száma

VÁLASZTÁSOK, VÁLASZTÓK

- *Tardos Róbert*: Az el nem ért és az elmért szavazók, a „bizonytalan” nem szavazók. 2022 esete a kétezres évek felől
- *Nagy Levente*: A választási reform dinamikája

POLITIKUSOK, POLITIKAI PERSZONALIZÁCIÓ

- *Pokornyai Zsannett–Barczikay Tamás–Bucholcz Panna*: Miniszterelnöki beszédek a koronavírus első két évében: egy közpolitikai elemzés
- *Kiss László–Ring Orsolya*: A Kádár-korszak „arcai”. Magyar politikusok médiareprezentációja 1957 és 1989/90 között

KÍSÉRLETI MÓDSZER A POLITIKATUDOMÁNYBAN

- *Körösényi András–Patkós Veronika–Plesz Bendegúz–Susánszky Pál*: Heresztetikai és retorikai stratégiák egy nyílt „framing” szituációban: elmélet és egy kísérleti kutatás eredményei

RECENZIO

- *Bódi Máttyás*: Piketty és a két jobboldal dilemmája (*Amory Gethin, Clara Martínez-Toledano, Thomas Piketty: Political Cleavages and Social Inequalities: A Study of Fifty Democracies, 1948–2020*)

KÖNYVFIGYELŐ

ZSOLDOS ATTILA

Az Aranybulla születése

Absztrakt

A tanulmány a II. András magyar király (1205–1235) által 1222-ben kiadott Aranybulla létrejöttének körülményeit tárja fel. A törvény kiadására 1222 áprilisának közepén került sor annak érdekében, hogy megoldja azt a politikai válságot, melyet a királlyal és politikájával szembe forduló előkelők egy szűk csoportja támasztott, élvezve II. András legidősebb fia, Béla herceg – a későbbi IV. Béla király (1235–1270) – támogatását. A tanulmány végezetül bemutatja, miként lett úrrá II. András a válságon 1222 őszére.

Kulcsszavak: Aranybulla, II. András, politikatörténet

Abstract

This paper reveals the circumstances under which the Golden Bull of 1222 was issued by Andrew II, King of Hungary (1205–1235). The decree was published in the middle of April 1222 in order to solve the political crisis stirred up by a small circle of notabilities who turned against the king and his policy. They were supported by Béla, the eldest son of the king – later to become Béla IV of Hungary (1235–1270). Ultimately, the study also discloses how Andrew II overcame the crisis by the autumn of 1222.

Keywords: Golden Bull of Hungary (1222), Andrew II, King of Hungary, political history

Az Aranybulla, hangozzék ez bármily különösen kiadása 800. évfordulójának ünneplése közepette, nem keltette fel a középkori magyar krónikások érdeklődését. A 14. századi krónikakompozíció – melynek egyik változata a közismert *Képes krónika* – a törvény kiadója, II. András király életéből mindössze három epizódot tartott feljegyzésre méltónak a megkoronázására és halálára vonatkozó híradás mellett: első felesége, Gertrúd királyné meggyilkolását, szentföldi keresztes hadjáratát, valamint leánya, a szentté avatott Erzsébet házasságkötését.¹ A zágrábi érsekség könyvtárából került elő a középkori magyar krónikák azon egyetlen

¹ Domanovszky 1999, I. 464–466.

szövegváltozata, mely viszont félreérthetetlenül utal az Aranybullára: „a királyságban második András [...] következett [...], aki Magyarország nemességének a szabadság igen nagy kiváltságát adományozta. Ennek a törvénynek a megtartására szokott felesküdni koronázásakor Magyarország valamennyi királya”.² A szöveg a 16. század közepe táján keletkezhetett ma ismert formájában,³ de bizonyosan valamely korábbi krónika kivonata, mely ugyanakkor önálló bővítményeket is tartalmaz; ez utóbbiak egyike az Aranybulláról szóló, idézett rész.⁴ A törvény megszületésére vonatkozó kortárs forrásanyag sem ejti zavarba a kutatást bőségeivel, számos támpontot kínál mindazonáltal az 1222-ből fennmaradt királyi oklevelek csoportja, valamint III. Honorius pápa magyarországi ügyekkel foglalkozó két bullája. Az Aranybulla keletkezéstörténetének legfontosabb forrása mégis maga az Aranybulla, melynek hét eredeti példánya közül egy sem maradt ránk, szövegét azonban fenntartotta egy 1318 körül készített másolat,⁵ valamint I. Lajos király 1351. évi törvénye, illetve annak átírásai.⁶

Az Árpád-kor 13. század előtti törvényei kézzel készített középkori könyvekbe, kódexekbe másolva maradtak ránk, az Aranybullát ellenben oklevél formájában bocsátotta ki II. András király 1222-ben, ismereteink szerint elsőként élve a magyar királyok közül ezzel a megoldással. Az oklevél – mai fogalmaink szerint – a középkor hivatalos irata, s ennek megfelelően, miként a maiakat is, meghatározott külső formák és belső tartalmi jegyek szerint kellett kiállítani. Többségük tartalmát a kibocsátó pecsétje hitelesítette, esetünkben ez II. András aranylemezekből összeforrasztott fémpecsétje, bullája, mely a dokumentum névadója lett. Ellentétben magával az Aranybullával, II. András aranypecsétjének több példánya is ránk maradt, s mivel 1221-ben ugyanazt használta, mint 1233-ban,⁷ okkal gondoljuk, hogy az 1222. évi Aranybulla eredeti példányait szintén az ismert pecsét hitelesítette. Az okleveleket szokás volt keltezéssel ellátni, így tör-

2 Chronicon Knauzianum: Andreas secundus [...] successit in regnum [...], qui privilegia libertatis maxima concessit nobilitati Vngariae, ad cuius decreti observationem universi Hungariae reges tempore coronationis ipsorum solent iurare – Szovák–Veszprémy 1999, II. 338, a (csekély módosítással) idézett magyar szöveg Kulcsár Péter fordítása, lásd Kulcsár 2006–2008, II. 63.

3 Knauz 1875, 684.

4 Vö. Domanovszky 1905, 534–536, 537.

5 Esztergomi Prímási Levéltár, Acta Radicalia, V, 1, fényképmásolata: Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai fényképgyűjtemény 248 769, vö. Knauz 1861.

6 Döry–Bónis–Bácskai 1976, 124–140.

7 Takács 2012, 112–114.

tént ez az Aranybulla esetében is. Ez kevésbé látványos, mint a pecsét, valójában azonban az Aranybulla megszületésére vonatkozó legfontosabb kérdések mindegyikére – mikor?, miért?, mi módon? – megadja a választ.

Mikor?

Az oklevél formájában írásba foglalt Aranybulla keltezése az évet egyfelől az *annus Dominival* („az Ige megtestesülésének ezerkétszázhuszonkettődik évében”), másfelől a kibocsátó, azaz II. András uralkodói éveivel adja meg („uralkodásunk tizenhetedik évében”),⁸ a hónap és a nap megjelölését azonban, a király okleveleinek túlnyomó többségéhez hasonlóan,⁹ mellőzi. Ott találjuk viszont a keltezéshez hozzáillesztett méltóságsort, mely az okmány kiállítása idején hivatalban lévő főbb egyházi és világi méltóságviselőket sorolja fel, ámbar az Aranybulla esetében csak a főpapokra terjed ki, ami merőben szokatlan jelenség, s melynek jut is még szerep az Aranybulla keletkezéstörténetében. Az ugyanakkor nem megy ritkaságszámba, hogy a lista még a főpapok esetében sem teljes, mert hiányzik a nyitrai és az erdélyi püspök: az Aranybulla történetét illetően ennek szintén van bizonyos jelentősége, igaz, csak az erdélyi püspök esetében. A nyitrai főpap hiánya azért nem feltűnő, mert egyébként is ritkán szerepel méltóságsorokban,¹⁰ s még az sem lehetetlen, hogy az Aranybulla kibocsátásának idején a püspöki méltóság éppen nem volt betöltve. János püspökről ugyanis utoljára 1221 nyarán hallunk, amikor I. Ottokár cseh király megújította a prágai püspökség korábbi privilégiumát, s az okmány említést tesz róla is a rendelkezés tanúi között,¹¹ utóda, Jakab ellenben csak 1223-ban bukkan fel forrásainkban.¹²

8 1222. (datatio): anno verbi incarnati millesimo ducentesimo vicesimo secundo [...] regni nostri anno decimo septimo – Aranybulla, lásd Érszegi 1972, 19. Itt és a továbbiakban, hacsak nem utalunk az ellenkezőjére, Szilágyi Loránd fordításában idézzük az Aranybulla magyar szövegét, lásd Szilágyi 1961.

9 Vö. Szentpétery 1930, 104.

10 Lásd pl. 1229-hez Erdélyi–Sörös 1902–1916, I. 696; 1233-hoz Fejér 1829–1844, III/2. 366 (vö. Szentpétery–Borsa 1923–1987, 510. sz.); 1234-hez Wenzel 1860–1874, VI. 549.

11 Rudolf 2019, 34.

12 Zsoldos 2011, 93.

A méltóságsorokban rendszerint feltüntetett erdélyi püspököt azonban bizonyosan azért nem említi az Aranybulla szövege, mert széke éppen üresedésben volt. 1221-ben meghalt Vilmos püspök,¹³ az utódjául megválasztott normandiai születésű¹⁴ Rajnárd váradi prépostot 1222. június 3-án erősítette meg méltóságában III. Honorius pápa,¹⁵ amiből – az információáramlás középkori sebességét figyelembe véve – az következik, hogy az Aranybulla főpaplistája 1222. április közepének megfelelő állapotokat tükröz, azaz a törvényt akkor adták ki. Az Aranybulla kibocsátása napjaként gyakran emlegetett április 24. az előző századforduló kiváló történésze, Karácsonyi János egy megjegyzésében gyökeredzik, mely szerint „körülbelül Szent-György napja táján” adhatták ki az Aranybullát.¹⁶ A történeti köztudatnak azonban „biztos” dátumokra van szüksége – részint a tankönyvekbe nem való kételyek elkerülése, részint az ünnepi megemlékezések és vezércikkek időzítése miatt –, s a történészi megfontolások esélytelenek ezzel az igénnyel szemben.

Miért?

A törvény kibocsátásának célja egy jól meghatározható politikai válság megoldása volt. A válság pusztá létét az 1222. év királyi okleveleinek egyetlen szempontot követő áttekintése is igazolja, ugyanis az év folyamán három személy váltotta egymást a Magyar Királyság legjelentősebb világi méltóságában, a nádoriban: előbb a már 1219 óta hivatalban lévő Szák nembéli Barc fia Miklós volt a nádor, őt váltotta Csanád nembéli Vejte fia Tódor, hogy aztán a sort a méltóságában egészen 1226-ig megmaradó Kán nembéli Gyula zárja.¹⁷ A három nádor feltűnése 1222 okleveleiben olyan gyorsan változó politikai viszonyokra enged következtetni, amelyek jellemzésére a „viharos” kifejezés éppen alkalmasnak tűnik, hiszen

13 Az erdélyi püspöki széket már 1221-ben üresedésben lévőnek mondják, lásd 1221-ről Marsina 1971–1987, I. 196; vö. Zsoldos 2011, 89.

14 Györffy 1965, 192; vö. Temesváry 1922, 23.

15 Theiner 1959–1960, I. 34.

16 Karácsonyi 1899, 27.

17 Zsoldos 2011, 18.

II. András uralkodásának három évtizede alatt egyetlen más évben sem kényszerült arra, hogy kétszer is átszervezze a királyi tanácsot.

A politikai vihar mibenlétét III. Honorius pápa 1222. július 4-én kelt bullája tárja fel, mégpedig félreérthetetlen módon, amikor arról ír, hogy „Krisztusban legkedvesebb fiunk, A[ndrás], Magyarország kiváló királya mint kegyes apa [...] elsőszülöttét királlyá kenette és koronáztatta, némely elvetemültek, akik az ellentétek ösvényét törekedtek megtalálni, azon mesterkednek ártó szándékkal, hogy engedelmességüket megtagadják a királytól, mintha nem neki, hanem fiának tartoznának azzal, és így mindkettőjük ellenében az ország viszályát és botrányát idézzék elő. Mivel pedig a király szándéka nem az volt, nem is lehetett, hogy életében más uralkodjék az országban, hanem inkább az, hogy ő maga birtokolja és kormányozza az országot”, a pápa megparancsolja a magyar főpapoknak, hogy egyházi fenyegetésekkel bírják jobb belátásra a bajkeverőket.¹⁸

A tudósításban sajátos módon keverednek egymással a valóságoknak megfelelő, s az azt némiképpen megszipító elemek. Az igaz ugyan, hogy II. András megkoronáztatta legidősebb fiát, a trónörökös Béla herceget – a későbbi IV. Béla királyt – valamikor 1214 folyamán,¹⁹ csakhogy ezt nem mint „kegyes apa” tette, hanem kényszernek engedve, ami felől nem hagy kétséget egy III. Ince pápához írt levele, melyben arra kérte a pápát, hogy „valamennyi összeesküvőt és hűtlenségben mesterkedőt, akik [...] fiunkat a mi életünkben és akarattunkkal ellenkezően királyukká akarták tenni, sőt, megkoronázni, sújtsa kiközösítéssel, akár egyháziak, akár világiak lennének”.²⁰ Azt, hogy a koronázásra miként sikerült akarata ellenére rá-

18 1222. júl. 4.: quia karissimus in Christo filius noster A. Ungarie rex illustris tamquam pius pater [...] primogenitum suum in regem fecit inungi ac etiam coronari, quidam perversi, qui dissensionum semitas satagunt invenire, malignari volentes, suum machinantur obsequium subtrahere ipsi regi, tamquam non sibi, sed filio teneantur, et sic contra utrumque dissidium et scandum regni procurant. Cum igitur non fuerit ipsius regis intentio, nec esse debuerit, ut eo vivente alius dominaret in regno, sed ipse potius regnum teneat et gubernet, fraternitati vestre per apostolica scripta mandamus atque precipimus, quatenus universos tam in regno, quam extra regnum constitutos, qui huiusmodi seditiones movere presumpserint, a sua temeritate cessare per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compellatis – Theiner 1859–1860, I. 35.

19 Érszegi 1975, 91–97 és Wagner – Lindeck-Pozza 1955–1999, IV. 68–69.

20 (1214.) s. d.: omnes conspiratores et infidelitatis machinatores, qui [...] filium nostrum nobis viventibus et nolentibus in regem sibi preficere vel coronare attemptaverint, tam clericos, quam laicos sententia excommunicationis percutiatis – Theiner 1859–1860, I. 2, az idézett magyar szöveget lásd Makkai–Mezey 1960, 127.

venni II. András, nem tudjuk, annyi azonban bizonyos, hogy arra valóban sor került.²¹

III. Honorius 1222. július 4-én kelt bullájának az emlékezet tetten érhető megbicsaklásánál vagy talán – sőt, inkább – a diplomáciai érintkezésekben elvárt tapintat megnyilvánulásánál mindazonáltal érdekesebb vonása, hogy bizonyosan az Aranybulla kiadását követően kialakult magyarországi helyzetet tükrözi, s a benne foglaltak az Aranybulla megszületésének politikatörténeti körülményeire vonatkozó információkat hordoznak.

Az sem reménytelen vállalkozás, hogy kiderítsük, kik lehettek a pápa által említett „némely elvetemültek”, akik II. András király helyett a trónörökös Béla hercegnek akartak engedelmessé válni. A válasz felkutatásában megint csak az Aranybulla keltezése lesz a segítségünkre. Annak szövege ugyanis 1222-höz, mint láthattuk, a király 17. uralkodói évét társítja,²² ami feltűnő, s politikatörténeti következtetések levonására alkalmas körülmény. Az Aranybulla keletkezéstörténetéről számos figyelemre méltó, s részben ma is helytálló megfigyelést megfogalmazó Karácsonyi János ugyanis – Knauz Nándor korábbi, nem teljesen kielégítő kísérletét²³ meghaladva – megállapította, hogy II. András három évtizedes uralkodása során többször megváltoztatta uralkodói évei számlálásának gyakorlatát. Uralkodása elején, 1205 és 1217 között, 1205-től számította uralkodói éveit, az azonban nem állapítható meg, hogy a közvetlen előd, a gyermek III. László király halálának ismeretlen, de bizonyosan május elejére eső időpontja²⁴ vagy koronázásának ismert napja, azaz május 29.²⁵ volt-e a kezdőpont. 1218-ban aztán új gyakorlat váltotta fel az addigit: ettől az évtől kezdve 1204 egyik napja lett az uralkodói évek számításának kiindulási pontja. Karácsonyi helytálló érveket hozott fel amellet, hogy ez a nap biztosan 1204. január 19. és május 1. között keresendő, s igaza lehetett abban is, amikor az ezen időszak közepére eső, március 15. körüli kezdőponttal számolt.²⁶ Az április közepén kiadott Aranybullában az 1218 óta érvényben lévő új számítási mód szerint II. András 18. vagy 19. ural-

21 Vö. Zsoldos 2022, 222–226.

22 Érszegi 1972, 19.

23 Knauz 1876, 518–520.

24 A kérdésre lásd Zsoldos 2018, 62–64.

25 *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, c. 174. (Szovák–Veszprémy 1999, I. 464).

26 Karácsonyi 1899, 6, 13–17.

kodói évének kellene szerepelnie – Karácsonyinak az új kezdőpontra tett javaslatát elfogadva: a 19. évnek –, ám a keltezésben a régi, 1218 előtti gyakorlatnak megfelelő 17. évet találjuk, amiből joggal lehet arra következtetni, hogy egyfelől az Aranybulla kiadására valóban 1222 májusának vége előtt került sor, másfelől pedig arra, hogy II. András ismét, immár másodszor is megváltoztatta uralkodói éveinek számítását, visszatérve az 1218 előtti gyakorlathoz. A két számítási mód között az a nyilvánvaló és politikatörténeti szempontból sem érdektelen különbség, hogy 1218-tól kezdve II. András – különös módon – bátyja, Imre király életének utolsó néhány hónapját, valamint annak fia és utóda, III. László teljes uralkodási idejét is a magáéhoz számította, alighanem hajdani kormányzói kinevezésére emlékezve.²⁷ A halálra készülő Imre király ugyanis 1204-ben fia kiskorúságának idejére Andrást bízta meg a kormányzói teendők ellátásával,²⁸ így zárva le a 12–13. század fordulójának éveiben kettejük között fegyveres összecsapásokba torkolló viszálykodást.²⁹ Imre egykori hívei viszont, érthető módon, igencsak zokon vették II. András ezen lépését. Az mindenesetre bizonyos, hogy a király az Aranybulla kiadásakor ismét megváltoztatta uralkodói évei számításának gyakorlatát – 1218 után másodszor –, ami aligha történt ok nélkül.

Az 1222-ben kibocsátott ünnepélyes kiállítású királyi oklevelekben feltüntetett uralkodói évek változásai pontosan követik a nádori méltóság betöltésében megfigyelhető személycserék rendjét, ami nem hagy kétséget afelől, hogy az uralkodói évek számlálásának kérdése sokkal több merő formalitásnál, valóban szorosan összefügg 1222 viharos politikai viszonyaival. Szák nembéli Barc fia Miklós³⁰ nádorsága idején az 1218-ban bevezetett, II. András uralkodói éveit 1204-től számító rendszer volt életben, s mivel az ebből az időszakból fennmaradt négy oklevelet a 19. uralkodói év szerint keltezték,³¹ kétségtelen, hogy azok még az Aranybulla kiállítása előtt hagyták el a királyi kancelláriát, minden bizonnyal 1222 áprilisának elején. Az Aranybullához hasonlóan a 17. uralkodói évre keltezett 1222. évi oklevélben tűnik fel az év második nádora, Csanád

27 Zsoldos 2022, 230–231.

28 1205. ápr. 25.: Fejér 1829–1844, II. 455–456; Zsoldos 2022, 38–39.

29 A kérdés újabb irodalmára lásd Szabados 1999; Körmendi 2012, 2019 és Zsoldos 2022, 17–37.

30 Vö. Zsoldos 2011, 333.

31 1222. (ápr. eleje): Wagner – Lindeck-Pozza 1955–1999, I. 87; Marsina 1971–1987, I. 198–199, 203; Knauz–Dedek 1999; Dreska et al. 1999, I. 236–237.

nembéli Vejte fia Tódor,³² ez az okmány ily módon bizonyosan május vége előtt hagyta el a királyi kancelláriát, de bizonyos az Aranybulla kiadását követően, mert ebben már választott – azaz méltóságában a pápa által még meg nem erősített – erdélyi püspökként említik Rajnáld váradi prépostot.³³ Végezetül azok az 1222. évi oklevelek, amelyekben Kán nembéli Gyula³⁴ szerepel nádorként, újra a 19. uralkodói évet adják meg, s az egyik közülük – éppen nem mellékes módon – Rajnáldot már bármiféle megjegyzés nélkül írja erdélyi püspöknek,³⁵ így ezek az oklevelek Rajnáld püspökké választásának június 3-i pápai megerősítése után keltek, a legkorábban július közepe vagy vége táján, hiszen a pápai bullának el is kellett jutnia Magyarországra, amihez némi időre, amint az nyilvánvaló, feltétlenül szükség volt. Az mindenesetre kétségtelen, hogy azok a körülmények, amelyek uralkodói évei számításának megváltoztatására készítették II. András áprilisban, Gyula nádorságának idejére már megszűntek, s ezért tért vissza az 1218-ban bevezetett számítási módhoz.

A rendelkezésünkre álló ismeretek szerint tehát az 1222 tavaszának Magyarországon kialakult politikai válság lényege az volt, hogy „némely elvetemültek” II. András helyett a trónörökös Béla hercegnek akartak engedelmessé válni, miközben a király oly módon változtatta meg uralkodói évei számlálásának módját, hogy az immár ne provokálja bátyja, Imre király egykori híveit: aligha vitatható ily módon, hogy Karácsonyi János helyesen azonosította a király ellen 1222-ben fellépőket a századforduló belháborúiban Imre pártján állt, s II. Andrással megbékélni nem hajlandó előkelőkkel,³⁶ akik az akkor szerzett sérelmeiket az időközben eltelt évtizedek során sem feledték.

III. Honorius bullája ugyanakkor a „némely elvetemültek” mellett II. András legidősebb fiának, a trónörökös Béla hercegnek szintén juttat némi, ha nem is kezdeményező szerepet az ország békéjét feldúló viszály kialakulásában. A herceg 1222 tavaszán tizenöt éves (vagy valamivel idő-

32 Vö. Zsoldos 2011, 355.

33 1222. (ápr.–máj.): Zimmermann–Werner–Gündisch 1892–1991, I. 18–20, az oklevél hitelével kapcsolatban felmerülő kérdésekre lásd Szentpétery–Borsa 1923–1987, 380 és Zsoldos 2021.

34 Vö. Zsoldos 2011, 305–306.

35 1222. (aug. vége u.): Wagner – Lindeck-Pozza 1955–1999, I. 88–89; 1222. (dec.): Gutheil 2007, 38–39. Ez utóbbi említi Rajnáld püspökségét, a másik méltóságsora, ismeretlen okból, mind a főpapok, mind a világi méltóságok esetében szokatlanul kevés nevet tartalmaz.

36 Karácsonyi 1899, 19–25.

sebb) lehetett,³⁷ a középkor ítélete szerint tehát felnőttszámba ment már, és éppen ekkortájt bontakoztak ki első konfliktusai apjával. II. András még 1220-ban átadta a Dráva folyótól délre fekvő Szlavóniát Béla hercegnek kormányzásra, ám a maga embereit rendelte mellé, ami névlegessé tette Béla hatalmát a tartomány felett,³⁸ 1222 tavaszán pedig – az Aranybulla kiadását közvetlenül megelőzően – kísérletet tett arra, hogy érvénytelenítse a Laszkarisz Máriával 1220-ban kötött házasságát,³⁹ ami – a későbbi fejlemények ismeretében ez bátran kijelenthető – bizonyosan nem volt Béla kedvére, s megadhatta a végső lökést ahhoz, hogy az elégedetlenek élére álljon; nem csak ambiciózus trónörökösként keveredett tehát a politikai vihar sűrűjébe. A III. Honorius pápa 1222. július 4-én kelt bullája által leírt helyzetben ily módon minden nehézség nélkül felismerhető az Árpád-kor politikai eszköztárának azon hagyományos eleme, melynek lényege az volt, hogy az uralkodóval vagy annak politikájával valamilyen okból szembeforduló előkelők a dinasztia egy alkalmasnak ítélt tagját előtérbe tolva próbálkoznak meg a számukra kívánatos változások kierőszoalásával: esetünkben az egykor Imre pártján álló előkelők és a trónörökös Béla herceg együttműködése töltötte meg nagyon is valószínűs tartalommal az elméleti modellt.

Mi módon?

III. Honorius pápa kortársi tudósításában nyoma sincs ugyanakkor annak a tömegmozgalomnak, amely a magyar történetírói hagyomány szerint kikényszerítette II. Andrástól az Aranybulla kiadását, az viszont nyilvánvaló, hogy a király valóban szorult helyzetbe került. A válság megoldását az Aranybulla kiadásától remélte, melyet olyan, a király és alattvalói kapcsolatrendszerének átfogó rendezésére vállalkozó törvénynek szánt, mely lecsendesítheti az elégedetlenkedőket, kiváltképpen akkor, ha rászánja magát a szokásosnál jóval erőteljesebb garanciák vállalására a dokumentumban foglaltak teljesítését illetően. Az, hogy ebben az elhatározásban az 1215-ben kiadott angol *Magna Charta* szerephez jutott-e valamiféle

³⁷ Wertner 1892, 456–457.

³⁸ Zsoldos 2022, 231–234.

³⁹ 1222. máj. 28.: Theiner 1859–1860, I. 33; vö. Zsoldos 2022, 260–262.

módon, erősen kétséges: közvetlen mintaként bizonyosan nem, hiszen az Aranybullában és a *Magna Charta*ban a filológia módszereivel kimutatható, szövegszerű egyezéseknek nyoma sincs, egyfajta mintát mégis felkínálhatott, s ha valóban így történt, ami nem teljesen lehetetlen, de nem is magától értetődő, az szintén árulkodó jel, hiszen a példát sokkal inkább hasznosíthatta II. András, mint bárki más magyar kortársai közül.

Annak bizonyosságát, hogy az Aranybulla kiadásában valóban a királyé volt a kezdeményező szerep, megint csak az Aranybulla keltezésében, pontosabban az ahhoz hozzáillesztett méltóságsorban találjuk meg, melyben, amint arról már szó esett, hiába keressük a világi méltóságviselőket. Ez a körülmény ugyanis igazolja: az Aranybulla kiadására olyan időpontban került sor, amikor II. András már belátta, hogy kénytelen meneszteni korábbi királyi tanácsának báróit, Barc fia Miklóst és társait, arra ellenben még nem szánta rá magát, hogy Béla trónörökös támogatóinak bárói méltóságokat juttatva szervezze át a kormányzatot. Ha ugyanis az Imre-párti előkelők nem szerepelnek az Aranybulla méltóságsorában, az aligha jelenthet mást, mint hogy éppúgy semmi közük nem volt az Aranybulla szövegében foglaltakhoz, ahogyan az előző, Barc fia Miklós nádor nevével fémjelzett királyi tanács tagjainak sem, vagyis az Aranybulla szövege nem a király ellen 1222 áprilisában fellépők követeléseinek egyfajta összegzése. Nehezen képzelhető el olyan helyzet, amelyben Vejte fia Tódor és társai képesek arra, hogy kikényszerítsék az Aranybulla kiadását II. Andrástól az akaratuk szerinti tartalommal, és elég befolyásuk van ahhoz is, hogy az uralkodói év megváltoztatására utasítsák a kancelláriát, ám arra már nem futja erejükből, hogy kinevezésükre rábíriák a királyt, jóllehet az nyilvánvalóan jóval kevesebb időt vett volna igénybe, mint az Aranybulla szövegének formába öntése és akárcsak egy – nemhogy hét – példányban való kiállítás. Az uralkodói év számlálásának megváltoztatása az Aranybullában ilyenformán csupán annak jele, hogy II. András felismerte 1218-ban elkövetett tévedését, s visszatért a korábbi gyakorlathoz.

Az Aranybulla kibocsátása nem váltotta be reményeit, mert Vejte fia Tódort és társait szemlátomást jobban érdekelte a hatalom, mint holmi kiváltságlevelek, így a király némi vonakodás után kénytelen volt végül a Vejte fia Tódor vezette csoport tagjait bárói méltóságokhoz juttatni. Még az év folyamán bebizonyosodott azonban, hogy az Aranybulla kiadása korántsem volt hiábavaló fáradság.

Az új kormányzat tevékenységéről nem sokat tudunk, ám amit mégis, az nem hagy kétséget afelől, hogy hangadói az addigi királyi politikával szemben alakították ki törekvéseiket. Ekkor nyerte el a Német Lovagrend azon kiváltságlevelét,⁴⁰ melyről okkal gyanítható, hogy sokkal inkább tükrözte a lovagok akaratát, semmint a királyét,⁴¹ miközben II. András állítólagos rendelkezésére hivatkozva Tódorék belekezdtek a korábbi évek adományainak felülvizsgálatába,⁴² aminél mi sem állhatott volna távolabb a király elképzeléseitől. Az akció tételesen is ellentmondott az Aranybulla egyik rendelkezésének – „azoktól a birtokoktól, melyeket valaki igaz szolgálattal szerzett, őt soha ne fosszák meg”⁴³ –, ami persze egy újabb bizonyosság amellett, hogy az Aranybulla II. András, s nem ellenfelei elképzeléseit tükrözi. Minden jel szerint éppen az adományok felülvizsgálata okozta Vejte fia Tódor és társai bukását, hiszen aligha gondolható, hogy egy efféle akció 1222-ben kisebb ellenérzéseket keltett volna a földjeiket féltő birtokosokban, mint utóbb, 1228–1231-ben, vagy éppen 1235 után, amikor IV. Béla király kezdett hasonlóba.⁴⁴ II. András figyelmét nem kerülte el a tálcán kínált lehetőség: megszabadult az április végén rákényszerített főméltóságoktól, s újra magához ragadta az ország tényleges irányítását. Az ismét átszervezett királyi tanácsban a nádori méltóságot Kán nembéli Gyula kapta, aki az ekkor méltósághoz jutók többségéhez hasonlóan a király régi, megbízható hívei közé számított – jóllehet az ő bárói pályafutása is megkezdődött már Imre uralkodása idején –, mellettük néhány olyan előkelő jutott ekkor szerephez, akiknek bárói karrierje a későbbiekben teljesedett ki, így ők a „jövő reményesei”-ként kaphattak lehetőséget a bizonyításra.⁴⁵ A sorból egyedül Buzád pozsonyi ispán lóg ki, feltéve, hogy Béla herceggel való kapcsolata már ekkor is olyan szoros volt, mint amilyennek azt későbbi adataink⁴⁶ mutatják; ez esetben bekerülése a királyi tanácsba része lehetett a II. András és Béla herceg kibékülését célzó egyezkedéseknek. A király és fia közötti béke helyreállításának kulcsfigurája István zágrábi püspök lehetett, legalábbis ezt

40 1222. (ápr.–máj.): Zimmerman–Werner–Gündisch 1892–1991, I. 18–20.

41 Zsoldos 2021, 640–645.

42 1222. (máj.–aug.): Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár 40 005.

43 1222: 17. c.: [p]ossessionibus eciam, quas quis iusto servicio obtinuerit, aliquo tempore non privetur – Aranybulla (Érszegi 1972, 17).

44 Zsoldos 2022, 290–320 és 444–445.

45 1222. (dec.): Gutheil 2007, 39, a további archontológiai adatokat lásd Zsoldos 2011 (passim).

46 1224. febr. 22.: Theiner 1859–1860, I. 44–45.

a benyomást kelti, hogy Béla herceg azért jutalmazta meg a főpapot még 1222-ben, de már Kán nembéli Gyula nádorsága idején, mert jó szolgálásokat tett neki az apja és közte kitört viszály elsimításában.⁴⁷

Azt, hogy miként lett úrrá a válságon II. András, megint csak III. Honorius egy bullája árulja el, melyet 1222. december 15-ére keltezett kancelláriája: „Magyarországon újonnan elhatározták, hogy az egész nép évente kétszer összegyűljön, amikor Krisztusban kedves fiúnk, [András], Magyarország felséges királya személyesen tartozik jelen lenni, és az ilyen nagy tömeg, az ésszerű mérsékletet félretéve, ugyanezen királytól súlyos és igazságtalan dolgokat szokott követelni, azt tudniillik, hogy az ország főembereit és nemeseit, akiket gyűlölnék, méltóságaiktól és tisztségeiktől megfosztva üzzék ki az országból, és javaikat osszák fel a nép között. Emiatt zavarban van a király, mivel, ha a zavargók efféle kéréseit teljesítené, vétene az igazság ellen, megsértené a békét, aminek a királyi hatalom látná kárát, ha viszont nemet mondana, s joggal, a jogszerű követelésekre, a maga és övéi személyét tenné ki veszedelemnek.”⁴⁸

Az előadottak emlékeztetnek ugyan mindarra, amit a magyarországi eseményekről más forrásaink alapján tudunk, ám csak távolról. Az Aranybullában szó esik a király jelenlétében tartandó gyűlésről, ám nem kettőről, hanem csak egyről, s az uralkodó megjelenésének előírása sem olyan szigorú, mint azt III. Honorius szavai alapján gondolhatnánk, hiszen helyettesítésének kérdéséről is rendelkezik a dekrétum.⁴⁹ Az szintén tény, hogy az Aranybulla foglalkozik a visszaélések elkövető méltóságviselők büntetésével, ám ott csak a tisztségüktől való megfosztás és az okozott kár megtérítése kerül elő,⁵⁰ a száműzetés, valamint javaiknak a nép közötti szétosztása fel sem merül. Az ellentmondást Karácsonyi egy „új, ta-

47 1222. (aug. vége u.): Smičiklas 1904–1934, III. 219–220.

48 1222. dec. 15.: in regno Ungarie noviter sit statutum, ut omnes populi convenient bis in anno, ubi etiam karissimus in Christo filius noster [Andreas] rex Ungarorum illustris personali ter interesse tenetur, et tanta multitudinis turba, turbata modestia rationis, ab eodem rege difficilia et iniusta soleant postulare, videlicet ut magnates et nobiles regni, quos habent exosos, suis dignitatibus et honoribus spoliati excludantur a regno et eorum bona in populis dividantur: quare idem redditur rex perplexus, eo quod si turbulentis huiusmodi postulationibus acquiescat, ledit iustitiam, offendit pacem, et exinde regia potentia enervatur, et iterum si iuste neget iniusta, sue suorumque timet periculum personarum – Theiner 1859–1860, I. 36.

49 1222: 1. c.: annuatim in festo sancti regis, nisi arduo negocio ingruente vel infirmitate fuerimus prohibiti, Albe teneamur sollempnizare, et si nos interesse non poterimus, palatinus procul dubio ibi erit pro nobis – Aranybulla (Érszegi 1972, 15).

50 1222: 14. c.: si quis comes honorifice se iuxta comitatus sui qualitatem non habuerit vel destruxerit populos castris sui, convictus super hoc coram omni regno dignitate sua turpiter spoliatur cum restitutione ablatorum – Aranybulla (Érszegi 1972, 17).

lán még zajosabb és hevesebb országgyűlés” feltételezésével próbálta áthidalni, mely másodszor is kikényszerítette az Imre-párti előkelők bukása után a hatalomba visszatért Barc fia Miklós és társai méltóságaitól való megfosztását.⁵¹ Ezen a ponton azonban téves Karácsonyi rekonstrukciója, mely szerint Barc fia Miklós 1222 folyamán kétszer – tudniillik előbb az év elején, április közepéig, majd másodszor július vége és november között – volt nádor. A tévedés abból ered, hogy Karácsonyi az összes olyan 1222. évi oklevelet, melyek méltóságsorában Barc fia Miklós szerepel nádorként, és keltezésükben a király uralkodásának 19. évét tüntetik fel,⁵² az Aranybulla kiadása utáni időkre helyezte, szemlátomást meg sem fontolva annak lehetőségét, hogy azokat még az év elején, az Aranybulla kiadása előtt bocsátották ki. Márpedig éppen ez történt, amit az bizonyít, hogy ezen oklevelek méltóságsorában az erdélyi püspököt éppúgy nem említik, mint a II. András 17. uralkodói éve szerint keltezett Aranybullában, miközben a Vejte fia Tódor nádorsága idején kiadott oklevélben már választott erdélyi püspökként tűnik fel. A Barc fia Miklóst nádorként említő 1222. évi okleveleket tehát egytől egyig az Aranybulla kiadása előtt foglalták írásba: minden bizonnyal azon igazságszolgáltatási és kormányzati ügyekkel foglalkozó gyűlést követően hagyták el a kancelláriát, amelyet II. András uralkodása idején, a nagyböjt alatt – mely 1222-ben február 16. és április 3. közé esett – Óbudán volt szokás tartani,⁵³ ami megmagyarázza, hogy miért a 19. uralkodói év szerepel bennük.

Mivel Barc fia Miklós valójában kizárólag 1222 első néhány hónapjában volt nádor, a Karácsonyi által feltételezett második – ténylegesen: egyetlen – gyűlés csakis a Vejte fia Tódor vezette bárói csoport elkergetését követelhetette. III. Honorius december 15-re keltezett bullájának tévedései nagy valószínűséggel írhatók annak számlájára, hogy a pápai udvarba töredékes és ellentmondásos hírek jutottak el mindarról, ami Magyarországon történt, s a bulla ezeket a korántsem teljes körű értesüléseket próbálta meg egységes keretbe foglalni. III. Honorius tudott arról, hogy az év folyamán kétszer is komoly belpolitikai feszültségek törtek felszínre Magyarországon, tudott arról, hogy valamiféle döntés született,

51 Karácsonyi 1899, 28.

52 1222. (ápr. eleje): Wagner – Lindeck-Pozza 1955–1999, I. 87; Marsina 1971–1987, I. 198–199; Dreska et al. 1999, I. 236–237. – Az oklevelek ezen csoportjába tartozik a II. András Koppánmonostorának tett adományát írásba foglaló okmány is (Marsina 1971–1987, I. 203), melyet azonban Karácsonyi még nem ismert.

53 Kumorowitz 1971, 7–53.

tudott arról, hogy e döntés a király jelenlétében rendszeresen megtartandó gyűlésről rendelkezett, és tudott végezetül egy olyan eseményről, amely alkalmával felizgatott tömeg követelte bizonyos gyűlölt bárók igen szigorú, s a király által nem helyeselt megbüntetését. Információi jól felismerhetően II. Andrástól vagy az uralkodó környezetétől származtak.

A pápai bullában említett gyűlés időpontját firtató kérdésre a válasz a méltóságukat 1222 második felében betöltő királyi udvarispánokra vonatkozó adatokban kereshetjük. II. András azon, már említett 1222. évi oklevelét, melyben Kán nembéli Gyula a nádor, s erdélyi püspökként tűnik fel az a Rajnáld, akinek megválasztását 1222. június 3-án erősítette meg III. Honorius pápa, keltezhetnénk éppen 1222 júliusának második felére, csak hogy annak méltóságsorában Negol nembéli Batiz békési ispánt említik udvarispánként.⁵⁴ Ennek a körülménynek az ad jelentőséget, hogy az egykori Imre-párti előkelőkből álló csoport bukása – így a közéjük tartozó Bárkalán nembéli Nána fia Pósa udvarispán⁵⁵ menesztése – után három udvarispánról van tudomásunk 1222-ben. Előbb Atyusz nembéli Atyusz fia Lőrinc nyitrai ispán,⁵⁶ majd rokona, Miska fia Salamon mosoni ispán viselte a méltóságot,⁵⁷ végül pedig az említett Batiz következett, aki egészen 1224-ig meg is maradt az udvarispánságban,⁵⁸ miközben Salamon bán lett, Lőrinc pedig újvári ispán,⁵⁹ ami kizárja annak lehetőségét, hogy akár Lőrinc, akár Salamon még Tódor nádorsága idején váltotta volna fel Nána fia Pósat az udvarispáni tisztségben, s így Imre király egykori hívei közé lennének sorolhatók. Salamon udvarispánságának idejét illetően némi támpontot kínál, hogy egy perben december 6-án leteendő esküt ítélt meg,⁶⁰ novemberben tehát – vagy akár jóval előbb – már bizonyosan betöltötte méltóságát, Lőrinc udvarispánsága pedig ily módon az év még korábbi szakaszára helyezendő, amiből egyértelműen következik, hogy indokolatlan Tódorék bukásának időpontját 1222 vége táján keresni, az hónapokkal korábban bekövetkezett. Megfontolva tehát, hogy Barc fia Miklós csak az Aranybulla kibocsátása előtt volt nádor 1222-ben,

54 1222. (dec.): Gutheil 2007, 39.

55 Vö. Zsoldos 2011, 29 és 347.

56 1222. s. d.: Karácsonyi–Borovszky 1903, 339. sz.

57 1222. (dec. 6. u.): Erdélyi–Sörös 1902–1916, I. 657; vö. még 1227. s. d.: Wenzel 1860–1874, VI. 441.

58 Zsoldos 2011, 29.

59 1222. (dec.): Gutheil 2007, 39.

60 1222. (dec. 6. u.): Erdélyi–Sörös 1902–1916, I. 657.

továbbá azt, hogy abban az időszakban, amikor a Vejte fia Tódor vezette csoport volt hatalmon, mindössze egy királyi oklevél hagyta el a királyi kancelláriát – ami annak jele lehet, hogy Imre király egykori párthívei nem tolthettek túlságosan hosszú időt a kormányzat élén –, végezetül azt is szem előtt tartva, hogy III. Honorius július 4-én kelt bullája tud ugyan Tódor és társai hatalomátvételéről – emlékeztetőül: ez az a bulla, mely szerint Magyarországon némely elvetemültek nem II. András királynak, hanem Béla hercegnek akarnak engedelmeskedni –, ám afféle zavargásról szót sem ejt, mint amilyenről a december 15-i bulla már megemlékezik, az utóbbiban említett gyűlés, amelynek követeléseit a Tódor vezette csoport ellen irányultak, kizárólag a két pápai bulla kiállítása között eltelt időszakra helyezhető. Nehéz, s nem is szükséges ellenállni annak a csábító gondolatnak, hogy a hagyományos fehérvári törvényt nap – természetéből adódóan maga is egyfajta „gyűlés” – lehetett az az alkalom, amikor II. András a birtokvizsgálatok miatt zúgolódók elégedetlenségét meglövelve újra magához ragadta az ország tényleges irányítását; 1222. augusztus 20. táján tehát. A király egyszerűen élt az áprilisban kibocsátott Aranybulla Szent István-napi gyűlésről szóló rendelkezésében rejlő lehetőséggel, s így azt sem kell találgatnunk, kikből állt az az indulatos tömeg, melyre támaszkodva II. András keresztülvitte akaratát: a királyi szerviensek jöhetnek csak szóba, akiknek már az 1210-es években kiváltóságokat adott a király, melyeket éppen az Aranybulla emelt törvényerőre.

Az Aranybulla kiadása, ha nem is vetett véget 1222 politikai krízisének, de egy állomás volt a megoldáshoz vezető úton: a válság felszámolásában kibocsátása helyett alkalmazásának jutott korántsem elhanyagolható szerep.

Irodalom

- Domanovszky, A. (ed.) 1999: *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.*, cc. 174–175. In Szovák, K. – Veszprémy, L. (szerk.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*. Budapest, Nap Kiadó, reprint.
- Domanovszky, S. 1905: A Pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. *Századok*, 39. <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Petrik-magyar-konyveszet-17121920-2/19011910i-1E5C9/domanovszky-sandor-a-pozsonyi-kronika-es-a-kisebb-latin-nyelvu-prozai-szerkesztések-8-r-54-l-bpest-1905-athenaeum-r-t-kvny-1FF2A/> (Letöltve: 2022. 12. 20.)

- Döry, F. – Bónis, G. – Bácskai, V. 1976: *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis*. Budapest, Akadémiai Kiadó, reprint. https://library.hungaricana.hu/hu/view/MolDigiLib_MOLkiadv2_11/?pg=0&layout=s (Letöltve: 2022. 12. 20.)
- Dreska, G. – Érszegi, G. – Hegedűs, A. – Neumann, T. – Szovák, C. – Tringly, S. 1999: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis IV*. Budapest, Argumentum Kiadó.
- Erdélyi, L. – Sörös, P. (szerk.) 1902–1916: *A pannonhalmi Szent-Benedek rend története I–XII*. Budapest, Stephaneum Nyomda.
- Érszegi, G. 1972: Az Aranybulla. A hétszázötvenedik évfordulóján. In Farkas, G. (szerk.): *Fejér Megyei Történeti Évkönyv*, 6. Székesfehérvár, Fejér Megyei Nyomdaipari Vállalat.
- Érszegi, G. 1975: Eine neue Quelle zur bulgarisch–ungarischen Bezeihungen während der Herrschaft Borils. *Bulgarian Historical Review*, 3, 91–97.
- Fejér, G. (szerk.) 1829–1844: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI*. Budae, Studio et opera Georgii Fejér.
- Gutheil, J. 2007: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárból (1002–1523). In Kredics, L. – Hermann, I. (szerk.): *A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 18*. Veszprém, Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár – Veszprémi Érseki Könyvtár, reprint.
- Györffy, Gy. 1965: *Napkelet felfedezése. Julianus, Plano Carpini és Rubruk útijelentései*. Budapest, Gondolat.
- Karácsonyi, J. 1899: *Az aranybulla keletkezése és első sorsa*. (Értekezések a történeti tudományok köréből XVIII/7.) Budapest, Athenaeum Királyi Nyomda.
- Karácsonyi, J. – Borovszky, S. (szerk.) 1903: *Az időrendbe szedett váradi tüzespróba-lajstrom az 1550-iki kiadás hű másával együtt*. Budapest, Váradi Káptalan.
- Knauz, F. – Dedek, L. C. 1999: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis I–III*. Strigonii 1874–1924. Budapest, Argumentum Kiadó.
- Knauz, N. 1861: Aranybulla. *Magyar Történelmi Társulat Társulati Tárgyjárata*, 10, 205–218.
- Knauz, N. 1875: Két krónika. I. Az esztergomi rövid krónika. II. A zágrábi krónika. *Századok*, 9, https://adt.arcanum.com/hu/view/Szazadok_1875/?pg=478 (Letöltve: 2022. 12. 20.)
- Knauz, N. 1876: *Kortan hazai történelmünkhöz alkalmazva*. Budapest, Akadémia.
- Köröendi, T. 2012: A „varasdi jelenet” kritikája. Megjegyzés Imre király és András herceg trónviszályának történetéhez. In Mikó, G. – Péterfi, B. – Vadas, A. (szerk.): *Tiszteletkőr. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 503–513.
- Köröendi, T. 2019: *Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) Budapest, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Kulcsár, P. (szerk.): 2006–2008: *Krónikáink magyarul I–III*. Budapest, Balassi Kiadó.
- Kumorovitz, L. B. 1971: Buda (és Pest) „fővárossá” alakulásának kezdetei. In Tarjányi, S. (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából 18*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum.
- Makkai, L. – Mezey, L. (szerk.) 1960: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek. XI–XIV. század*. (Nemzeti Könyvtár. Levelestár.) Budapest, Gondolat.
- Marsina, R. (ed.) 1971–1987: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II*. Bratislavae, Obzor.
- Rudolf, V. 2019: Nyitrai püspökök a diplomácia szolgálatában az 1220-as években. *Turul*, 92.
- Smičiklas, T. 1904–1934: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae II–XV*. Zagrabiae, Collegit et digessit T[adjija].
- Szabados, Gy. 1999: Imre és András. *Századok*, 133, 85–111.

- Szentpétery, I. 1930: *Magyar oklevéltan*. (A magyar történettudomány kézikönyve II/3.) Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- Szentpétery, I. – Borsa, I. (szerk.) 1923–1987: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I/1–II/4*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, majd Akadémia Kiadó.
- Szilágyi, L. 1961: Árpádkori törvények. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Szovák, K. – Veszprémy, L. (szerk.) 1999: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*. Budapest, Nap Kiadó, reprint.
- Takács, I. 2012: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. (Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis 1.) Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- Temesváry, J. 1922: *Erdély középkori püspökei*. Cluj-Kolozsvár, Minerva Nyomda.
- Theiner, A. 1859–1860: *Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia maximam partem nondum edita ex tabulariis Vaticanis deprompta, collecta ac serie chronologica disposita ab Augustino Theiner I–II*. Romae, Typis Vaticanis.
- Wagner, H. – Lindeck-Pozza, I. 1955–1999: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg I–V*. Graz–Köln–Wien, Böhlau, Bearb.
- Wenzel, G. (szerk.) 1860–1874: *Árpádkori új okmánytár I–XII*. Pest–Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottságja.
- Wertner, M. 1892: *Az Árpádok családi története*. (Történeti, nép- és földrajzi könyvtár 51.) Nagybecskerek, Pleitz Fer. Pál Könyvnyomda.
- Zimmerman, F. – Werner, C. – Gündisch, G. 1892–1991: *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen I–VII*. Hermannstadt, Köln; Georg Olms Verlag, Hildesheim – Zürich – New York; Akademie Der Sozialistischen Republik Rumänien, Bukarest.
- Zsoldos, A. 2011: *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont.
- Zsoldos, A. 2018: Az Árpádok koronája először külföldön (Bécs 1205). In Pálffy, G. (szerk.): *A Szent Korona hazatér. A magyar korona tizenegy külföldi útja (1205–1978)*. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.) Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet.
- Zsoldos, A. 2021: A Német Lovagrend 1222. évi kiváltságlevele. In Bogdándi, Zs. – Dáné, V. – Lupescu Makó, M. (szerk.): *Album amicorum. Tanulmányok Sipos Gábor születésének hetvenedik évfordulójára*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 637–649.
- Zsoldos, A. 2022: *Az Aranybulla királya*. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet.

Pro Minoritate

2022. tél

Balkán

KLEIN András: A Balkán. Egy véget nem érő politikai történet

MÁRKUSZ László: A nemzetekről szóló elméletek a balkáni valóság tükrében

BALOGH György: Új utakra lép-e a Szerb Pravoszláv Egyház? A Szerb Pravoszláv Egyház hatása Szerbia külpolitikájára

ÁRMÁS Julianna: „Nagy Albánia” a láthatáron? Albánia és Koszovó egyesülésének lehetősége és dilemmái

NÉMETH Ferenc: Az albán politikai tér változásai Észak-Macedóniában

VIOLA Cintia: Az albániai görög kisebbség története a 20-21. században

Szemle

KLEIN András: Koszovó teljes történelme egy aktív diplomata szemszögéből

Márkus László: *Koszovó története. Dardániától a brüsszeli dialógusig*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022.

BERTÉNYI IVÁN

Az Aranybulla pecsétje

Absztrakt

A bulla függő fémpecsét, tehát az Aranybulla az aranypecsétjéről elnevezett oklevél. Az ókori népeknél megjelent pecsétek hármaskörű funkciót tölthettek be. II. András az addigi egyoldalú nagypecsétek mellé bevezette a kettőspecsétet, mely a megnövekedett oklevél-kiállítások számára jobban megfelelt, és közben a hamisítások megakadályozását is elősegítette, ha az előlap és a hátlap nyomóját más-más őrizte. Hosszú uralkodása alatt II. András ugyanazt a nyomót használta az aranypecsétjeihez, melytől azonban a viaszpecsétek néhány ponton eltértek. Ez azonban nem jelent különböző címereket, csupán ugyanazon családi címer változatait. Az Aranybulla nagypecsételési záradéka szerint hét aranypecsétes oklevél kerülhetett ki a kancelláriából, történéseink azonban egyiket sem lelik. A levéltárak átkutatottsága mellett aligha remélhető az elveszettnek tételezett példányok felbukkanása, ezért csak annyit állíthatunk, hogy az 1222-es pecsétnyomó ugyanaz lehetett, mint az 1221-ből és 1224-ből fennmaradt oklevelek pecsétjeihez használt nyomó, mely egyébként II. Andrást élete végéig szolgálta.

Kulcsszavak: Aranybulla, pecsét, címer, pecsétnyomó, pecséthamisítás

Abstract

A bull is a hanging metallic seal; thus, the Golden Bull is a declaration named after its golden seal. The seals, that can be traced back to the peoples of antiquity, served triple purposes. In addition to the single-sided large seals, Andrew II of Hungary also introduced his two-sided seal, which better served the needs of issuing an increasing number of declarations and it also strengthened protection against seal forgeries if the front and back plates were guarded separately. Under his long reign Andrew II used the same plate for his golden seals, while some of his wax seals differed in a few respects. However, this does not mean different coats of arms, just variations of the same family coat of arms. According to the clause of the Golden Bull, the Chancellery issued seven declarations with golden seals. The historians found none, and – given the deep exploration of medieval archives – it is very unlikely that any of the original copies of the Golden Bull would resurface. Therefore, one can only be certain that the plate of the seal of 1222 was identical with the ones used for the declarations of 1221 and 1224, and it was the very same which served Andrew II throughout his entire life.

Keywords: Golden Bull, seal, coat of arms, seal plate, seal forgery

Az első pillanatban furának tűnik a cím. A bulla függő fémpecsétet jelent. Lehet egy pecsétnek pecsétje? Persze! Az ólompecséttel megerősített pápai bullák is voltaképpen oklevelek, amelyeket az uralkodó pápa rajtuk függő pecsétjéről neveztek el. A pápák szerénységük kinyilvánításaként a legigénytelenebb szürke fémből, ólomból készítették pecsétjüket, amelyet az írástudatlan „szakállas” szerzetesek függesztettek az oklevelek aljára. (Az írástudatlanság a pecsételői állás elnyerésének feltétele volt, hogy ne szivárognon ki, mit rendelt el a Szentszék.) Ezzel már el is érkezünk egy ritkán emlegetett, de az ókortól napjainkig minden közismert történeti forrás vizsgálatához nélkülözhetetlen, ma is élő történeti segéd-tudományhoz, a pecséttanhoz (szfragisztika, szigillográfia). A pecsétek már az ókori kelet népeinél megjelentek, s napjainkig végigkísérik az emberiség történetét. Három feladatot látnak el: 1. garantálják valamely tartalom titkosságát, sértetlenségét (zárópecsét); 2. bizonyítják a tulajdont; 3. érvényesítenek (hitelesítenek).

A Kr. e. IV. évezred közepe előtt a mezopotámiai Tell Halaf kultúra már ismerte a pecsétnyomót, illetve a pecsétet, s az ókori kelet számos államában használtak pecséthengereket. (A henger palástjának a felületére negatív képet vésték, amely képlékeny anyagon végiggörgetve nyomot hagyott.) A Kr. e. III. évezredből való – Szakkarában feltárt sírból származó – több, szájánál (agyagba nyomott) pecséttel biztosított görög kancsó került napvilágra. A Biblia Jeremiás könyvében (Jer. 32. 10) egy mező megvásárlása kapcsán ez áll: „És beírák levélbe és megpecsétlém, és tanúkat is állíték, és megmérém a pénzt mérlegen.”¹

Rómában 166-ban egy fiatal rabszolga eladásáról papiruszon írt szerződést az eladó, a vevő és a tanúk egyaránt megpecsételtek. Itáliában a régészek számos pecsétgyűrűt találtak. A rómaiak előszeretettel használtak finoman megmunkált kőlapocskákat. Ezekre isten-, császár- vagy emberi ábrázolásokat vésték (*intaglo*).

A pecséthasználat szokása a bizánci, a pápai és a frank királyi udvarokon át a középkori Európába és onnan napjainkig vezet. A pecsétek anyaga, a rajtuk szereplő ábrázolások sokfélesége, a pecsétek iratokra helyezésének különféle módjai mind-mind foglalkoztatják a legkülönbözőbb korszakok kutatóit, s mindennapi életünkben ma is alig tudunk

¹ Károli Gáspár fordítása (<https://mek.oszk.hu/00100/00161/html/>, letöltve: 2022. 11. 30.).

úgy megtenni egy-egy lépést, hogy megpecsételt iratokba ne ütköznénk.² A pecsétek immár több évszázad óta az irodalomban is megjelennek. Mindmáig hálás szerepük – mondhatni, irányító politikai beállítottságtól függetlenül – a hatalom, a bürokrácia kifigurázása.³ A számítógépek elterjedése, a napjainkban terjedő – egyes esetekben már kizárólagos – online ügyintézés azonban végre reményeket ébreszt a pecsétek uralmának a megtörésére.

Már I. (Szent) István királyunkról (1000–1038) tudjuk, hogy használt pecsétet, utódának, Péternek (1038–1041; 1044–1046) az ólombullája ránk is maradt, csakúgy, mint I. András királyunk (1046–1060) törvénybe idéző bronz „billoga”. Ez utóbbi a király nevében eljáró poroszló igazolására szolgált. Kis füleinél fogva a „hivatalos személy” nyakába akasztották, s a rajta lévő királyábrázolás igazolta, hogy viselője kinek a nevében tevékenykedik. A következő időszakban a királyt követően az ország (ok)leveleket kiállító egyházi és világi előkelői is használni kezdték a pecséteket. A 12. századból már több pecsétgyűrű is ránk maradt. A 13. századtól megnőtt a királyi pecséttel megerősített oklevelek száma. Ezek legnagyobb része birtokadományt tartalmazott. Felsorolta a megadományozott érdemeit, kitért a jutalomként adott földterület határainak a leírására és az oklevél pecséttel történt megerősítésére is. Ugyanakkor más, többnyire „örök érvényre” szánt vagy egyéb fontos intézkedéseket is megerősítettek függőpecsétes oklevéllel.⁴

Mivel a pecsétes oklevél jogbiztosító iratnak minősült, minden korban hamisították. A hamisítás gyakori módja volt, hogy a kevésbé fontos oklevelekről leválasztották a rajtuk függő pecsétet, s azután egy olyan, az uralkodó nevében kiállított (hamis) oklevélre függesztették, amelybe adományként soha oda nem adott birtokokat, jogokat is beleírtak. Ez ellen úgy védekeztek, hogy csupán a nagy, egy- vagy kétoldalú (függő-) pecsétet tekintették hitelesnek (autentikusnak), s a kevésbé fontos, csak ideiglenesnek szánt oklevél megerősítésére kisebb, az oklevélre rányo-

2 Bertényi 2001, 241–263.

3 „Ne higj magyar a németnek / Akármivel hitegetnek. / Mert ha ád is nagy levelet, / Mint a kerek köpenyedeg / S pecsétet üt olyat rája, / Mint a holdnak karimája: / Nincsen abban semmi virtus / Verje meg a Jézus Krisztus!” – Endrei 1903, 122.

„A hivatalokra vicsorgok mint az ordas, / nagy plecsnik előtt hasra nem estem. / Bár pofozna pokolra ördög-csorda / minden pecsétes írást. Csak ezt nem...” – Majakovszkij 1951, 6. (Ford.: Képes Géza.)

4 Szentpétery 1930, 68–72; Kumorovitz 1993, 29–42; Bertényi 2001, 243.

mott viaszpecséteteket vettek használatba. Az is a pecséthamisítások megakadályozását szolgálta, hogy az „örök érvényre” szánt adományok számára alkalmazni kezdett nagy pecsét hátsó részébe vagy a mezejébe egy gyűrűs pecsétet is belenyomtak (ellenőrző pecsét), vagy a pecsét mezejébe egy titkos jelet belevéstek. Mindezek, valamint az oklevelek számának a növekedése azt eredményezte, hogy a nagy forgalmú oklevéladók (király, nádor, országbíró) használatában lévő pecsétetek száma is megnőtt.

Az Árpád-korban a királyi okleveleket pergamen- (állati) hártyára írták, de még ez sem bírta el egykönnyen a fém vagy – az olykor tekintélyes átmérőjű – viasz függőpecsétet. A 13. századtól elterjedő gyakorlat szerint ezért felhajtották az oklevél alját, és az így megkettőzött hártya (*plica*) aljába fűrt két-két (összesen tehát négy) kis lyukba fűzték be a függőpecsétet.⁵ Az oklevelek számának gyarapodásával a drága fém (arany, ezüst) helyét korán átvette a jóval olcsóbb viasz. Egyre inkább ritkaságnak számított az arany (királyi) függőpecsét, s inkább csak kivételes esetekben (az oklevélbe foglalt ügy fontossága, az oklevélnyerő fizetési készsége, az illető irányában megnyilvánuló különös királyi kegy okán) találkozunk aranypecsétetes oklevéllel (aranybullával).⁶ Míg a pápai ólompecsét mindig tömör, a királyi aranypecsétetek a 13. századtól kezdve általában vékony aranylemezekből összeállított üres dobozok voltak. Számos uralkodónk kancelláriája azonban egyáltalán nem állított ki aranybullákat.

A tömör aranyból, ólomból készült függőpecsét elő- és hátlapja közé helyezték a pecsétet tartó – többnyire selyem-, a pápai ólompecsételnél kender- – sodratot, majd a két lapot nagy erővel összepréselték. A pecsétet tartó fonalat a felső részen kialakított kis karikába fűzték be. A kettőspecsét, az aranybullák előlapja általában a trónján ülő pecséttulajdonos uralkodót jelenítette meg (trónpecsét, felségi pecsét), hátlapján pedig a király címere volt látható.⁷

Az aranypecsétet használó (ismert) magyar királyok sorát II. Géza (1141–1162) nyitja meg. Pecsétje leírását Abu Hámid al-Garnáti tollából ismerjük. A neves arab utazó a 12. század közepén három évet töltött Magyarországon. Jó viszonyt alakított ki, muzulmán-keresztény „hitvitába” is bonyolódott a magyar királlyal, aki nem neheztelt rá ezért, sőt még muzulmán katonák toborzására is felkérte, amikor az arab 1153-ban

⁵ Bertényi 2001, 257.

⁶ Korai uralkodóink pecsétjeinek „seregszemléjét” lásd Takács 2012.

⁷ Szentpétery 1993, 14–16; Kumorovitz 1993, 29–42; Bertényi 2001, 257–258.

továbbutazott. Ajánlólevelet is adott neki sógorához, Izjaszláv kijevi fejedelemhez, amelyet aranypecséttel látott el: „Írt nekem egy ajánlólevelet a szlávok királyához, vörös arannyal pecsételte le, a pecséten a király képmásával [...] Amikor visszatértem a szlávok országába, a királyuk nagy tisztelettel fogadott minket, mivel nagy becsben tartotta a magyar király levelét félve tőle.”⁸

Az első ismert királyi aranypecsét használata tehát II. Gézához köthető.⁹ Abu Hámid al-Garnáti olyan elragadtatással ír Magyarországról, hogy a történeti forráskritika gyakorlóját már-már gondolkodóba ejti. De a hazánkon a kereszties hadjáratra ekkor átutazó Ottó freisingi püspök is elismeréssel szólt II. Géza hatalmáról – miközben leplezetlen ellenszenvvel írta le hazánk lakóit¹⁰ –, nincs tehát indok arra, hogy az arab szerző pecsétleírásának hitelét kétségbe vonjuk.

II. Gézának másik, három évvel későbbi aranypecsét-használatáról is tudunk. Martyrius esztergomi érsek a székeskáptalanja kanonokjainak több adományról szóló oklevelére a király viaszpecsétjével együtt az uralkodó aranybulláját is rátették. Azóta mindkét pecsét elveszett,¹¹ de feltételezik, hogy ábrájuk megegyezik II. Géza ránk maradt ólompecsétjével, hogy ugyanazzal a pecsétnyomóval készülhettek. Előlapján az uralkodó koronás, jobb kezében kereszties országalmát, baljában latin keresztet tartó képét ábrázolja. Hátlapján latinul a „Géza király pecsétje” felirat olvasható. (A későbbi pecséteken ide az uralkodó címere került, de a címerhasználat a 12. század közepén még nem honosodott meg hazánkban.)¹²

III. István (1162–1172) is használt aranypecsétet, mely elveszett ugyan, de egy 1345-ben született közjegyzői leírásból ismert. II. Géza pecsétképét követte. Egyik oldalán az „István király pecsétje” (latin) felirat szerepelt, előlapján trónuson ülő királyi képmást írt le a közjegyzői oklevél. II. Géza pecsétjén még nem volt egyértelmű (bár elképzelhető), hogy az ott ábrázolt, két kezében uralkodói jelvényeket tartó királyalak is trónon ült.¹³

8 Bolsakov–Mongajt 1985, 66. (Ford.: Iványi Tamás.)

9 Makk 1983, 29–35.

10 Freisinger 1913, 107–109.

11 Marsina 1971, 78–79.

12 A pecsét ábráját lásd Kurecskó 2022, 69.

13 Smičiklas 1904, 106.

III. István utódának, III. Bélának (1172–1196) aranypecsétje napjainkban is tanulmányozható. Két aranylapocskából összepréselt példányát a Magyar Nemzeti Múzeum őrzi.¹⁴ Előoldalán trónon ülő uralkodó, jobb kezében lilium, baljában kereszt eszű országalma, koronájáról kétoldalt három-három gömb (*pendilium*) függ. Hátdoldalán követi elődei bulláinak többsoros, vízszintes felirati szövegét: BÉLA [KIRÁLY] PECSÉTJE (SIGILLUM BELAE [REGIS]). A négy sorba írt latin felirat utolsó sorának – kiadója véleménye szerint – csak a felső része látható.¹⁵

Ezzel a pecséttel véget is ért a két kör alakú aranylap összepréselésével létrehozott uralkodói (tömör) érempecsétek sorozata. Imre királyunk (1196–1204) aranybullájának érmét már két, kör alakú veretet hordozó lemezből és hosszú, hajlított szalagból alakították ki. A szalagon – a pecsét felfüggesztésére szolgáló sodrat számára – felül és alul egy-egy kis nyílást hagytak, és felül egy kis arany drótkarikát is beillesztettek. Az előlapon pad alakú, magas támlájú, díszes trónuson a liliumos koronájú királyalak ült, jobbában liliumos jogart, bal kezében kereszt eszű országalmát tartott. A bulla hátdoldalán hegyes talpú, fent lekerekített sarkú, hétszer vágott pajzs páratlan számú mezőiben jobbra lépő 3-3-2-1 (összesen 9) oroslán. Az addigi pecsétek egyoldalú, vízszintes, több sorban elhelyezett feliratát az előlapon IMRE. III BÉLA KIRÁLY FIA (HEINRIC [vs] TERCII BELE REGIS FILIVS], a hátdoldalon ISTEN KEGYELMÉBŐL MAGYARORSZÁG DALMÁCIA HORVÁTORSZÁG ÉS RÁMA KIRÁLYA – D[EI], GRACIA, HUNGARIE DALM[ACIE] CHROAC[IE] RAMEQ[VE] REX) köriratos szöveg váltotta fel.¹⁶

A pecsét és a vele megerősített oklevél több szakterület számára hordoz fontos ismereteket.¹⁷ Pecséttani szempontból „korszakhatár”, mivel az addigi, összepréselt fémlapokat felváltó dobozos szerkezetű pecsétek sorának élén állt. Ez volt az első arany kettős pecsétünk, mely hátlapján az uralkodó címerpajzsát viselte. Hétszer vágott pajzsa a jelenlegi államcímer vörös-ezüst sávozatának is előfutára. Címerábrája előképe volt II. András 1221-ben – az Aranybulla kiadásának előestéjén – Thota asszony számára

14 Szentpétery 1923, 112; Kurecskó 2022, 69.

15 Takács 2012, 100–101.

16 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Mohács előtti gyűjtemény – Diplomatarium (DI 39249), modern kiadása Takács 2012, 103–105.

17 Az ötvösség története, a művészettörténet, az uralkodói ruházatok, testhelyzetek, a középkori állami szimbólumok története szempontjából is érdekes, e pecséteken alapuló megállapításokat tesz az ábrát is közölve Takács 2012, 42.

kiállított oklevele függőpecsétjének. (Thota asszony Imre király felesége, Aragóniai Konstancia udvarhölgyeként érkezett hazánkba.)¹⁸

II. András (1205–1235) hosszú uralkodása alatt nem változtatta meg aranypecsétje nyomóját, élete végén is ugyanazt a tipáriumot használta, mint 1221-ben azon az oklevélen, amelyben átírta bátyja 1202-ben ugyancsak aranypecséttel megerősített oklevelét. András az oklevél-hamisítások kivédésére, úgy látszik, elegendőnek tartotta a pecsétnyomóján titkos jel alkalmazását. Ez azért is érdekes, mert a privilegiális formában kiállított oklevelek számára használt nagy viaszpecsétjét többször megváltoztatta, s ezenfelül új típusú, kettős viaszpecsét alkalmazását is bevezette a növekvő számban kiállításra váró oklevelek megerősítésére.

A Thota asszony számára kiállított aranybulla üreges érempecsét, amelyet két préselt, kör alakú aranyhengerből és egy hosszabb arany-szalagból állítottak össze. Tetején és elején a felfüggesztő zsinór számára hagyott nyílás látható. Az előoldalon trónusán ülő uralkodó lábát íves számolyon nyugtatja. A trónus két oszlopon álló, párnával fedett alacsony pad. A királyalak karjait teste közelébe vonja, térdére helyezett jobb kezében lilimos végű jogart tart, teste elé emelt baljában keresztes országalmát. A királyalak feje mellett jobbra sugárirányú vonalakkal díszített kör (nap?), közepén ponttal, balra felfelé fordított holdsarló, benne örvénylő vonalak (csillag?). A hátoldalon hegyes talpú, kerekített sarkú, hétszer vágott háromszögű pajzs. A kiemelkedő páros számú vágásokba állatalalakok, a második, negyedik és hatodik sávban középre helyezett kis pajzsok felé forduló oroszlánpár, a nyolcadikban balra forduló, hátrafelé tekintő oroszlán. Két sor közé helyezett, nagybetűkkel (*maiusculával*) írt köriratát talpas végű görög kereszt tagolja. Az előlap körirata +ANDREAS D[E]I GRA[CIA] VNG[AR]IE DALM[ACIE] CH[R]OAC[IE] RAME S[ER]VIE GALIC[IE] LODOMERIE[Q] REX. A hátoldalon +SIGILLVM SECVNDI ANDREE TERCII BELE REGIS FILII. Magyarul: +ANDRÁS ISTEN KEGYELMÉBŐL MAGYARORSZÁG DALMÁCIA HORVÁTORSZÁG RÁMA SZERBIA GALÍCIA ÉS LODOMÉRIA KIRÁLYA, illetve + II ANDÁS III BÉLA FIÁNAK A PECSÉTJE. A pecsét átmérője 67 mm, vastagsága 9 mm.¹⁹

Érdekes, hogy András nemcsak aranypecsétje szerkezetében követte – egyáltalán nem kedvelt – bátyja újítását, hanem a köriratban is. Ez utóbbi,

¹⁸ Thota asszony, illetve férje számára Imre király és öccse, II. András király is adott ki aranypecsétes oklevelet.

¹⁹ Diplomatarium (DI 39250), Takács 2012, 113–115.

apja nevének feltüntetésével, nagyapja hagyományát is folytatta. Bátyja aranypecsétjéhez mérten II. András aranybulláján újítás, hogy a – keskenyebb trónuson ülő – királyalak fejének jobb és bal oldalán kozmikus szimbólumok (nap, hold, csillag) jelennek meg. E szimbólumok feltűnnek II. András második (viasz) nagypecsétjén is, amelyet – több kutató okleveles utalásokra alapozott véleménye szerint – a Gertrúd királyné elleni merénylet zűrzavarában eltűnt első nagypecsét helyett vett használatba a királyi kancellária. Az ábrázolásokat biblikus magyarázatokkal, az égitestek Isten előtti hódolatával apokaliptikus bibliai helyekre, esetleg az antiochiai keresztes államokra utalással szokták magyarázni, s más külföldi uralkodók (Oroszlánszívű Richárd angol király [1189–1199] és IV. Ottó német-római császár [1209–1213]) pecsétjein jelentek meg.²⁰

II. András aranybullájának eddig talált legkorábbi említése Spalato (Split) város Cumanus nevű jegyzőjének az átírásában található. András uralkodása második évében pontosabb keltezés nélkül megerősítette a város jogait. Ez az 1205-ös trónra lépést (1205. május 29.) tekintetbe véve 1206 nyarától egy évig tartó időszakra utalna. Kérdés, hogy a Dalmáciában is használt firenzei évkezdetet (*calculus florentinus*) alkalmazta-e a jegyző. Ebben az esetben a mi mai időszámításunk szerinti évvel azonos a március 25. és december 31. közötti időszak. Amennyiben az Itáliában honos másik, pisai időszámítással kalkulált, akkor a január 1. és március 24. közötti időszak azonos a mi időszámításunkkal. Ez esetben május 29-e után már egy évvel előbbre jártak, mint a mi időszámításunk. Így II. András nem 1205-ben, hanem 1206-ban léphetett trónra, uralma második éve a pisai számítás szerint 1207 nyarától 1208. május végéig tartott.²¹

Az oklevél kiadója egyértelműen 1207-re datálja az oklevelet,²² Kurecskó Mihály 1207 körüli időpontra.²³ II. András aranybulláját említi egy, a Thota asszony 1221-i aranybullájával azonos évben kiállított másik oklevélben is. Ugyancsak aranypecséttel erősítették meg azt az oklevelet, amelyben a király a horvátországi Domaldus földjét Gergely és István ispánoknak adományozta.²⁴ Aranybulla került a pannonhalmi apátság és

²⁰ Takács 2012, 32–34.

²¹ Szögi 2001, 88.

²² Wenzel 1867, VI. 194. szám, 315.

²³ Kurecskó 2022, 70.

²⁴ Szentpétery 1923. I/1. 360. szám, illetve Szentpétery 1923 I/1. 402. szám; Rác 2022, 10–11.

a székesfehérvári káptalan perében 1229-ben kiállított királyi oklevélre, és viaszpecséttel erősítette meg a király a közte és az egyház közötti megbékélést írásba foglaló, 1233. évi beregi egyezményt is.²⁵ E felsorolásból látható, hogy II. András kancelláriája szép számmal állított ki aranypecsétetes okleveleket.

A 13. század eleje korszakhatárnak tekinthető nemcsak szfragisztiánk, hanem a magyar oklevéladás történetében is. Egyszerre megsokszorozódott a ránk maradt királyi oklevelek száma, emellett más oklevéladók kiadványai is megjelentek. Imre király és András herceg szembekerülése mindkettőjük részéről híveik birtokadományozással történő megnyerésének, megtartásának az igényével járt. András hosszú uralma elején pedig az „új berendezkedés” nevet kapott királyi politika kívánta meg, hogy a király kancelláriája egyre több adományról állítson ki oklevelet. A királyi adománylevelek birtoklói igyekeztek jogbiztosítékaikat megújítani, kiváltképp, hogy elterjedt a hír Gertrúd királyné halálakor az első királyi nagypecsét elvesztéséről (azaz jogbiztosítékként való hitele megrendüléséről).²⁶

Ha egy autentikus pecsét kikerült az ellenőrzés alól (például elveszett, ellopták), az oklevél-hamisítók elleni védekezés érdekében a vele megerősített okleveleket – ellenjegyzés után – új pecséttel kellett megújítani (megerősíteni).

Az oklevéltannal és a pecsétannal foglalkozó szakirodalom már egy évszázada felhívta a figyelmet II. András újítására, az addigi egyoldalú cipőpecsét mellett a kettőspecsét bevezetésére.²⁷ Ezt nyilván a megnövekedett oklevél-kiállítási forgalom is igényelte, de a hamisítások megakadályozását is elősegítette, ha az előlap és a hátlap nyomóját más-más őrizte.²⁸ (Zárójelben megjegyezzük, hogy egyéb okok is megkívánhatták új uralkodói pecsét bevezetését: új tartományokra támasztott igény feltüntetése, királyi kancellária átszervezése stb.)

25 Szentpétery 1923. I/1 453. szám, illetve Esztergom Prímási Levéltár V.1, V.2, V.3; Hegedűs 2022, 54–55. A király az egyezmény két példányát erősítette meg aranypecséttel, a harmadikra is aranypecsétet ígért.

26 Példák az új pecsét alatt történő oklevél-megújításokra 1216-ból – Diplomatarium (DI 75), Szentpétery 1923 I/1. 304. szám, Szentpétery 1923 I/1, 305. szám, Szentpétery 1923 I/1. 308. szám.

27 Bartoniek 1924–1925, 16.

28 Kumorovitz 1993, 70.

II. András autentikus pecsétjének hagyományos kronológiáját – Szentpétery Imre adatsorát²⁹ némileg finomítva – az alábbiak szerint állította össze a szakirodalom:

1. nagypecsét 1205–1213. szept. 28. körül
2. nagypecsét 1213. szeptember 28. körül – 1229 körül
3. nagypecsét 1229 körül – 1235. szeptember 21.

Az újonnan bevezetett

1. kettőspecsét 1213 körül – 1235
2. kettőspecsét 1235. szeptember 21. előtt.

Ez a kronológia az aranypecsét használatát nem tárgyalja. Az itt bemutatott idősor ellen szól, hogy van olyan szerző, aki kétségbe vonja, hogy II. András első nagypecsétje valóban a Gertrúd elleni merénylet során kallódott volna el, mivel a király 1217-ben megújított egy 1214-ben kelt oklevelet erre a pecsétre hivatkozva.³⁰

A nagypecséteknek egy oldaluk volt (cipőpecsét), és csak az uralkodó trónuson ülő alakját mutatták, címerábrázolás nem került rájuk. Az újonnan alkalmazott kettőspecsét hátlapja az Imre 1202-i aranybullájával bevezetett, majd II. András által folytatott ábrázolást követte. Az oroszlánok száma II. András bulláján Imre kilenc oroszlánjával szemben csak hét, de az egymással szemben lépő három oroszlánpár közt kis pajzsok is feltűntek. Az újonnan bevezetett viasz kettőspecsét ábrázolása részben az aranybulláét követi. Míg azonban az aranybulla kiemelkedő mezőiben (sávjaiban) tűnnek fel az oroszlánok, a viaszpecséten a mélyebben látható mezőkben. Ezt minden bizonnyal úgy kell értelmeznünk, hogy az aranybullán ezüst mezőben szereplő oroszlánok az első és a második viasz kettőspecséten a vörös mezőkbe kerültek.³¹ Takács Imre egy tanulmányában egymás mellett mutatta be II. András aranybullája és első, valamint második kettőspecsétje hátoldalát.³² A két első ábra kerekített sarkú háromszögű pajzsa nem azonos tipárium lenyomata (az aranypecsét pajzsa keskenyebb), az első kettős viaszpecséten pedig a vágások száma nem hét, hanem kilenc, az oroszlánoké tizenegy (2-3-3-2-1), a kis pajzsok pedig hiányoznak. Az azonban így is lehetséges, hogy a két pecsétnyomó készítője azonos mester volt.

²⁹ Szentpétery 1995, 114.

³⁰ Bácsatyai 2021, 1. füzet, 1–23; Körmendi 2019, 47.

³¹ Vö. Takács leírását és ábráját 2012, 116–117.

³² Takács 2011, 87. 1b, 1c, 1d és 4. ábra.

Az aranybulla és a viaszpecsét különbözősége egy teoretikus heraldikai kérdést is felvet: a magyar heraldika hajnalán mindjárt több különböző címere lett volna II. András királynak? Sőt, később még egy, ha szintén idevonjuk András uralma legvégén használt, töredékesen ránk maradt harmadik viasz kettőspecsétjét, melyen a vágások száma hét, az orosz-lánoké kilenc (3-3-2-1). Ezeket az egyazon személy családi címerpajzsán látható kisebb eltéréseket – ha a fő címerképek, heroldalakok azonosak – célszerűbb nem önálló címereknek, hanem ugyanazon családi címer változatainak tekinteni.³³ Minthogy a hamisítást megakadályozó titkos jelek kivételével II. András király aranypecsétjének ránk maradt példányai ugyanazon pecsétnyomóval készültek, teljes joggal feltételezhető, hogy tipáriumát – miként 1207 és 1233 között – 1221 és 1224 közt sem cserélte fel. Az pedig semmiképpen nem képzelhető el, hogy pecsétnyomóját e három év alatt megváltoztatta, és utána rögtön (azaz három éven belül) visszatért volna az eredeti pecsétnyomó használatához. Aranypecsétjeinek iménti bemutatásából látható, hogy II. András kancelláriája szép számmal állított ki aranypecséttel megerősített okleveleket.

Ilyen előzmények után térjünk rá vizsgálatunk címben kitűzött tárgyára: az Aranybullára és pecsétjére. Kiadásának 800. évfordulóján tetemes irodalom szól az Aranybulláról. A II. Andrással a közelmúltban foglalkozó historikusok (ideértve e sorok íróját is) elismerték ugyan a király újtókézségét, (az „új berendezkedéssel” illetett birtokpolitikát), a pénzügy-vedelmek előtérbe állítását (Vajay Szabolcs kivételével), egyfajta válságjelenséggént állították be a Gertrúd királyné meggyilkolásához vezető állapotokat és az Aranybulla kiadását eredményező eseményeket. Legújabbban Zsoldos Attila teljesen más megvilágításba helyezte II. András politikáját, az Aranybullát pedig a király elképzeléseit megfogalmazó előremutató dokumentumként mutatta be.³⁴ Mivel választott témánk nem követeli meg, e helyen nem kívánunk II. András és műve, az Aranybulla historikusi értékelésébe bocsátkozni.

Az Aranybulla pecsétje után nyomozva nézzük meg, mit ír az oklevél nagypecsételési záradéka:

33 Bertényi 1988, 76–77.

34 Zsoldos 2022a, b. Vö. korábbi véleményével: Zsoldos 2009, 22–26. Az újabbban elterjedő szokás szerint az 1222-ben kiállított történelmi jelentőségű oklevelet Aranybullának, az arany függőpecséteteket és a velük megerősített, államjogilag kevésbé fontos okleveleket aranybullának írjuk.

<p><i>Et ut hec nostra tam concessio quam ordinatio sit nostris temporibus in perpetuum valitura, eam conscribi fecimus in septem paria litterarum et aureo sigillo nostro roborari ita: quod unum par mittatur domino pape et ipse in registro suo scribi faciat; secundum penes hospitale; tertium penes templum; quartum apud regem; quintum in capitulo Strigoniensi; sextum in Colocensi; septimum apud palatinum, qui pro tempore fuerit, reservetur ita, quod ipsam scripturam pre oculis semper habens nec ipse deviet in aliquo in predictis nec regem vel nobiles consenciat deviare³⁵</i></p>	<p>És hogy ez a mi engedményünk illetőleg rendelkezésünk mind a mi időnkben, mint utódaink idejében örökké érvényes legyen, hét példányban állítottuk ki és arany pecsétünkkel erősítettük meg. Azért hogy egy példány küldessék a pápa úrnak, és azt az ő registrumába irassa be, a második őriztessék az ispotályosoknál, a harmadik a templomban a negyedik a királynál, az ötödik az esztergomi káptalanban, a hatodik a kalocsaiban, a hetedik pedig a mindenkori nádornál, azért, hogy ezen írást szem előtt tartva sem maga el ne térjen valamiben az előbb mondottaktól, se a királyt vagy a nemeseket avagy másokat eltérni ne engedjen. (Szilágyi Loránd fordítása)³⁶</p>
---	--

Figyelmesen olvasva a szöveget jónéhány probléma fölmerül. Mindig egy Aranybulláról beszélünk, de láthatjuk, hogy a szöveg szerint tulajdonképpen hét aranypecsétetes oklevél került ki II. András király kancelláriájából azonos szöveggel. Mi lett ezekkel? Ez a kérdés már régóta foglalkoztatja a kutatókat (ideértve nemcsak a historikusokat, hanem az elmúlt századok politikusait is), hiszen a leírt rendeletek – az 1687-ben eltörölt „ellenállási záradék” kivételével – 1848-ig érvényben maradtak, sőt 1916-ig valamennyi uralkodó koronázásakor esküt tett Magyarország „sarkalatos” törvényeire, élükön az Aranybullára. Történeiszek az elmúlt évszázadok alatt minden elképzelhető levéltárban keresték az Aranybulla hét példányát – eredménytelenül. Most a kiváltságlevél 800. születésnapja alkalmából Rácz György érdekes tanulmányban egyenként vizsgálta végig a hét példány sorsának lehetséges alakulását, kutatásuk történetét.³⁷ Szerencsére – fontosságára tekintettel – a szöveget többször átírták. Az 1222-es intézkedések egy részét már kilenc évvel később maga II. András király újra kiadta a második Aranybullában, egyes rendelkezések pedig az 1267-es – olykor harmadik Aranybullának nevezett – törvénybe is bekerültek, sőt 1318-ban a főpapok nemcsak átírták, hanem négyen közülük saját függőpecsétjüket is ráhelyezték. (Ez persze jogilag nem jelentette a leírtak törvénné válását, mivel nem királyi, hanem főpapi pecsétek függtek rajta. Végül 1351-ben I. [Nagy] Lajos [1342–1382] átírása és sa-

³⁵ Érszegi 1972, 18–19.

³⁶ Lederer 1964, 72–73.

³⁷ Rácz 2022, 45–53.

ját törvényeivel együtt történt megerősítése után vált hatályos joggá.) Ez azonban nem teljes átírás: a fiú utód nélkül meghalt szerviensek birtokairól szóló rendelkezés jogát nem erősítette meg, helyette az ősiséget iktatta törvénybe. Ezek után az átiratának átírataiban élt tovább II. András 1222. évi Aranybullája.³⁸

Az átírások megőrizhették az Aranybulla szövegét, de természetesen nem hagyományozták ránk a pecsétjét. Úgy tűnik tehát, hogy a II. András intézkedéseit megőrkítő hét oklevéllel együtt a megerősítést szolgáló hét aranypecsét is elveszett. De vajon biztos, hogy hét aranypecsét függött a hét példányon? Az igenlő választ sugallja, hogy – amint láttuk – II. András jóval kisebb jelentőségű adománylevelei közül is számosat aranypecséttel erősített meg. S így van-e ez a több példányban kiállított oklevelek esetén is? Az Aranybulla valóban hét példányban készült? Valamennyire aranypecsétet függesztettek?³⁹ Nem tűnhetett drágának a hét aranypecsét? Nehezen megválaszolható kérdések...

Miután II. András a második Aranybullában tett ígéreteit nem tartotta be, 1232-ben az esztergomi érsek egyházi tilalmat mondott ki Magyarországra, és többeket kiközösített. A pápa az ügyben legátust küldött hazánkba. A tárgyalásai nyomán végül a beregi erdőben megtörtént a király és az egyház megegyezése. András a megállapodásról három oklevelet adott ki. A beregi egyezmény két példányára aranybulla került, a harmadik, viaszpecsétes példányra aranypecsétes oklevelet ígért az uralkodó. Elképzelhető, hogy az államjogi szempontból fontos Aranybullának mind a hét példányra aranypecsétet tétetett András király? Az elsőre bizonyosan, hiszen azt az oklevél megerősítő záradékában megírja. De nem tudjuk, milyen szöveg került az aranypecsétre nem méltatott példányok – ha voltak ilyenek – megerősítő záradékára. Mint láttuk, II. András kancelláriája jó néhány birtokadományról adott ki aranypecsétes oklevelet. Vélelmezhető, hogy az országos jelentőségű kérdéseket tárgyaló Aranybulla példányainál sem volt zsugori? Ez joggal vélelmezhető, de nem biztos. Inkább érdekességként említhető meg, hogy több mint fél évezreddel később, 1765-ben Mária Terézia királynő Erdélyt nagyfejedelemségi rangra emelő – tehát igen fontos államjogi aktust írásba foglaló – oklevelének csak

38 Dreska 2022, 45–53.

39 Vö. Szovák Kornél aggályait a 2022. tavaszi Aranybulla-tanácskozáson – Orsós 2022, 83.

az első példányára függesztettek aranybullát, a másodpéldányra nem.⁴⁰ Természetesen fél évezred távolságból ebből semmilyen bizonyosság nem következik az 1222. évi Aranybulla megpecsételésére vonatkozóan.

Végezetül Rácz Györgynek az Aranybulla példányai történetéről írt tanulmányát követve nézzük meg, remélhető-e még a róla kiállított valamelyik eredeti példány (és vele a pecsétje) felbukkanása. A legtöbbet a pápának küldött példány után kutattak már a 17. századtól kezdve – mindmáig eredménytelenül. Nemcsak az Aranybulla Rómába küldeni rendelt példányát nem találták meg a Vatikáni Levéltárban, de a pápához küldött levelek beírására szolgáló (*Registra Vaticana, Liber censuum*) könyvekbe sem írták be. Nem teljesen alaptalan tehát a vélekedés, hogy meg sem érkezett (el sem küldték?) az „örök városba”.

Az ispotály néven említett ispotályosoknak (azaz Szent János-lovagoknak) és a templom kifejezéssel megnevezett templomosoknak, tehát a szentföldi zarándokokat segítő, de a „pogányok” ellen fegyveres harcot is folytató két egyházi lovagrendnek Magyarországon is voltak rendházai, amelyek tekintélyét növelte, hogy a hiteles helyeknek (körülbelül a mai közjegyzőségeknek) megfelelő tevékenységet is folytattak.

Nem tudjuk, az ország közepén, Székesfehérvárott vagy Esztergomban, vagy a két lovagrend nagyszámú magyarországi rendházának valamelyikében elhelyezték-e az Aranybulla egy-egy példányát, illetve hogy egyáltalán hozzájuk kerültek-e az említett oklevelek. A magyarországi templomosok túlélték franciaországi rendtársaik és II. Fülöp Ágost (1180–1223) 1307-ben kibontakozó konfliktusát, nem kerültek máglyára, mint sok franciaországi lovag, de a rend 1312-es pápai feloszlataása őket is érintette. Javaik legnagyobb része a johannitákhoz került. A János-lovagoknak az ország közepén lévő rendházát, Esztergomot és Székesfehérvárt a 16. században elfoglalta a török. Nem tudni, hogy egyáltalán ott volt-e az Aranybulla két példánya – ha igen, sorsuk ismeretlen. A királynál maradt példányról csak azt tudjuk, hogy 1351-ben még megvolt, Nagy Lajos király átírta. Dreska Gábor Nagy Lajos-átiratát az Aranybulla-szöveg korszerűsített, szerkesztett változatának tekinti.⁴¹ Ezután azonban ennek

40 Erdély Nagyfejedelemség címere – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára B. II. Erdélyi Udvari Kancellária, Acta Generalia 1765. 426, 1. példány kiadva Csáky 2001.

41 Orsós 2022, 84.

sorsa is ismeretlen, csakúgy, mint a „mindenkori” nádor számára kijelölt példányé.⁴²

Eszmefuttatásunkat befejezve csak az állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy 1222-ben az Aranybulla megerősítésére ugyanazt a pecsétnyomót használta a királyi kancellária, amelynek lenyomata Thota aszszony 1221-ben, valamint Gergely és István ispánok 1224-ben kiállított oklevelén található, és amely II. András királyt élete végéig szolgálta. A világ levéltárainak mai átkutatottsága mellett gyakorlatilag semmi reményünk sem lehet arra, hogy az Aranybullának (és pecsétjének) valamelyik eddig ismeretlen példánya felbukkan egy szorgalmas kutató szeme előtt.

Némi rezignációval megfogalmazva ott tartunk, mint az a színházlátogató, aki „Godot-t várva” beül Samuel Beckett darabját megnézni, de tudja, hogy a címszereplő egyáltalán nem jelenik meg.

Irodalom

- Bácsatyai, D. 2021: A 13. század uralkodói nagy- és kettőspeccsétek kronológiája. *Turul*, XCIV, 1–22.
- Bartonek, E. 1924–1925: Az Árpádok ércpeccsétei. *Turul*, XXXVIII, 12–29.
- Bertényi, I. 1988: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, LIX, 1. szám, 3–80.
- Bertényi, I. 2001: Pecséttan. In Bertényi I. (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Osiris Kiadó, 241–263.
- Bolsakov, O. G. – Mongajt A. I. 1985: *Abu Hámid al-Garnáti utazása Kelet- és Közép-Európában 1131–1153*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Csáky, I. dr. (szerk.) 2001: *Erdély Nagyfejedelemség aranybullás címereslevele*. Budapest, Híd Marketing és Térképészet Kft.
- Dreska, G. 2022: Miért kellett megerősíteni? Az Aranybulla megújításának politikai háttere. *Rubicon*, 6.
- Endrei, Z. (szerk.) 1903: *A régi magyar költészet remekei a legrégebb időktől Kisfaludy Károlyig*. Budapest, Beer E. és Tsa ny.
- Érszegi, G. 1972: Az Aranybulla. In Fazekas, G. (szerk.): *Fejér Megyei Történelmi Évkönyv*, 6. Székesfehérvár, Fejér Megyei Nyomdaipari Vállalat, 5–26.
- Érszegi, G. 1990: *Az Aranybulla*. (Díszdobozban, II. András pecsétjeinek és oklevelének hasonmása kísérfüzettel.) Budapest, Helikon Kiadó.

42 A nádori intézmény első évszázadainak a históriáját feldolgozó monográfia nem szól róla – Szócs 2014.

- Freisinger, O. 1913: I. Frigyes császár tettei. Ottonis episcopi Frisingensis Gesta Friderici et F. imperatoris. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta dr. Gombos F. Albin. *Középkori Krónikások*, 15/16, Budapest, 107–109.
- Hegedűs, A. 2022: A beregi egyezmény. *Rubicon*, 6.
- Körmenyi, T. 2019: Megjegyzések Gertrúd királyné és udvara szerepéhez az országos politikában. In Szovák, K. – Zsoldos, A. (szerk.): *Királynék a középkori Magyarországon és Európában*. Konferencia Székesfehérváron, 2016. szeptember 22.
- Kumorovitz, L. B. 1993: A magyar pecséthasználat története a középkorban In Fodor, I. (szerk.): *Bibliotheca Humanitatis Historica*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 29–42.
- Kurecskó, M. 2022: A magyar királyok aranypecsétjei. *Rubicon*, 6.
- Lederer, E. és tsai. (szerk.) 1964: *Szöveggyűjtemény Magyarország történetének tanulmányozásához I. 1000–1526-ig*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Majakovszkij, V. 1951: Vers a szovjet útleveleiről. In Kardos, L. – Gábor, A. (szerk.): *Majakovszkij válogatott versei*. Budapest, Új Magyar Könyvkiadó.
- Makk, F. 1983: Adalék a II. Géza-kori aranypecsét használatához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominata: Acta Historica*, 98, 29–35.
- Marsina, R. 1971: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* I. Bratislavae, SAV.
- Orsós, J. 2022: Beszámoló az Aranybulla kiadásának 800. évfordulójára rendezett konferenciáról. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. *Századok*, 156/4, 835–842.
- Rácz, Gy. 2022: Az Aranybulla példánytörténete. *Rubicon*, 6.
- Smičiklas, T. 1904: *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae*. Zagrabiae, Ex officina Societatis Typographicae.
- Szentpétery, I. 1930: Magyar oklevéltan. In Hóman, B. (szerk.): *A magyar történettudomány kézikönyve*, 11. kötet, 3. füzet. Budapest, Magyar Történelmi Társulat. Reprint kiadása: Antikvárium, Szentpétery, 1995.
- Szentpétery, I. (szerk.) 1923: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, I. kötet, 1. füzet, 112. szám.
- Szőcs, T. 2014: *A nádori intézmény korai története, 1000–1342*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Szögi, L. 2001: Kronológia. In Bertényi, I. (szerk.): *A történelem segédtudományai*. Budapest, Osiris Kiadó, 83–94.
- Takács, I. 2011: Címerek az Árpád-házi pecsétjein. *Turul*, LXXXIV, 86–91.
- Takács, I. 2012: Az Árpád-házi királyok pecsétjei – Royal Seals of the Árpád Dynasty. *Corpus sigillorum Hungariae mediaevalis*, 1. Budapest, Magyar Országos Levéltár.
- Wenzel, G. 1867: Árpád-kori Új Okmánytár. *Magyar Történelmi Emlékek*, VI. kötet. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya.
- Zsoldos, A. 2009: *Magyar uralkodók és kiskirályok a 13. században*. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Zsoldos, A. 2022a: *Az Aranybulla királya*. Székesfehérvár, Városi Levéltár és Kutatóintézet.
- Zsoldos, A. 2022b: *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országház Kiadó.

[DIÓSZEGI] SZABÓ PÁL

Az Aranybulla és ellenállási záradékának jogbiztosító szerepe a királyi, fejedelmi hitlevelekben (1222–1920)

Absztrakt

Tanulmányomban azt az évszázados folyamatot követem nyomon, ahogyan az Aranybulla és az abban foglalt, ellenállási jogot tartalmazó utolsó cikkely a Magyar Királyság jogrendjének biztosítékává vált. Az Aranybulla megújításának egyik fontos szála az volt, hogy II. András követően az Árpád-házi királyaink trónra lépésük alkalmával a koronázási esküjük szövegébe belefoglalták az Aranybulla rendelkezéseinek egy-egy cikkelyét. A másik szálat pedig az mutatta, amikor a teljes Aranybullát egy-egy uralkodó újra, külön törvényként az országgyűléssel is megerősítette.

A 17. században ez a gyakorlat megváltozott. A két megújítási módozat egyesült, és a Habsburg uralkodók az ellenállási jogot kivették a megerősített Aranybulla-cikkelyek közül (1687). A 19. század első harmadában a nemzeti liberális reformerek körében megváltozott az ellenállási jog értékelése. Mindezek ellenére az osztrák–magyar kiegyezés után I. Ferenc József magyar királyként is bocsátott ki koronázási hitlevelet. Az 1687. évi törvény óta, az elmúlt kétszáz év során e hitleveleknek és bennük az Aranybulla megújításának bizonyos szövegbeli állandósága alakult ki. Ez a gyakorlat egészen a 20. századig fennmaradt, amikor az utolsó Habsburg uralkodót, IV. Károlyt 1916-ban megkoronázták. 1920-ban, a kormányzó választásakor már nem volt szükség hitlevélre, a kormányzói eskü tartalmazta a magyar törvények megtartását.

Kulcsszavak: Aranybulla, koronázási eskü, ellenállási jog, királyi és fejedelmi hitlevelek, történeti alkotmány

Abstract

In my study I trace the centuries-long process by which the Golden Bull and its last article, which contains the right of resistance, became the guarantor of the legal order of the Kingdom of Hungary. An important thread in the renewal of the provisions of the Golden Bull was that our kings of the Árpád dynasty after Andrew II included an article of the Golden Bull in the text of the coronation oaths on their accession to the throne. The other thread was that certain monarchs had the entire Golden Bull reaffirmed as a separate law by the national assembly.

In the 17th century this practice changed. The two important threads of renewal were united, and the Habsburg monarchs removed the right of resistance from the articles of the reaffirmed Golden Bull (1687). In the first third of the 19th century the evaluation of the right of resistance changed in the circles of national liberal reformers. Nevertheless, after the Austro-Hungarian Compromise Franz Joseph I issued a coronation charter as the King of Hungary as well. Since the Act of 1687, over the last two hundred years, a certain textual constancy of the letters of

credence and the renewal of the Golden Bull within them developed. This practice continued until the 20th century, when the last Habsburg king, Charles IV was crowned in 1916. In 1920 a governor was elected; therefore, a letter of credence was no longer required, the governor's oath included an oath to abide by the Hungarian laws.

Keywords: Hungarian Golden Bull, coronation oath, right of resistance, royal and princely letters of credence, historical constitution

„Prōpugnācula iūris, Pannoniamque tuērit,
Aurea Bulla monet, rēgna, columna suī
constituēre, potest per gent(em) et Hungaricārum
iūdicium dāre, aspida nostri iacit.”

(Paulus Diószegi Szabó: *Invitatio*)

Már az 1222. évi Aranybulla kibocsátásakor megvolt az a – mai szóval mondva – jogalkotói szándék, hogy – a rendelkezései között – a későbbi betartására vagy betartatására vonatkozó szabályozást is rögzítsenek. Azon túl, hogy hét példányban állították ki e nevezetes oklevelet. A 30. cikkely szerint a hét példány közül egyet a nádornak küldenek el majd kifejezetten azért, hogy ő őre lehessen a cikkelyek teljesítésének. Egyrészt saját működése során: „A hetediket [ti.: példányt] a mindenkori nádornál abból a célból, hogy ezt az írást mindenkor [*sic!*] szemei előtt tartva se ő ne vétkezzen semmilyen tekintetben a fent mondott dolgokban [...]” Másrészt „ne is engedje meg, hogy akár a nemesek, akár mások vétkezzenek [...], valamint az engedelmességet, amivel a királyi koronának tartoznak, ne tagadják meg.”¹ A 31. cikkelyben megfogalmazott ellenállási jog pedig az Aranybulla rendelkezéseinek betartását évszázadokra menőleg szankcionálta: „ha mi vagy utódaink közül valaki ezen rendelkezésünknek bármikor ellen szándékozna szegülni [...] az ország nemesei összességükben és egyenként oklevelünk felhatalmazása alapján bármiféle hűtlenség szégyenbélyege nélkül szabadon rendelkezzenek a velünk és utódainkkal szembeni ellenállás és ellenszegülés felhatalmazásával.”²

¹ Aranybulla 1222, 12, Szovák Kornél fordítása. (Az 1222. évi Aranybullából való idézetekben ezt a fordítást használom.)

² Uo. 13. Megjegyzem, a 31. cikkely latin szövege úgy vált idézetté a későbbi törvényeinkben, hogy csupán a kezdő és a záró mondat szavait említették: „*quod si nos* vel aliquis successorum nostrorum aliquo unquam tempore huic dispositioni contraire voluerint, liberam habeant harum auctoritate sine nota alicuius infidelitatis tam episcopi quam alii iobagiones ac nobiles

Mivel a keletkezési körülményekről igen keveset tudunk, a kutatók is főleg a norma szövege alapján vontak le következtetéseket. Az ellenállási jog történetének legutóbbi összefoglalását Degré Alajos készítette el, több mint negyven éve,³ nemrégiben pedig Horváth Attila is érintette egy tanulmányában.⁴ Az Aranybulla kibocsátásának 800. évfordulója méltó alkalmat ad arra, hogy ezt a címben jelzett szempontból, friss kutatási eredmények figyelembevételével összegezzem. Jelen tanulmányomban – a történettudomány és a jogtörténet szintézisével – azt az évszázados folyamatot követem nyomon, ahogyan az Aranybulla és az abban foglalt, ellenállási jogot tartalmazó utolsó cikkely a Magyar Királyság jogrendjének biztosítékává vált 1920-ig.

A történelmi szakirodalomban is hosszú ideje az volt a *communis opinio*, hogy 1222-ben az Aranybulla kibocsátását a különböző társadalmi csoportok (főként a királyi szerviensek) kikényszerítették a királytól.⁵ Bizonyos ellenállást már az évekkel korábban elkövetett merényletek is jeleztek, amelyek még nem közvetlenül a király ellen irányultak. Míg 1213-ban a királyné, Merániai Gertrúd megölése politikai színezetű volt, 1209-ben a Győr nembeli Csépan királyi nádor meggyilkolása feltehetően magánindokokban gyökerezhetett.⁶ Kristó Gyula az ellenállási jogról így sommázott: „[...] a leghatalmasabb egyházi és világi előkelők megkapták az ellenállás jogát a királlyal szemben [...] a 13. század eleje úri csoportarcainak eredményeképpen meggyengített királyi hatalom ellenében ennél jelentősebb elvi győzelmet a főnemesek aligha arathattak volna.”⁷ Legutóbb azonban Zsoldos Attila az ellenkezőjét feltételezte, azaz II. András király maga lehetett a nevezetes dokumentum kibocsátásának legfőbb *gestora*.⁸ „Az Aranybulla nevezetes ellenállási záradéka is minden kocká-

regni nostri universi et singuli presentes ac posterii resistendi et contradicendi nobis et nostris successoribus *in perpetuum facultatem.*” – Besenyei et al. 1999, 29.

3 Degré 1980, 366–371.

4 Horváth 2022, 143–160.

5 Kristó 1998, 50–51.

6 [Diószegi] 2009, 380–391.

7 Kristó 1998, 57.

8 Zsoldos Attila korábban maga is osztotta a fenti véleményt: Zsoldos 2009, 22. 2011-ben megjelent, az akadémiai székfoglaló előadása alapján írt tanulmányában azonban megváltoztatta korábbi álláspontját: Zsoldos 2011, 1–38.

zat nélkül vállalható volt II. András számára, hiszen a dekrétum az ő elképzeléseit tükrözte.⁹

Az Aranybulla viszonylag gyors megújításai azt mutatják, hogy már II. András utódai idejében újra elővették, megújították és finomították a nevezetes rendelkezéseket. Az egyház sérelmeinek orvoslását a pápa, III. Honorius is támogatta. 1231-ben főleg az egyháziak érdekeit védő kiegészítéseket eszközöltek. Az 1. cikkely az éves székesfehérvári törvénykező napon az egyháziak (a két érsek és a püspökök) jelenlétét írta elő, viszont a sókereskedelemről szóló régi, 25. cikkely és az egyházi tized pénzben való beszedésének tilalmát előíró 20. cikkely például kimaradt. Egyes cikkelyekben pedig már a királyi szerviensek szűk, privilegizált rétege helyett nemesekről beszélt (7. cikkely a hadba vonulásról). Az 1231-es megújításnak egy-egy magánjogi változtatás mellett az ellenállási jog elhagyása az egyik legfontosabb újítása, amennyiben a királyra vonatkozó szankciót pontosította, és az esztergomi érsekre bízta, aki először megintéssel (*admonitio*), majd kiközösítéssel (*excommunicatio*) is élhetett a cikkelyeket be nem tartó királlyal szemben. Erre hivatkozva Róbert esztergomi érsek 1232-ben a királyi tanácsosok közül többeket kiközösített és egyházi tilalom (*interdictum*) alá vetette az országot.¹⁰

Az 1267. évi megújítás viszont a királyi szerviensek fellépésének volt köszönhető. Bár van olyan vélemény, amely szerint ez a „megújítás” az 1222. évi Aranybulla szövegéhez már kevésbé kapcsolódó törvény volt.¹¹ Ezt erősíti az is, hogy ez sem tartalmaz ellenállási jogot, hanem az esztergomi érsek kiközösítési jogát hagyta meg.¹² Az új rendelkezés a székesfehérvári törvénykező napon előírta megyénként két-három nemes megjelenési kötelezettségét is. A királyi szerviensek megnevezése helyett nemeseket említett az átvett, eredetileg csak a szerviensekre vonatkozó cikkelyekben (például az adók és beszállásolás alóli mentességről szólóban). Az öröklési jogot is szabályozta, amennyiben a fiú utód nélküli nemes birtokaira vonatkozó nemzetségi öröklést elismerte (9. cikkely).

⁹ Zsoldos 2011, 30.

¹⁰ Bertényi 2000, 274–277; Kristó 1998, 58–65. A király végül 1233-ban, a beregi egyezményben megállapodást kötött IX. Gergely pápa legátusával – Kristó 1998, 66–68. Ezt a fajta szankció már Degré sem az ellenállási jognak tekintette: Degré 1980, 367.

¹¹ Zsoldos 2009, 25.

¹² Degré 1980, 368.

A cikkelyek jó része viszont az aktuális belháborús állapot, a IV. Béla és fia, (V.) István „ifjabb király” közötti küzdelemnek a lenyomata.¹³

Az Aranybulla jogbiztosító szerepe az Árpád-ház kihalásával sem szűnt meg. Ennek fontos eseménye volt 1318 februárjában, amikor az egyháziak a kalocsai érseki templomban gyűlést tartottak, amelyet a főpapok kollektív fellépése és rendi jellegű szövetségkötése zárt le „az ország, az országlakosok és valamennyi egyház közös jogainak és szabadságának védelme” érdekében. Esküvel megerősítették, hogy kölcsönös segítségnyújtással „egységes és közös akarattal” fel fognak lépni „mindkét karddal” az egyházi javak és tizedek visszatartói, fosztogatói, lefoglalói ellen. A követeléseik között hangsúlyozták azt is, hogy az egyháziak népeit ne adóztassák, szolgáltatásokra vagy vármunkákra ne kényszerítsék. Akik ezt cselekszik, a kánonjog szerint kiközösítés büntetését kapják majd minden egyházmegyében. A kalocsai püspöki gyűlés követelte az Anjou uralkodótól, I. Károly királytól országgyűlés tartását Rákoson. Ami számunkra még fontosabb: az 1222. évi Aranybulla megerősítését is követelték. Le is másolták a teljes dokumentumot, tulajdonképpen ma ennek köszönhetjük, hogy fennmaradt a szövege. I. Károly azonban az Aranybullát nem újította meg; az 1318-as országgyűlésről – ha megtartották is – kevés forrásunk van.¹⁴

Az egyre erősödő királyi hatalommal szemben két évtizeddel később ismételten az egyháziak léptek fel. A magyarországi főpapok 1338 szeptemberében XII. Benedek pápához írott levelükben részletesen leírták legfőbb panaszait, amelyek között felismerhető az egyes Aranybulla-cikkelyek megszegése: „a király úr [...] trónra lépésétől kezdve egészen mostanig egyetlenegyszer sem ült nyilvánosan törvényt, a főpapokat, főurakat és nemeseket pedig, az ország jogai és szabadságai sérelmére, az ország és a rendek nagy kárára a szokott gyűlések tartásától eltiltotta. A nemeseket ok nélkül méltóságaitól és örökségüktől megfosztja.”¹⁵ Az „ország jogai és szabadságai” kifejezés mögött az Aranybulla egykori bevezetője sejlik fel („országunk nemeseknek [...] Szent István király által elrendelt szabadsága”). A királyi hatalom 23 éve a főpapokat választás nélkül nevezte ki, a megüresedett egyházi javaikat elfoglalta. A szokása szerint a bizonyítási eljárásban pedig őket is perdöntő bajvívás-

13 Bertényi 2000, 278–280; Kristó 1998, 120–121.

14 Degré 1980, 368; Kristó et al. 1988, 118.

15 Uo. 186–189.

ra ítélték, de mivel ők az egyházi tiltó törvények miatt párbajra nem állhattak ki, a jogukat elvesztették. XII. Benedek pápa 1338. szeptember 20-i, Avignonból keltezett oklevelében óva intette I. Károly magyar királyt mindezen károk okozásától, és felszólította, hogy tartsa tiszteletben az egyház jogait.¹⁶

Ezt azonban hiába tette, hiszen ugyanezzel a szokással szemben lépett fel avignoni pápaságának harmadik évében, 1344-ben VI. Kelemen pápa is, ő sem teljesen eredményesen. Az 1344. november 17-i, I. (Nagy) Lajos királynak és anyjának, Erzsébet királynénak szóló intő levél felemlítette azt a király országában elterjedt ártalmas és gyűlöletes, a jó szokásokkal (*mos*), a joggal és igazsággal ellentétes szokást, miszerint az egyházi személyek a saját és egyházaik javai és jogai elfoglalóival és jogsértőivel szemben világi bírósághoz (királyi vagy világi kúriához) kénytelenek fordulni. A tanúkat és más törvényes bizonyításait nem fogadták el, csak ha bajvívást vállaltak. VI. Kelemen pápa intette a királyt, hogy az egyházakat és papjaikat királyi védelemmel tartozik segíteni, ezért felszólította, hogy a mondott szokást teljesen hagyja el.¹⁷

Az Aranybulla legismertebb megerősítése a magyar középkorban I. (Nagy) Lajos rendkívül aktív uralkodása alatt született, a Budára összehívott országgyűlésen, 1351-ben. Ekkor: „országunk báróinak, előkelőinek, valamint nemeseinek a gyülekezete és ugyanazoknak az egyeteme királyi színünk elé járulva [...] Tettekre váltott hűségüket valamint hív szolgálataikkal szerzett érdemeiket felsorolták [...] bemutatták nekünk [...] András úrnak, III. Béla király fiának [...] egy saját aranypecsétjével megerősített [...] szabadságaikat megújító és megerősítő kiváltságlevelét.” Az Aranybulla valamennyi cikkelyét, beleértve az ellenállási jogot, átmásolva, megújították – egyetlen kivétellel.¹⁸ Az örökös nélkül elhunyt nemesek szabad végrendelkezését, illetve azt, hogy eladhatják, elidegeníthetik birtokaikat, nem emelték át. A korábbi gyakorlat szerint a birtokról való rendelkezés *előzetesen kikért királyi engedély* mellett volt lehetséges. Ennek kimaradása azonban – a közvélekedéssel ellentétben – nem vezette ki az ősiséget, hanem éppenséggel továbbra is fenntartotta, egyúttal

¹⁶ [Diószegi] 2020, 50.

¹⁷ Uo. 50–51.

¹⁸ Degré 1980, 368.

viszont az ehhez szükséges előzetes királyi engedélyek gyakorlatát megszüntette.¹⁹

Az 1351. évi megújításnak más érdekessége is van, ugyanis az uralkodónk ezt is az okleveleiből már jól ismert klauzulával, a királyné egyetértésével tette meg, 1351. december 11-én az ország báróinak, előkelőinek és nemeseinek kérésére, anyja, Erzsébet királyné hozzájárulásával, a bárók tanácsára.²⁰

Az utolsó Anjou-időszakban, 1384-ben, Mária királynő uralkodása idején tudunk arról, hogy az Aranybullát ismét megújították. Hosszas szünet után ugyanis országgyűlést hívtak össze, és azon Mária megerősítette apja 1351. évi dekrétumát. Az Aranybulla szövegén ez nem változtatott.

Uralkodása kezdetén Luxemburgi Zsigmondnak 1387. március 30-án koronázása előtt megkötött szerződésben – esküvel megerősítve – kellett megígérnie, hogy a főpapok és bárók feltételeit maradéktalanul be fogja tartani, köztük azt is, hogy az ország ősi szabadságait megtartja. A királyi tanácsba, tisztségekbe csak magyarokat állít, idegeneknek birtokokat nem adományozhat. Nem nehéz észrevennünk az ország Szent István király által adott, az Aranybullában is említett szabadságait, de további ismerős pontokkal is találkozunk (11. és 26. cikkely). Sőt, az ellenállási jog is körvonalazódik, mert a szerződés szerint a Zsigmondot királlyá tevő főuraknak megvolt az a joguk, hogy az ígéret nem teljesítése esetén azt tőle erővel is kikényszeríthessék.²¹

Ez lehetett az első olyan eset, amikor az ellenállási jogra külön hivatkoztak. 1401. április 28-án ezt be is váltották: miután nem teljesítette a kérést, azaz nem váltotta le az idegen származású tanácsadóit, tisztviselőit, a királyt letartóztatták, majd Siklós várában úri fogságban tartották.²² Az események, nézetem szerint, az Aranybullában is említett ellenállási jog gyakorlásának látszanak. Ez a gyakorlat azt mutatta, hogy az akkor írásban is rögzített koronázási eskü szövegébe is belefoglalták az Aranybulla rendelkezéseinek egy-egy cikkelyét.

Az Aranybulla jogbiztosító utóéletének egyik fontos szála tehát a mindenkori koronázási eskükben való megtartása, a másik pedig az ország-

19 [Diószegi] 2021, 56.

20 Lásd bővebben: uo. 57.: „de beneplacita voluntate serenissime principisse domine Elisabeth [...] Regine Hungarie genitricis nostre karissime, ac de consilio eorundem Baronum nostrorum.”

21 C. Tóth 2009, 21.

22 Uo. 40–41.

gyűlési megerősítés lehetősége. Ezt Zsigmond király az 1397. évben Temesvárra összehívott országgyűlésen meg is tette, azonban ő sem csupán az 1222. évi Aranybullát, hanem Lajos 1351. évi dekrétumát vette alapul.

Folytathatjuk a sort azzal a megállapítással, hogy a vegyesházi királyaink – koronázásuk alkalmával – ünnepélyes esküt téve továbbra is megerősítették az Aranybullát. Így tett például 1439-ben Habsburg Albert vagy 1440-ben I. Jagelló Ulászló, akinek már egy külön összeállított *libellust* mutattak be, amely összeírva tartalmazta magát az Aranybullát, III. András 1298-as és I. (Nagy) Lajos 1351. évi dekrétumának szövegét. Hunyadi Mátyás királyunk a koronázásakor, 1464-ben szintén megerősítette az előbbi dekrétumokat.²³

Természetesen figyelembe kellene venni az Aranybulla-hagyomány életben tartásában a középkori krónikáiróinkat is, érdekes módon azonban nem emlékeztek meg e nevezetes dokumentumról. A *Képes krónika* (más néven a 14. századi krónikakompozíció), valamint Thuróczy János *A magyarok krónikája* című munkájában sem tesz említést erről. Mindkét mű két fejezetben ismerteti II. András uralkodását, legfőképp a szentföldi hadjáratát. A király, keresztes hadjárata okán, megkapta a „jeruzsálemi” melléknevet.²⁴ Antonio Bonfini nagy volumenű, *A magyar történelem tizedei* című könyvének lapjain bukkan fel a király által adott kiváltság említése, ám itt sem az uralkodási eseményei között (4. 10. 115.).²⁵

Az Aranybulla legnagyobb hatású közjogi újrafelfedezője mégis a magyar szokásjog összeállítója, Werbőczy István volt a 16. század elején, aki nagy figyelmet szentelt Hármaskönyv (*Tripartitum*) címet viselő munkájában az Aranybulla egyes rendelkezéseinek, benne az ellenállási jognak, miközben megtartotta az erre teendő királyi eskü gyakorlatát is. A Hármaskönyv legismertebb része a nemesek négy kiváltságos és sarkalatos szabadságát taglalta, amely munkájának I. részében a 9. cím alatt volt olvasható (közkeletű, korabeli nevén a *primae nonus*). A negyedik nemesi kiváltság ugyanis az volt, hogy „ha királyaink és fejedelmeink valamelyike merészkednék valamit tenni a nemesek azon szabadságai ellen, melyek megírva és kijelentve vannak második vagy Jerusálemi András néhai királyunk és felséges fejedelmünk közönséges végzeményében [*in generali decreto*] (melynek megtartására Magyarország minden királya, mielőtt

²³ Legutóbb erről lásd: Dreska 2022, 51–52.

²⁴ Képes krónika 2004, 112–113; Thuróczy 2001, 149–150.

²⁵ Bonfini 2019, 1053.

feje a szent koronával övezetnék, esküt szokott tenni), akkor ők hűtlenség vétke nélkül jogosítva és fölhatalmazva vannak mindenha a királynak ellenszegülni és ellentmondani” (*Tripartitum* I. 9. 6. §).²⁶

Alig egy évszázad múlva, már az oszmán-török háborúk időszakában, a Habsburg-abszolútizmus miatt az Aranybulla felértékelődött, és rendelkezései közül különösen az ellenállási jog vált hangsúlyozottá, amely az ismert szabadságmozgalmak egyik fő jogi alapja lett. Amint az uralkodó csorbította a jogokat vagy nyíltan szembefordult velük, a rendi szabadságmozgalmak dokumentumai az Aranybulla ellenállási jogát hangsúlyozták.

Jogi vonatkozásban fontosnak tartom megemlíteni azt is, hogy az 1548. évi országgyűlés 21. törvénycikkelye az ország jogainak (*iura regni*) felülvizsgálatát rendelte el. A feladatra kirendelt bizottság 1552–53 fordulóján el is készült a revízióval. Ez lett a Négyeskönyv (*Quadripartitum*), amely Werbőczy munkáját egészítette ki. Az új, negyedik könyvben a rendi bizottság alapvető kiváltsággként az Aranybullát és az ellenállási jogot, valamint a szabad és önkéntes királyválasztást jelölte meg. A könyv elején az Aranybulla teljes szövegét közölték.²⁷ Habsburg I. Ferdinánd magyar király (1526–1564) ezzel szemben próbálta elfogadtatni a rendekkel az elsőszülöttségi jog elismerését. Bécsi tanácsosaival elkészíttette a Négyeskönyv átdolgozott, „dinasztikus változatát”, amelyből törölte az Aranybullát az ellenállási joggal együtt. Ferdinánd hiába igyekezett a rendekkel az országgyűlésen ezt a változatot elfogadtatni, ez sem 1553 őszén, sem 1564 nyarán nem sikerült.²⁸ Az Aranybulla szövegét már nemcsak a latinul tudók ismerhették, hanem magyar nyelven is olvashatták, mert ebből az időből maradt ránk egy korabeli magyar fordítása is.²⁹

Az ország ügyeinek idegenből való irányítása, a főkapitányi tisztségek idegen származásúakkal való betöltése, az országban állomásozó osztrák-német katonaság túlkapásai is növelték a feszültséget. A protestantizmus elterjedésével, a magyar rendeknek az Aranybullán alapuló középkori ellenállási jogát a különféle protestáns (lutheránus és kálvini) ellenállási

26 Werbőczy 1990, 73–74. Degré azt feltételezte, hogy ez a negyedik kiváltság Werbőczy egyéni ötlete volt: Degré 1980, 369.

27 Degré 1980, 368, 369.

28 Pálffy 2010, 255–256.

29 Lásd: Döry 1906, 448–454.

elméletek is újraformálták.³⁰ Azt már Benda Kálmán kutatta, hogy volt-e hatása Magyarországon a kálvini ellenállási tannak. A katolikus egyház, mivel a világi hatalom isteni eredetű, az az elleni támadást Isten elleni lázadásnak minősítette. Luther Márton is átvette ezt a tételt, azt vallotta, hogy engedelmeskedni kell Istennek, „az uralkodóval szembeszállni senkinek nincs joga, s még üldöztetés esetén is vállalni kell a mártír sorsot.”³¹ Kálvin szintén vallotta az uralkodói hatalom isteni eredetét, de az uralkodók nem önmagukért, hanem a köz javára vannak rendelve, sőt kötelesek gondoskodni az igaz hit előmeneteléről, a népek békéjéről. Az az uralkodó, aki túllépi jogait, szembehelyezkedik Isten parancsával, uralma törvénytelen, zsarnok. Az egyénnek az olyan uralkodói parancsot, amely ellenkezik az isteni paranccsal, meg kell tagadnia. Azonban ez csupán *passzív ellenállást* jelenthet, mert majd Isten maga nyújt szabadítást a zsarnok uralma alól. Vagy a szolgálói közül támaszt valakit a megtorlásra, a nép felszabadítására úgy, mint Mózeszt állította a fáraó zsarnokságától való megszabadításra. Vagy pedig, ha van a népből választott olyan tisztviselő, akinek a királyi önkénnyel szemben joga van fellépni, akkor „ezek kötelességszerűen közbelépjenek a királyok dühöngő önkénye ellen”.³²

A Bocskai-felkeléssel kapcsolatosan a hazai szakirodalomban vita bontakozott ki arról, hogy a felkelés ideológiájában miért nem hivatkoznak a kálvini ellenállás jogára. Ekhart Ferenc megfigyelése szerint a rendek inkább az Aranybulla ellenállási jogát hangoztatták. Benda Kálmán úgy véli, érthető, hogy a katolikus uralkodóval szemben nem a kálvini teológiai elvekre, hanem konkrét törvényre, az Aranybulla ellenállási jogára hivatkoznak – a történész megállapítása szerint – a magyar történelemben első alkalommal. A kálvini ideológia pedig abban érhető tetten, hogy – a korabeli felfogásban – Isten egy szabadítót küldött Bocskai személyében (aki a „Magyarok Mózesé”).³³ Ahogyan Makkai László összegezte: „Azt sem lehet mondani, hogy a magyar nemesség számára fölösleges volt a kálvini ellenállási jog, hiszen pótolta azt az Aranybulla 31. pontja [...] a kálvini elvek aktualizálták, emelték ki a feledésből az Aranybulla ellenállási záradékát, hogy általa a nem-kálvinisták is megnyugvást nyerjenek ellenállásuk jogossága felől.” A Habsburg uralkodók pedig igenis ismerték

³⁰ Pálffy 2010, 298.

³¹ Benda 1970, 420.

³² Uo. 421.

³³ Uo. 424.

ezt a kálvini tanítást, és jól elkülönítették „a felsőbbégtisztelő lutheranizmustól”, hiszen a németalföldi felkelés során találkoztak vele.³⁴

1605 áprilisában a Bocskai István által összehívott szerencsi országgyűlésen a Bocskait fejedelemmé választók hangsúlyozták az okok között azt is, hogy „hüti tartása ellen ő fölségének, mellyel Magyarországnak köteles volt [ti.: a koronázási hitlevél] hitönkben és szabadságunkban megháborítottanak az ő felsége után való generálisok, mi is [...] magunk oltalmában, generale Decretomunk tartása szerint, életünkért, szabadságunkért fogtunk fegyvert ő fölsége ellen.”³⁵ Bocskai pedig a magyarországi fejedelmi esküjében megfogadta, hogy „ő magokat, urakat, nemeseket, szabad városokat, minden rendeket, bódogokat és szegínyeket, szabadságokban és törvénynek minden cikkiben megtartom, az országnak közönséges velönk végezése és akarata szerint.”³⁶ Ezen az országgyűlésen a megjelent rendek kiáltványt is megfogalmaztak Európa népeihez, amelyben az Aranybulla ellenállási jogát a felkelés jogává bővítették, amely az egész lakosság által is gyakorolható, főleg a király törvénytelen bírósági eljárásaival szemben: „Magyarország törvényei megengedik, az olyan királlyal szemben, aki az ország törvényeit megsérti, az ellentmondás szabadságát és a felkelést [*sic!*], és az ilyen törvénytörés feloldja az ország lakosságát a kötelező hűség és hódolat alól [...]”³⁷ A rendek mégsem erre alapozták a felkelés kirobbantásának jogát, hanem a zsarnok uralkodóval szembeni fellépésre: „Ami joga és szabadsága volt Magyarországnak, azt Rudolf mind elvette [...] ezért [...] utolsó lehelletükig védekezni fognak a király zsarnoksága ellen, mert a természetjog [*sic!*] szerint ezt még az oktalan állatoknak is szabad a veszélyben.”³⁸ Itt a középkori természetjog (*ius naturale*, erőszakot erőszakkal visszaverni) alapelvét is láthatjuk. Ez a természetjog pedig „minden népeknél egyaránt érvényes, magától Istentől rendeltetett” (*Tripartitum*, Bevezetés, 4. cím).³⁹

Az Erdélyi Fejedelemség állami léte sajátos dilemmában mutatkozott. A kettős hatalom árnyékában való túlélés visszatérő kérdése az volt, hogy a kényszerű török uralommal vagy a Habsburg-állammal szövetségben

34 Makkai 1974, 180–181.

35 Nagy 1999, 421–422.

36 Uo. 422 (898. lábjegyzet).

37 Sinkovics 1968, 296–297.

38 Uo. 298.

39 Makkai 1974, 181; Werbőczy 1990, 33.

tud-e életben maradni. Az erdélyi fejedelmek tisztában voltak azzal, hogy – Bocskai politikai végrendelkezése alapján – Erdély mindkét országrésznek (a Királyi Magyarországnak és a hódoltságai magyar területeknek) az oltalmára lehet. Bethlen azt is jól tudta, hogy az Oszmán Birodalom ellen nyíltan nem lehetséges fellépni, csak csellel, ajándékokkal lehet a befolyást némileg jól irányítani.⁴⁰

Bethlen Gábor 1620-ban, miután a királyi címet nem fogadta el, megválasztott magyarországi fejedelemként viszont megerősítette a rendek jogait. A beszercebányai határozat szép történeti és szokásjogi indoklást adott e kérdésről; érdemes ezt egészében idézni: „Magyarországnak régi és dicséretes szokása és gyakorlata elfogadottá tette, hogy valahányszor fejedelmet választanak Magyarország királyává, ez meghatározott és az ország, továbbá az országlakók szabadságának biztosításához szükséges szerencsésen előterjesztett feltételeket nemcsak magáévá teszi, hanem sértetlenül meg is erősíti. Ezt a dicséretes intézményt és régtől fogva megtartott szokást egyrészt a törvénykönyvnek sok különféle helyéről, másrészt a nemes ország krónikáiból és évkönyveiből elég bőségesen meg lehet állapítani. Különösen világosan és nyilvánvalóan igazolják András úrnak, Magyarország királyának az 1222. évben kiadott törvénykönyvének [*sic!*] cikkelyei, amelyekre és amelyeknek megtartására Magyarország néhai szent királyai koronázásuk és felavatásuk idején mindig megesküdtek.” A továbbiakban, némi éllel, ezen a ponton az idegen származású királyainkra, első Habsburg uralkodónk, Habsburg Albert és a lengyel Ulászló követendő példájára hivatkoztak, de szent [*sic!*] Andrásra is.⁴¹

Legutóbb Varga J. János vizsgálta meg részletesen és konklúziójában eltérően ítélte meg Thököly Imre szerepét és politikai portréját. A Királyi Magyarország területén kialakult egy önállósuló Közép-Magyarország is, az „Orta Madzsar”, amelynek volt egy nagyon fontos katonai stratégiai indoka is, nevezetesen, hogy a felső-magyarországi vármegyékre támaszkodva a törökök minél közelebb kerüljenek Bécshez. A török nagyvezírek keresték e tartomány török vazallus státusba helyezésére vállalkozó politikust. Thököly Imre ezt a szerepet vállalva a tizenhárom vármegyéből álló Orta Madzsart terjesztette ki Alsó-Magyarországra és a Nyugat-Dunántúlra, miközben 1683-ban Kara Musztafa hadjáratában megszállta

⁴⁰ Oborni 2021, 129, 138.

⁴¹ Sinkovics 1968, 431.

Bécsset. Az 1683. évi bécsi (kahlenbergi csata) oszmán-török verseséggel végződött, azonban a Thököly Imre vezette Habsburg-ellenes harcban is kiemelt indok maradt az ellenállás.⁴² I. Lipót császár, magyar király (1657–1705) amnesztiát hirdetett a Thököly oldalára átállt nemeseknek. Az 1684. január 12-én kelt királyi manifesztum közbocsánatot hirdetett mindenkinek, aki a Pozsonyba delegált rendkívüli bizottság előtt megjelenik, megtagadja Thökölyt, a török szövetséget, és leteszi a hűségesküt Lipótra. Meghallgatja a rendek panaszait, a vallásügyi sérelmeket is.⁴³ Valamennyi visszapártolt főúr azonban megaláztatást szenvedett, konfiskálás és a beszállásoltatott katonaság önkényét. Thököly is élhetett volna ezzel a kegyelemmel, ám nem ez volt szándékában. A magyarországi részfejedelem 1684. évi februári ellenkiáltványában leszögezte, hogy a bécsi udvar által meghirdetett amnesztia a hűségeskü fejében merő taktikai fogás: „a pozsonyi bizottság az ország törvényeinek és szabadságainak végső romlását készítik elő [...] nem orvosságot keresnek a meggyökeresedett bajokra, nem gyógyítják a betegséget.”⁴⁴

A kiáltvány külön kitért a koronázási hitlevél gyakorlatára is: „Nem is lehetett ő szent felségét a jogtalanságok elsimítására és az elnyomás enyhítésére mással határozottabban készíteni, mint saját királyi hitlevelével, amelynek hűséges megtartását saját kezű aláírásával, pecsétje ráfüggésztésével, sőt, királyi esküjével fogadta és megerősítette.” A kiáltványnak természetesen hangsúlyos része az Aranybulla és a benne foglalt ellenállási jog: „Megvan az ország törvényében a Jeruzsáleminak nevezett II. András oklevele: csakhogy a Római széknek a szentélyében és szekrényében elrejtve őrzik.” Thököly úgy tudta, hogy a hét példányból egy még megvan a pápánál. A kiáltvány e becses jogi alapdokumentumnak akkoriban tulajdonított, alapvető jellemzőit is felsorolta: „az a magyar szabadság szelleme és koronája, a jelen ellentét alapja, az uralkodók igaz és üdvös szabályzata, az országglakók bírása és büntetője; s a lázadás szennyét tökéletesen lemossa [...]” Thököly tehát – nehogy feledésbe merüljön – a kiáltványában átírta az Aranybulla teljes szövegét, benne az ellenállási joggal: „a jó érzésűek bővebb felvilágosításáért, az ócsárlók zavarba hozásáért magát az oklevelet jelen írásunkba beiktatjuk [...]” A korabeli jogbiztosítók gyanánt egészen eddig hitlevelet adtak: „A győzhetetlen királynak

42 Varga 2007, 12.

43 Uo. 221.

44 Sinkovics 1968, 661.

erre az oklevelére esküdtek szabad ég alatt a királyok egészen a jelenlegi szentséges császárig, mielőtt megkoronáztattak, akár magyar, akár pedig idegen vérből valók voltak is [...]”⁴⁵

A kiáltvány a hitlevelekről is fontos információkat közöl. Az uralkodók „azonfelül különleges feltételeket is aláírtak (ezeket a tizenhét feltétel királyi oklevelének nevezik), amelyekben megtalálható a törvényeknek és kiváltságoknak ítélete, magva és foglalata”⁴⁶

Thököly ez utóbbi megjegyzése arra utalt, hogy 1618-ban Habsburg II. Ferdinánd hitlevelét, amely tizenhét feltételt foglalt magában, 1622-ben törvénybe iktatták, és ez volt az első királyi és törvénybe cikkelyezett hitlevél (1622. évi I. tc.). A Habsburg uralkodók ezt a mintát követték, kiegészítve mindig az újabb törvényekkel.⁴⁷

Így a külön törvénybe iktatott Aranybulla-megújítások középkori gyakorlata egyesült a koronázási hitlevélbe foglalt, az Aranybulla megtartását is kinyilvánító gyakorlattal. Nem volt már szükség külön törvényben megújítani az Aranybullát, mint azelőtt. Ez az új gyakorlat ugyanakkor a kutatónak is lehetővé teszi, hogy nyomon követhesse az Aranybulla – becikkelyezett koronázási hitlevelekben – jogi garanciaként való továbbélését, módosítását.

Thököly, bár nemzetközileg is elszigetelődött, 1684. április 12-én a pápához is fordult. E levele szintén rávilágított magatartásának törvényes okára. Az eljárásának törvényességét a Jeruzsálemi András király diplomája, az Aranybulla igazolja: „[...] nem azért fogott fegyvert, hogy tönkretegyje a katolikus vallást, sem pedig azért, hogy megfossa Magyarország királyát jogaitól, hanem egyedül csak azért, hogy megőrizze hazája kiváltságait, melyeket akkor kapott, amikor még az Ausztriai Ház be sem tette oda a lábát.”⁴⁸

A török kiűzésének előrehaladtával és sikerével együtt a Habsburg-dinasztiával való szembenállás is polarizálódott, éle módosult. A rendek és a bécsi udvar „kiegyezése” már az 1681-es soproni országgyűlésen megtörtént, hiszen helyreállították a rendi dualizmuson alapuló kormányzati

45 Uo. 663.

46 Uo.

47 Uo. (13. lábjegyzet). Például Habsburg III. Ferdinánd 1625. évi hitlevelét az 1638. évi I. törvénycikk, I. Lipótét pedig az 1659. évi I. törvénycikk foglalta magában. Lásd még: Kahler 1986, 381. (Ő 1622. évi I. dekrétumot ismer és 12 feltételről ír.)

48 Varga 2007, 234.

rendszer, választottak nádort és garantálták a rendi és a nemesi szabadságjogokat. Az országgyűlési dekrétumban kiemelték, hogy „A nemesek kiváltságos jogairól s az ország szabadságairól alkotott és királyi hitlevéllel megerősített törvényeket [...] megújítják.” A hitlevélbe ekkor belefoglalt törvények között pedig ott találjuk. „a Hármaskönyv első részének 9. címét, jeruzsálemi Endre király 2. cikkelyét” és más törvényeket.⁴⁹

A következő, 1687 novemberében összehívott pozsonyi diétán azonban a rendek – Buda visszafoglalásának sikerén felbuzdulva – elfogadták a Habsburgok fiágon történő trónöröklését (2. törvénycikk): „[...] mostantól jövőre s örök időkre senkit mást, mint fenn címzett ő császári és királyi felségének saját ágyékából származott fiúörökösei közül az elsőszülöttet [...] fogják törvényes királyuknak s uruknak ismerni [...]” A rendek ezzel lemondtak az addig védett szabad királyválasztás jogáról, azonban ezután is fenntartották a királyi hitlevél kiadásának feltételét a koronázáshoz. „[...] annyiszor valahányszor ily felavatás újból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben foglalt cikkelyek előrebocsátandó elfogadása vagy királyi biztosítása s e felől oly alakban mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg e Magyarországon belül meg fogják kormányozni”.⁵⁰

Ugyanakkor eltörölték az Aranybulla ellenállási záradékát.⁵¹ A rendek először megpróbálták az ellenállási jogot ellentmondási joggá szelídíteni, végül meg kellett alkudniuk.⁵² Ez utóbbit a 4. törvénycikk tartalmazza. A bevezetőben meg is magyarázzák a rendek, hogy e rendelkezés célja „második Endre király 1222-ik évben kelt 31-ik czikkében foglalt annak az egyetlen záradéknak, vagyis inkább a királyoknak való ellenmondás s ellenállás szabadságának az ugyanott felsorolt okokból, a kijavítását [*sic!*] czélozza”. Hiszen „Ő legszentségesebb felsége józanabb hü karainak és rendeinek sohasem volt eszükben, hogy annak értelmében (mint ezt a gonosz szándékuak s lázadók elferdítették) törvényes királyuk és uruk ellen valaki fegyverre kelhessen s fellázadhasson [...]” Az 1. §-ban a rendek egyértelműen „az ellenmondás s ellenállás szabadságáról beigtatott emez előbb mondott záradékot, második Endre király fentebb említett decre-tuma előbb idézett 31-ik czikkelyének tartalmából s értelméből, követke-

49 Mezey 1986, 383.

50 Idézi: Kahler 1986, 379.

51 Pálffy 2009, 47. A törvény szövegét lásd: Márkus 1900, 335.

52 Degré 1980, 370.

zöleg az előbb leirt módon letett koronázási esküből is, e jelen törvényes rendelettel kizárják s eltávolítsák.” A 2. §-ban azonban hozzáteszik, hogy az ellenállási záradék kivételével: „Egyebekben azonban ugyanaz a törvénycikk és decretum, minden pontjaiban, feltételeiben s záradékaiban előbbi erejében s állapotában marad.”⁵³ Ez jól bizonyítja azt a gyakorlatot, hogy korábban a mindenkori koronázási esküben az Aranybulla cikkelyei is benne voltak.

A kérdést legutóbb vizsgáló Kahler Frigyes – a magyar jog korabeli jogforrási hierarchiáját figyelembe véve – felvetette, hogy az először kartálisan deklarált ellenállási jog több száz év elteltével szokásjoggá alakult át. Werbőczy idejére pedig „akként ivódott a nemesség jogi és politikai tudatába, mint a négy sarkalatos jogának egyike s ez a jogtudat [...] többet nyomott a latban, mint maga a tételes törvény, amely [...] nem egy esetben hatástalan maradt, ha nem állt mögötte a szokásjog megerősítő és elfogadtató ereje”.⁵⁴ Ezzel részben egyetértve azt teszem hozzá, hogy itt nem szabad figyelmen kívül hagyni a szokásjog harmadik nélkülözhetetlen feltételét (*Tripartitum*, Bevezetés, 10. cím, 7. §), az alkalmazás gyakoriságát (*frequentia actuum*), amely az ellenállási jog esetében nehezen kimutatható.⁵⁵ Mezey Barna megállapítása az ellenállási jognak csupán deklaratív jelentőségét részletezte. „II. András bullájának záradéka talán egyetlen utólagos jogosítványt rejtett magában: a király ellen támadó, s győztes ellenfél számára utóbb mintegy közjogi-politikai indoklást jelenthetett e jog.”⁵⁶ Az Aranybulla szövegének ismerete azonban más formában is kimutatható, nem csak jogszabályi szövegekben. G. Etényi Nóra kutatása alapján az Aranybulla ellenállási jogának a történetíró Antonio Bonfini által ismertetet leírását 1687-ben, I. József pozsonyi koronázásának alkalmával, a regensburgi birodalmi gyűlésre kinyomtatták.⁵⁷

Az eltörlési gyakorlatot a Habsburg uralkodó a felszabadított Erdélyi Fejedelemségben is megtartotta. A török kiűzése után a Habsburg-uralom

53 1687. évi IV. törvénycikk, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=68700004.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei?keyword%3D1687> (Letöltve: 2022. 11. 20.)

54 Kahler 1986, 381.

55 Werbőczy 1990, 45.

56 Mezey 1986, 384. Továbbá: „Az ellenállási jog megszületése pillanatától inkább deklaratív juss volt, értéke viszonylagos. A király ellen lázadók (az ellenállási jog birtokában vagy anélkül), ha erősebbnek mutatkoztak: az uralkodóra kényszeríthették akaratukat. S fordítva: ha meggondolatlanul bocsátkoztak a királyi hatalmat megkérdőjelező vállalkozásokba: lázadóként, hűtlenként végezték, az ellenállási jog ellenére.”

57 G. Etényi 2012, 574.

ugyanis Erdélyt külön kormányozta. I. Lipót császár az 1691-ben kiadott alkotmánylevelében, a *Diploma Leopoldinum*ban megerősítette az erdélyi fejedelmek által adott korábbi adományokat és kiváltságokat, valamint Erdély korábbi törvényeit, de az Aranybulla ellenállási záradékának kivételével!⁵⁸

A soproni és a pozsonyi országgyűlési határozatok legfrissebb kritikájának a Rákóczi-szabadságharc kirobbanásakor a „Márssal társalkodó nemzet” panasza, a munkácsi kiáltvány tekinthető. Az 1703 júniusában megszövegezett dokumentum ugyanis a szabad királyválasztás eltörlése mellett az ellenállási jog eltörlését, kiirtását (*extirpálását*) sérelmezte: „Országunknak arany szabadságát, melly ennyi száz esztendőktől fogva a’ királyok szabad választásában maga erejét meg-rontatlan szokással megtartotta, örökös uralkodásnak ábrázattyára, az ebben való meg-edgyezésre rettentéssel élvén, szolgálai változással el-változtatták, és hogy abból felettébb való szabad uralkodásoknak nagyobb eredetit vehessék; amaz nagy királynak Jerusalemi Andrásnak nagy törvényét, melly minden rendeknek leg-főbb szabadságait az elább való időkig nemzetünknek marandó ditsősségére magában foglalta, a’ haza törvényei megrontásakor, a’ királyok ellen való állásra örökös [*sic!*] hatalmat engedett, maga uralkodásának különös tetczésével, és az országnak főbb rendeinek kényszerített meg-edgyezésével, gyalázatosan el-törlötték [...]”⁵⁹ Az ellenállási jogra való hivatkozás, ahogyan Mezey Barna is utóbb megállapította, Rákóczi jogos háborújának a jogalapját is biztosította volna. „Az ellenállási jog eltörlése kizárta az indokolás (és a háború) jogosságát; ezért kellett a fejedelemnek rendkívüli figyelmet fordítania minden egyes kiáltványában az ellenállási záradék hatálytalanításának érvénytelenné nyilvánítására, az 1687-i országgyűlésen született articulusok semmisségére, a körülmények törvénytelenységére.”⁶⁰ Rákóczi elméleti munkásságában is felbukkan az ellenállási jog. Az emigrációjában írt *Értekezés a hatalomról* (*Tractatus de potestate*) című írásában elismerte annak jogosságát. A népnek törvényes joga van arra, hogy a törvényeket megszegő zsarnok ellenében fegyvert foghasson. Azt is kihangsúlyozta, hogy nem az uralkodó értékelése a döntő e fegyverviselés jogosságában, hanem egyedül a nép dönthet

58 Oborni 2021, 156.

59 Sinkovics 1968, 786.

60 Mezey 1986, 386.

e kérdésben. Érvelésében a fejedelem idézte II. András Aranybullájának ellenállási cikkelyét is.⁶¹

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy az ónodi részországgyűlésen, 1707. június 13-án a megjelent rendek megszüntették a Habsburg-dinasztia magyar királyságát, „az Ausztriai Ház alól felszabadultnak” nyilvánították magukat, és az 1687. évi 2. törvénycikk előtti állapotot állították vissza, a szabad királyválasztás jogával együtt. Az interregnumot hivatalosan is deklarálták, ahogy gróf Bercsényi Miklós mondotta: „mind addig, meglén más országgyűlés alatt királyt nem választunk”.⁶²

A Rákóczi-szabadságharc leverése után a győztes Habsburg uralkodóink visszaállították a fiági, majd a magyar *Pragmatica Sanctio* (1723. évi 2. törvénycikk) elfogadtatása révén, a nőági örökösödést is, de ismételten kivették az ellenállási jogot a koronázási hitleveleikből, németes precizitású megfogalmazással, az ellenállási jogot megfogalmazó cikkely latin mondatának teljes körülhatárolásával.⁶³

Habsburg III. Károly 1712. évben kiadott koronázási hitlevelében ez jól látható: „Magyarországnak s kapcsolt részeinek minden egyéb közös szabadságait, mentességeit, statutumait, közönséges jogait, törvényeit és szokásait, összesen és egyenként, melyeket Magyarország néhai idvezült királyai és dicső emlékezetü elődeink eddigelé engedélyeztek és megerősítettek, vagy mi a jövőre is engedélyezni és megerősíteni fogunk (melyekre nézve a karok és rendek néhai első Ferdinánd felséges fejedelem, dicső emlékezetü elődünk decretumainak kezdetén lévő esküformát is kiterjesztik, s vonatkoztatják) – kizárva mégis s félretéve idvezült II. András király 1222. évi decretuma 31. cikkének ekképpen kezdődő záradékát: 'Quodsi vero nos' e szavakig 'in perpetuum facultatem', minden pontjaikban, záradékaikban s cikkeikben [...] szilárdul és szentül megtartjuk, s minden másokkal is egyenkint sértetlenül megtartatjuk.”⁶⁴

Mária Terézia is az 1741. évben becikkelyezett koronázási esküjében minden biztonsággal kinyilváníthatta, hogy „Mi, mint elsőszülött leánya és teljességgel közvetlen örököse [...] mint a föntnevezett Magyar- és más országok és a hozzá kapcsolt részek királynője, esküszünk az élő Istenre [...] hogy Isten egyházait, az egyházi főrend zászlós, mágnás nemes urakat,

⁶¹ Ismerteti: Mezey 1985, 161.

⁶² Gebei 2009, 80.

⁶³ Lásd: 2. lábjegyzet.

⁶⁴ Idézi: Poór 2009, 25.

a szabad városokat és minden honlakosokat (*omnes regnicolas*) mentességeikben és szabadságaikban, jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban, meg régi jó helybenhagyott szokásaikban megtartandjuk mindenkinek igazságot fogunk tenni; néhai főséges András király végzeményét (kizárva azonban és mellőzve ugyanazon végzemény harminczegyedik cikkelyének záradékát, mely így kezdődik: 'Quodsi vero Nos' etc., egészen azon szavakig: 'in perpetuum facultatem') megőrizendjük."⁶⁵

Volt azonban egy cikkely az Aranybullából, amelyet a rendek most önkéntesen, kivételes egyszeri alkalommal mégis megváltoztattak. Ez a híres 7. cikkely kimondta, hogy „Ha pedig a király az országon kívülre szándékozna hadat vezetni, a szervienseknek ne kelljen vele menniük, ha csak nem az ő pénzén.”⁶⁶ Mária Terézia ugyanis a trónra lépése kapcsán kirobbanó osztrák trónörökösödési háborúban a magyar rendek katonai segítségét kérte. A pozsonyi országgyűlésen, miután szeptember 11-én a magyar rendek felajánlották életüket és vérüket, az 1741. évi. 63. törvénycikkben ezt meg is fogalmazták. Tehát csak egy alkalomra, a nemesi kiváltságok sérelme és az alaptörvények sérelme nélkül elhatározták az általános hadfelkelést. Továbbá, teljesen egyetértve az Aranybulla előbb idézett cikkelyével: „Ha azonban a nemes katonaságnak a hazai törvények értelmében, az ország határain túl kellene mennie: azon esetben ő királyi szent felsége annak eltartásáról kegyelmesen gondoskodni és intézkedni fog.”⁶⁷

Az 1780-ban trónra lépő II. József nem koronáztatta meg magát, így hitlevelet sem adott ki. Ezt később az 1849. évi Függetlenségi nyilatkozat fel is róttá neki: „A koronázási alkukötésben pedig mindig bennfoglaltatik, hogy a trónöröklési rend mellett is Magyarországnak minden jogai, szabadságai, törvényei és egész alkotmánya sértetlenül fenntartandók. Egyetlenegy volt a Pragmatica Sanctio óta a Habsburg-Lothringeni házból eredett trónörökösök között II-ik József, ki ezen alkukötést alá nem írta, az alkotmányra meg nem esküdött, s koronázatlanul halt meg.” Márpedig „a trónörökösök a Pragmatica Sanctio után is csak akkor lettek Magyarország törvényes királyai, ha a nemzettel koronázási alkukötésre léptek, s annak és az ország alkotmányának és törvényeinek megtartására meg-

65 Márkus 1901, 17.

66 Aranybulla 1222, 12.

67 Poór 2009, 49–50. Ez volt a „Vitam et sanguinem, sed avenam non!” („Életünket és vérünket, de zabot nem!”) felkiáltás értelme, azaz a rendek az élelmezést már nem vállalták.

esküdvén, Szent István koronájával megkoronáztattak”. Így a nyilatkozat nem ismerte el II. Józsefet magyar királynak.⁶⁸

Utóda, II. Lipót (1790–1792) azonban nem követte el ezt a jogsértést. Az 1790. évi 2. dekrétumba belefoglaltatta a koronázási esküjét, amelyben „[...] a néhai felséges András király törvényeit (kivéve és kizárva mindazonáltal azon törvény 31. cikkelyének záradékát, mely így kezdődik: Quodsi vero nos etc., egészen azon szavakig: in perpetuum facultatem) megtartandjuk.”⁶⁹ Ezen az országgyűlésen a megyei követutasításokban követelték az ellenállási jog visszaállítását is, II. Lipót azonban nem volt hajlandó új hitlevelet kiadni.⁷⁰

Azt még a Függetlenségi nyilatkozat is kénytelen volt elismerni, hogy „Így esküdt meg és lett királlyá 1790 után I-ső Ferenc is, ki midőn a római császárság megszűntével az osztrák császári címet felvette [...]”⁷¹ A királyi eskü szövege átvette a már többször idézett megfogalmazást is (1792. évi 1. dekrétum): „Mi, Ferenc [...] Magyarországunk s a hozzá kapcsolt más országok és részek királya, esküszünk az élő Istenre, hogy [...] Isten egyházait, az egyházi főrendű, országzászlós, mágnás és nemes urakat, a szabad városokat és az összes honlakosokat mentességeikben és szabadságaikban, jogaikban, törvényeikben, kiváltságaikban s régi jó és helybenhagyott szokásaikban megtartandjuk, mindenben igazságot teendünk; néha András király törvényeit (azonban ugyanazon törvény 31. cikkelye záradékának, mely így kezdődik: 'Quodsi vero etc' azon szavakig: 'in perpetuum facultatem' kizárásával) megtartandjuk...”⁷²

Ezt a trónöröklési és jogmegegerősítő folyamatosságot szakította volna meg a napóleoni háború, amely Magyarország határát is elérte. Bécs elfoglalása után az 1809. évi schönbrunni kiáltványában Bonaparte Napóleon francia császár „a régi rendi szabadságuk helyreállítását” ígerte a magyaroknak: „Fogadjátok el a békességet, melyet ajánlok; maradjon fenn egész épységben országotok és szabadságtok maradjon fenn hazátoknak constitutioja [...] Az Ausztriával való egyesítettetés volt a Ti szerencsétlenségtek főbb oka [...]”⁷³ A francia államelméleti filozófia hatása egyébként az ellen-

68 Pajkossy 2003, 326.

69 Márkus 1901, 151.

70 Degré 1980, 370.

71 Pajkossy 2003, 326.

72 Márkus 1901, 241.

73 Pajkossy 2003, 95–96.

állási jog szempontjából megerősítőleg hatott volna, mivel a francia felvilágosodás kiemelkedő teoretikusa, Montesquieu is elismerte a nép felkeléshez való jogát az uralkodóval szemben, sőt helyeselte az angol polgári forradalomban az angol nép cselekedetét, hiszen „az uralkodó részéről felségsértés, ha alattvalói ellen hadakozik.”⁷⁴ A jogtudós Hajnóczi József 1791-ben megjelentetett munkájában már a társadalmi szerződés elmélete alapján definiálja az ellenállási jog mibenlétét. „II. András záradéka (a *jus resistendi*) minden polgári társadalomban benne rejlő természetes jogot foglal magában, amitől a nemzetet semmiféle egyezményvel, semmiféle törvénnyel megfosztani nem lehet.” A társadalmi szerződés elmélete alapján pedig úgy fogalmazott, hogy ha a nemzet sohasem állhatna ellent az uralkodó parancsainak, közte és az uralkodó között egyoldalúan hátrányos (*leoninus*) szerződést kellene feltételeznünk.”⁷⁵

Jól tudjuk, hogy az 1848. évi európai forradalmi hullám Habsburg V. Ferdinánd király (1835–1848) Magyarországot is elérte, aki – követve eddig idézett koronás elődeit – szintén esküt tett: „Mi Ferdinánd [...] öszszesen és egyenként ezen Magyarország és társországainak mindama többi közös szabadságait, mentességeit, kiváltságait, szabályait, közös jogait, törvényeit és szokásait, melyeket Magyarország hajdani dicső királyai, dicsőségteljes emlékű elődeink eddigelé engedélyeztek és megerősítettek és melyek a jövőben engedélyeztetni fognak és amelyeket mi megerősíteni fogunk (a melyekhez a nevezett Karok és Rendek a néhai fenséges Első Ferdinánd fejedelem Úr, a mi dicső emlékű Elődünk rendeleteinek elején tett eskü mintáját is hozzávalónak és odatartozónak vélik), kivéve mindazonáltal dicsőült II. Endre király 1222. évi törvényének azon megszüntetett záradékát, amely így kezdődik: 'Quodsi vero Nos', ezen szavakig 'in perpetuam facultatem', az összes pontjaikkal, czikkeikkel és záradékaikkal

74 Szotáczy 1956, 154. A lázadáshoz való jog, bizonyos kivételes feltételekkel, már az angol John Locke nézeteiben is feltűnik. „Mikor a népet szenvedtetik, s a vezetés visszaél a ráruházott hatalommal, a lázadás elindul, attól függetlenül, hogy az uralkodót Isten vagy ember gyermekének tekintik-e.” (Második értekezés a polgári kormányzatról.)

75 Idézi: Degré 1980, 371. A társadalmi szerződésről szóló elmélet már az angol Thomas Hobbes munkájában is felbukkant, azonban nála a polgárok szerződnek egymással, az uralkodó nem, ő csak megkapja majd az átruházott jogokat. Ezt a társadalmi szerződés gondolatot veszi át, fejleszti tovább Locke és később Rousseau is. A Hajnóczi által említett *leoninus* (oroszlános) jellegű társasági szerződés az ókori római jogban azt a tiltott formát jelentette, amelyben az egyik tagot csak a haszon, a másikat pedig csupán a veszteségek illetik.

kal, úgy, mint ezeknek értelme és gyakorlata a király és a rendek közös megegyezésével az országgyűlésen meg fog állapíttatni.”⁷⁶

Az Aranybulla már meglévő törvényeket fenntartó, jogbiztosító funkciója a mindig kiiktatott ellenállási jog nélkül is érvényesülhetett. Azonban a jogos fegyveres ellenállás közjogi indokaiban 1848–49-ben nem hivatkozhattak a szabadságharc kitörésének okai között az ellenállási jogra. A jogi probléma hasonló a már korábban említett Rákóczi-szabadságharchoz. Az 1849. évi Függetlenségi nyilatkozatban ezért – a Habsburg-ellenes mozgalmak korábbi tradíciójával ellentétben – nem is találkozunk az ellenállási jog említésével. A szabadságharc eseményei mellett inkább a trónutódlás problematikáját részletezték: „az olmtüzi palotában családi revolutio eszközöltetett: V-dik Ferdinánd lemondott a trónusról, melyet annyi vérrel, annyi hitszegéssel megfertőztetett; s a király testvéröccsének, az örökösödési jogról szintúgy lemondott Ferenc Károlynak fia, az ifjú Ferenc József főherceg kiáltotta ki magát osztrák császárnak s magyar királynak. De a magyar nemzet alkotmányos trónjáról a nemzet nélkül, családi pactumok által senki sem rendelkezhetik.” A nyilatkozat végül az alábbi jogi indokokkal érvelt, és mondta ki – a magyar történelemben második alkalommal – a trónfosztást: „A Habsburg-Lothringeni ház a magyar nemzet elleni árulása, hitszegése és fegyverfogása által [...] saját kezeivel szaggatván szét úgy a *pragmatica sanctio*t, mint általában azon kapcsolatot, mely kétoldalú kötések alapján közötté s Magyarország között fennállott [...] Magyarország, a vele egyesült Erdély és hozzá tartozó minden részek és tartományok feletti uralkodásból ezennek a nemzet nevében örökre kizáratik, kirekesztetik [...] a magyar nemzet [...] az európai státuscsaládba önálló és független szabad státusként belép [...]”⁷⁷

Nyoma sincs az ellenállási jog hangoztatásának, és nemcsak azért, mert kiiktatták a megtartandó cikkelyek közül, hanem azért is, mivel a 19. század első harmadában a nemzeti liberális reformerek körében megváltozott az ellenállási jog értékelése. Az új, polgári jogrend jogi garanciáit már nem a régi, rendi alapú, feudális eredetű jogon szándékozták kiépíteni. Ahogyan azt 1830-ban, a reformkor kezdetén gróf Széchenyi István *Hitel* című, nagy hatású művében meg is fogalmazta: „Oly törvények pedig, melyeket a holtak alkotmányai alapokká tettek – melyeket az

76 Márkus et al. 1896, 11 és 13. (1712-ban III. Károly hitlevelében ez utóbbi kitélt nevezték a rendek revíziós klauzulának.)

77 Pajkossy 2003, 331–333.

ő későbbi parancsuk szerint az élőknek még felülvizsgálat alá se szabadna venni – részint hosszú fejtegetés alá vétettek, részint egyenesen eltöröltettek; pl. az *onus publicum inhaereat – resistendi facultas* stb. S alkotmányunk ily javításán, melynek következései áldások, ki nem örvend?”⁷⁸ Széchenyi szerint a törvények efféle régisége gátat szab a polgári jellegű változásnak: „Ily eltörülhetetlen törvény, akármi bölcs és hasznos volt is meghozatalakor, előbb-utóbb minden bizonnyal kárt szül, vagy a jót akadályozza.”⁷⁹ Amikor az 1843–44. évi reformországgyűlésen tárgyalták az új büntetőtörvény-javaslatot (a Deák-féle Btk.), a felségsértés, a hűtlenség, az erőszakos ellenszegülés vagy a lázadás tényállásainak megfogalmazásánál – kivételes, a büntethetőséget megszüntető, jogos cselekményként – szóba sem került az ellenállási jog.⁸⁰

Az Aranybulla régi, jogbiztosító funkciója azonban a történeti alkotmányunkban – immár az ellenállási jog nélkül – még érvényesülhetett. Ezt az osztrák–magyar kiegyezési tárgyalásokat követően törvényesen a magyar trónra került Ferenc József (1867–1916) sem akadályozta meg, miután megcselekedte a „koronázási alkukötést”. 1865 február 24-én, az országgyűlést megnyitó trónbeszédében mutatott hajlandóságot arra, hogy „a kellően átidomított és az utókor számára maradandóan biztosított magyar alkotmányt királyi eskünkkel szentesítvén, föltesszük Szent István Apostoli Elődünk szent koronáját [...]”⁸¹ A képviselőház első válaszfeliratában kifejtette, hogy itt nem csak a koronázás kérdéséről van szó. „Nem csupán ünnepélyes szertartás ez honunkban, hanem szükséges kiegészítése az alkotmánynak [...] Mindaddig, míg ez nem történik, minden megállapodásaink csak javaslatok maradnak, melyeket egyedül a koronás

78 Széchenyi 2016, 251.

79 Uo. 250.

80 A tervezet I. részének 43. fejezete a felségsértés tényállását tárgyalta, amelynek a király személye elleni támadó cselekmények mellett az egyik elkövetési magatartása volt az, hogy „Aki az ország független önállásának vagy polgári alkotmányának felforgatására fegyveres erővel feltámad.” (420. §. e. pont.) A 44. fejezet hűtlenségelkövetési magatartásai közé került be az, hogy „Aki a haza ellen szabad akaratból fegyvert visel, vagy szabad akaratból az ellenségnek mint kém szolgál.” (429. §. b. pont, 97. o.). Mindezekre életfogytig tartó rabság büntetését szabta ki a tervezet. A 45. fejezet az erőszakos ellenszegülést fogalmazta meg, amely a királyi rendeletek végrehajtása ellen való tetteges erőszakkal történő ellenszegülésre vonatkozott (432–433. §). Az összecsoportozásról és lázadásról a 46. fejezet rendelkezett, mint a törvényes felsőbbség erőszakos megtámadási fajtáiról. Amennyiben az elkövetők az erőszakos ellenszegülést a felszólítás ellenére is tovább folytatják, és „elszélesztésük csak fegyveres erővel volt eszközölhető, lázadóknak tekintetnek” (439. §). Fayer 1896, 95–100.

81 Cieger 2004, 39.

király szentesítése fog törvény erejére emelhetni.”⁸² Azt Ferenc Józsefnek is be kellett látnia, hogy a magyar történeti alkotmány hungarikum. Balogh Elemér több tanulmányában is kimutatta, hogy ez nem egyszerűen az addigi sarkalatos törvények és a törvényes szokások, valamint a bíró alkotta jog összessége volt. A normatív, statikus elemei mellett „az időbeliség adta, a folytonos változásnak való megfelelni akarás együttesen teszik”. Azon normák lettek a részei, amelyek kiállták az idő próbáját, és a jogrendszer, illetve a politikai berendezkedés történelmi fogódzóinak számítottak.⁸³ Láttuk, hogy a Habsburg uralkodók igyekeztek az ellenállási jogot szisztematikusan kiemelni az Aranybulla folyamatosan megtartott cikkelyeiből, nehogy részévé válhasson történeti alkotmányunknak.

Ferenc Józsefnek az 1867. évi 2. törvénycikkelybe foglalt koronázási hitlevele és esküje ismét tartalmazta – többek között – az Aranybulla cikkelyeinek megtartását, amivel követte elődei gyakorlatát. „Mi, Első Ferenc József [...] mint Magyarország s társországainak apostoli királya adjuk emlékezetül jelen hitlevelünk rendjében: [...] Szentül és sértetlenül megtartandjuk [...] Magyarország s társországi jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét, szabadságát és területi épségét.” Ez a betoldás változtatás volt az addigi hitlevelekhez képest. A régi hitlevelek is tartalmazták ezt a biztosítékot, de „az ország alkotmányának a rendi világ terminológiájába öltöztetett eme biztosítékait [...] a mai fogalmaknak megfelelő kifejezésekkel is jónak látták biztosítani.”⁸⁴ „Szentül és szigoruan megtartandjuk, s királyi hatalmunkkal mások által is megtartatjuk Magyarország és társországi törvényesen fennálló szabadalmait, kiváltságait, törvényszerű szokásait, és az eddigelé országgyűlésileg alkotott, s dicső Elődeink, Magyarország koronázott királyai által szentesített, valamint ezután országgyűlésileg alkotandó s Általunk mint koronázott magyar király által szentesítendő törvényeit, minden pontjaikban, czikkeikben és záradékaikban úgy, mint ezeknek értelme és gyakorlata a király és országgyűlés közös megegyezésével fog megállapíttatni [...]”

Azt, hogy az Aranybulla is beleértendő a megtartandó törvények sorába, jól jelzi, hogy az ellenállás jogának kivétele ezúttal sem maradhadt el: „kivéve mindazonáltal dicsőült II. András 1222-ik évi törvényének azon megszüntetett záradékát, amely így kezdődik: 'Quodsi vero Nos',

⁸² Uo. 45.

⁸³ Balogh 2021, 52, 54.

⁸⁴ Térfy 1918, 6. (lábjegyzet).

ezen szavakig: 'in perpetuum facultatem'. Mindezek biztosítására szolgáland azon királyi Eskünk is, melyet jelen királyi levelünk tartalmára Elődünk I. Ferdinánd koronázási esküje szövegének alapján koronázatásunk alkalmával le fogunk tenni.”⁸⁵

Azt is jól látjuk, hogy 1687. évi törvény óta, az elmúlt kétszáz év során, e hitlevelekben bizonyos szövegbeli állandóság alakult ki. A hitlevél a jogfelfogás szerint tehát „az ország történeti alkotmányának biztosítója, az alkotmánynak minden részletében és minden irányú megnyilvánulásában”. Egyfajta kölcsönös jogi biztosíték a mindenkori uralkodó és az ország jogrendje között. Ezt nagyon találóan megfogalmazták a *Törvénytár* szerkesztői: „E biztosítékot megadni az öröklés jogán trónralépő minden király köteles, de viszont más biztosíték, mint ami törvényeinkben előre meg van állapítva, tőle nem követelhető.”⁸⁶ Az Aranybulla állandósult szerepe – hitleveleik esküjeiben – nagyon jól példázza ezt az évszázadokon átívelő jogi biztosítékot, rendelkezéseinek életben tartását.

A századfordulót követően az Osztrák–Magyar Monarchia trónutódlási rendjét I. Ferenc József 1916-os halála rázta meg. Magyarországon az első világháború során az utolsó koronázási hitlevél kiadására és eskü letételére Ferenc József utóda, IV. Károly király 1916. december 30-i koronázása alkalmával került sor, amely szentesítését követően, az 1917. évi 3. törvénycikkelyben került beiktatásra. Ez azt is jelentette, hogy törvényesen megkoronázott magyar uralkodó az Aranybullát utolsó alkalommal ekkor erősítette meg. Azt már a *Magyar Törvénytár* szerkesztője is megjegyezte, hogy e „törvényjavaslat szövegezése és irálya megfelel az eddigi hasonló törvényeknek”. A hitlevélszerkesztő országgyűlési bizottság pedig I. Ferenc József 1867-es hitlevelétől fogva lényeges változtatást nem eszközölt.⁸⁷

Utoljára olvashatjuk – az addig megtartott gyakorlatuk alapján – a Habsburg–Lotharingiai-ház magyar királyainak törvényi garanciáit, amelyek a világháborús önfeláldozással még teljesebbé váltak. IV. Károly kijelentette, hogy „Alkotmánytiszteletünk sugallta ezen kívánságunkat csak öregbíthették az évek óta dúló világháborúban szerzett személyes tapasztalataink. Magyar Szent Koronánk országai összes népeinek hősiessége, Király és Haza iránti önfeláldozása megerősítette azon meggyőző-

⁸⁵ Márkus 1896, 328–329.

⁸⁶ Térfy 1918, 7. (lábjegyzet).

⁸⁷ Uo. 4. (lábjegyzet) és 5. (lábjegyzet).

désünket, hogy [...] a Király és Nemzet teljes, félreértések által meg nem zavart kölcsönös bizalma és az ezredéves alkotmány folytonossága és egységes működése alkotják.”⁸⁸ Miután a főrendek és a képviselők kérték, hogy „az ország sarkalatos törvényei szerint minden esetre még szerencsés megkoronáztatásunk előtt kiadandó koronázási hitlevelünkben, az ország jogai biztosítására az alább írt cikkeket [...] kegyelmesen elfogadni, királyi hatalmunkkal helybenhagyni, megerősíteni s mind Magunk kegyelmesen megtartani, mind mások által megtartatni méltóztatnánk.”

„Mi, I. Károly [...] Ausztriai császár [...] Magyarország e néven IV., Apostoli királya [...] Szentül és sértetlenül megtartandjuk [...] Magyarország s Horvát-, Szlavón- és Dalmátországok jogait, alkotmányát, törvényes függetlenségét, szabadságát és területi épségét [...] Szentül és szigorúan megtartandjuk, s királyi hatalmunkkal mások által is megtartatjuk... az eddigelé országgyűlésileg alkotott, s dicső Elődeink, Magyarország koronázott Királyai által szentesített, valamint ezután országgyűlésileg alkotandó s Áturalunk, mint koronázott magyar Király által szentesítendő törvényeit, minden pontjaikban, cikkeikben és záradékaikban úgy, amint ezeknek értelme és gyakorlata a Király és országgyűlés közös megegyezésével fog megállapíttatni; kivéve mindazonáltal dicsőült II. András 1222. évi törvényének azon megszüntetett záradékát, amely így kezdődik: 'Quodsi vero Nos', ezen szavakig: 'in perpetuum facultatem.'”⁸⁹ Ezzel a hitlevéllel kétségtelenül lezárult egy hosszú korszak, amely a törvényi biztosítékok garanciáját a koronázási hitlevélben látta megvalósíthatónak.

Magyarország 1920-ra megélt egy népköztársaságot, majd egy véres proletárdiktatúrán alapuló tanácsköztársaságot, aztán a konzervatív konszolidáció mégsem a köztársaság államformáját hozta, hanem megtartotta a királyságot sajátos módosítással: kormányzó választásával. Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásával a Pragmatica Sanctio által rögzített – Ausztriával való „feloszthatatlan és elválaszthatatlan” – kapcsolat megszűnt. Az országgyűlési választásokat követően, az 1920. február 16-án összeült nemzetgyűlés pedig az „alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről” törvényt alkotott (1920. évi 1. törvény),⁹⁰ amelyben a leendő kormányzó jogkörét is részletesen meghatározta. Ez a jogszabály, ahogyan Romsics Ignác meg-

⁸⁸ Uo. 8.

⁸⁹ Uo. 10.

⁹⁰ Térfy–Márkus 1921.

jegyezte, „minden tekintetben a legitimisták és a szabad királyválasztók között létrejött átmeneti kompromisszum jegyeit viselte magán”. A trón betöltésének konkrét kérdését függőben hagyták, a királyság államformájának további fenntartásában pedig egyértelmű konszenzus uralkodott.⁹¹ Egyedül a király leendő személyében volt komoly eltérés. A legitimisták úgy vélték, hogy a politikai változások nem érintették IV. Károly és a Habsburgok magyar trónhoz való jogát. A másik politikai tábor, a szabad királyválasztók pedig úgy értelmezték, hogy IV. Károly 1918 novemberében lemondott a trónról (eckartsauai nyilatkozat), az Osztrák–Magyar Monarchia részekre szakadt, a Pragmatica Sanctio is érvényét veszítette, így a királyválasztás joga ismét visszaszállt a magyar nemzetre.⁹²

Ámbár az 1920. évi 1. törvény szerint a kormányzó személye ugyanolyan sérthetetlen volt, mint a királyé, és vele azonos büntetőjogi védelemben részesült, jogköre korlátozottabb volt a királyi hatalomnál. Nemességét nem adományozhatott, a főkegyúri jogot sem gyakorolhatta. Az előírt és a nemzetgyűlés előtt leteendő kormányzói esküben már csak röviden, az Aranybulla ellenállási záradékának kivételére hivatkozás nélkül szerepelt a szokásokra és törvényekre hivatkozás: „[...] esküszöm az élő Istenre, hogy Magyarországhoz hű leszek, törvényeit, régi jó és helybenhagyott szokásait megtartom és másokkal is megtartatom [...]”⁹³ Az Aranybulla, illetve az ellenállási jog külön megemlítése már eltűnt az eskü szövegéből. A nemzetgyűlés pedig nem egy újabb Habsburg főherceget, hanem március 1-én nagybányai Horthy Miklóst választotta meg kormányzóvá (1920. évi 2. törvény).

IV. Károly azonban két alkalommal is visszatért volna a trónra. 1921. március 27-én a Budai Várban tárgyalt erről Horthyval, aki elhárította az általa ajánlott címekeket és a lemondást. Hiába szólította fel a kormányzót a lemondásra, április 5-én kénytelen volt elhagyni az országot. A második alkalomra már a nyugat-magyarországi elszakadási fejlemények adtak kedvezőbb alkalmat (a Lajtabánság megalakítása). 1921 októberében fegyveres erővel indult a főváros felé, azonban október 23-án végül fegyverletételre és a király önkéntes lemondására került sor. Ezután IV. Károly helyzetét kellett törvényileg szabályozni, mivel ő úgy viselkedett, mintha

91 Romsics 2017, 59–60.

92 Szabó 2010, 178.

93 Térffy–Márkus 1921, 12–13.

nem mondott volna le jogairól. November 3-án fogadta el a nemzetgyűlés a trónfosztást kimondó határozatot.⁹⁴

Az 1921. évi 47. törvény kimondta a király magyar uralkodói jogainak megszűnését (1. §), valamint az 1723. évi 1. és 2. törvény (azaz a Pragmatica Sanctio) hatályon kívül helyezését, ezzel az Ausztriai-ház trónörökösödési jogának megszűnését. Ezáltal „A királyválasztás előjoga a nemzetre visszaszállt” (2. §). „A nemzet a királyság ősi államformáját változatlanul fenntartja, de a királyi szék betöltését későbbi időre halasztja [...]” (3. §).⁹⁵

Az Aranybulla jogbiztosító szerepe máig sem szűnt meg. Bár nem témánk tárgya, annyit megemlítek, hogy Magyarország 2011-ben elfogadott Alaptörvényének R cikk (3)-ba is beleérthető: „az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történeti alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni”.⁹⁶ Az Alaptörvény C) cikk (2)-e pedig az állam rendje elleni cselekményekkel szemben biztosít ellenállási jogot. „Senkinek a tevékenysége nem irányulhat a hatalom erőszakos megszerzésére vagy gyakorlására. Az ilyen törekvésekkel szemben törvényes úton mindenki jogosult és köteles fellépni.”⁹⁷ Horváth Attila alkotmánybíró 2022 szeptemberében a Nemzetvédelmi Egyetemen tartott konferencián hangsúlyozta: „Külön kiemelném az ellenállási záradék jelentőségét, amely a magyar közjogi gondolkodás szerves része lett... A szabadságharcokban ugyan több esetben is vereséget szenvedtünk, de a magyar társadalom zsarnoksággal szembeni szívós ellenállása mindig győzedelmeskedett.”⁹⁸

Mindez harmonikusan egybecseng a tanulmány elején, a decemberi szegedi Aranybulla-konferenciára írt és mottóul idézett Diószegi-verssel: II. András Aranybullája most is él, a jognak ma is védőbástyája, Pannónia védője; arra is figyelmeztet, hogy saját országát, védoszlopaikat a magyar nemzet által ma is megteremti, igazságot oszt és a védpajzsunkat is fel emeli.

⁹⁴ Romsics 2017, 97, 103.

⁹⁵ Térfy–Márkus 1922, 421.

⁹⁶ Alaptörvény 2012, 19.

⁹⁷ Uo. 13.

⁹⁸ Tasi 2022.

Irodalom

- Alaptörvény 2012: *Magyarország Alaptörvénye*. Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016.
- Aranybulla 1222: *Rubicon*, 6.
- Balogh, E. 2021: Alkotmányunk történelmi értékei. In Kruzslíc, P. – Sulyok, M. – Szalai, A. (szerk.): *Liber Amicorum László Trócsányi: tanulmánykötet Trócsányi László 65. születésnapja alkalmából*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézete (SZTE ÁJK NRTI), 51–57.
- Benda, K. 1970: Habsburg-politika és rendi ellenállás a XVII. század elején. *Történelmi Szemle*, 13. évfolyam, 3. szám, 404–427.
- Bertényi, I. (szerk.) 2000: *Magyar történelmi szöveggyűjtemény, 1000–1526*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Besenyei, L. – Érszegi, G. – Gorlero, M. P. (szerk.) 1999: *De Bulla Aurea Andreae II regis Hungariae MCCXXII*. Verona, Edizioni Valdoneca.
- Bonfini, A. 2019: *A magyar történelem tizedei*. Budapest, Osiris Kiadó – Balassi Kiadó.
- Cieger, A. (szerk.) 2004: *Kiegyezés*. Budapest, Osiris Kiadó.
- C. Tóth, N. 2009: *Luxemburgi Zsigmond uralkodása 1387–1437*. Magyarország története 6. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Degré, A. 1980: Az ellenállási jog története Magyarországon. *Jogtudományi Közöny*, (június), 6. szám, 366–371.
- [Diószegi] Szabó, P. 2009: Merénylet a merénylet árnyékában? Megjegyzések Csépan nádor halálához (1209). *X. RODOSz konferenciakötet*, II. Kolozsvár, RODOS, 380–391.
- [Diószegi] Szabó, P. 2020: Isten ítélete, fegyverben. *Acta Universitatis Szegediensis, FORVM Acta Juridica et Politica*, 4, X. évfolyam, 35–55.
- [Diószegi] Szabó, P. 2021: Reginatus az Anjou-korban. *Acta Universitatis Szegediensis, FORVM Acta Juridica et Politica*, 4, XI. évfolyam, 45–72.
- Dóry, F. 1906: Az Aranybulla 16. századi magyar fordítása. *Magyar Nyelv*, 2.
- Dreska, G. 2022: Miért kellett megerősíteni? Az Aranybulla megújításainak politikai háttere. *Rubicon*, 6, 44–55.
- Fayer, L. (szerk.) 1896: *Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye*. I. kötet. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Gebei, S. 2009: *A Rákóczi-szabadságharc 1703–1711*. Magyarország története 11. Budapest, Kossuth Kiadó.
- G. Etényi, N. 2012: A császári udvar nyilvánosságpolitikája I. József magyar királlyá koronázásakor. *Történelmi Szemle*, 54. évfolyam, 4. szám, 543–576.
- Horváth, A. 2022: Az 1222. évi Aranybulla és a történelmi alkotmány. In Horváth, C. – Horváth-Lugossy, G. – Kovács, A. – Makoldi, M. – Nagy, D. – Teiszler, É. – Vízi, L. T. (szerk.): *Királyok és szentek. Az Árpádok kora*. Magyarságkutató Intézet Kiadványai 47. Budapest–Székesfehérvár, 143–160.
- Kahler, F. 1986: A török kiűzése és az 1687-es törvényhozás. *Jogtudományi Közöny*, (augusztus), 8. szám, 376–381.
- Képes krónika 2004: *Képes krónika*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Kristó, Gy. 1998: *Az Aranybullák százada*. Budapest, Kossuth Kiadó.

- Kristó, Gy. – Makk, F. – Katona, T. (szerk.) 1988: *Károly Róbert emlékezete*. Budapest, Európa Kiadó.
- Makkai, L. 1974: A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. *Történelmi Szemle*, 17. évfolyam, 1–2. szám, 155–182.
- Márkus, D. (szerk.) 1896: *Magyar Törvénytár*. 1836–1868. évi törvénycikkek. Budapest, Franklin-Társulat.
- Márkus, D. (szerk.) 1900: *Magyar törvénytár 1000–1895*. 1657–1740. évi törvénycikkek. Corpus Juris Hungarici, Milleniumi emlékkiadás, 4, Budapest [k. n.].
- Márkus, D. (szerk.) 1901: *Magyar törvénytár 1000–1895*. 1740–1835. évi törvénycikkek. Corpus Juris Hungarici, Milleniumi emlékkiadás, 7, Budapest [k. n.].
- Mezey, B. 1985: Értekezés a hatalomról. *Jogtudományi Közlöny*, (március), 3. szám, 160–161.
- Mezey, B. 1986: „Nemzetünknek régi Szabadságát elérjük.” Az abszolutizmus berendezkedése és a Rákóczi-szabadságharc jogalkotása. *Jogtudományi Közlöny*, (augusztus), 8. szám, 383–387.
- Nagy, G. (szerk.) 1999: *Magyar História*. Forrásgyűjtemény. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Oborni, T. 2021: *Erdély aranykora. Fejedelmek tündérkertje*. Budapest, Rubicon Intézet Nonprofit Kft.
- Pajkossy, G. (szerk.) 2003: *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó.
- Pálffy, G. 2009: *Romlás és megújulás 1606–1703*. Magyarország története 10. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Pálffy, G. 2010: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet.
- Poór, J. 2009: *Megbékélés és újjáépítés 1711–1790*. Magyarország története 12. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Romsics, I. 2017: *A Horthy-korszak*. Válogatott tanulmányok. Budapest, Helikon.
- Sinkovics, I. (szerk.) 1968: *Magyar történeti szöveggyűjtemény 1526–1790*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- Szabó, P. Cs. (szerk.) 2010: *A magyar állam története 1711–2006*. Szeged, Jatepress.
- Széchenyi, I. 2016: *Hitel*. (Mai magyar nyelven.) Budapest, Logod Bt.
- Szotáczy, M. 1956: Montesquieu nézetei az államról és a jogról. *Jogtudományi Közlöny* (március), 3. szám, 150–159.
- Tasi, T. 2022: *Fókuszban az Aranybulla*. <https://antk.uni-nke.hu/hirek/2022/08/31/fokuszban-az-aranybulla> (Letöltve: 2020. 12. 12.)
- Thuróczy, J. 2001: *A magyarok krónikája*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Térffy, Gy. 1918: *Magyar Törvénytár* 1917. évi törvénycikkek. Budapest, Franklin-Társulat.
- Térffy, Gy. – Márkus, D. (szerk.) 1921: *Magyar Törvények. Az 1920. évi törvénycikkek*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.
- Térffy, Gy. – Márkus, D. (szerk.) 1922: *Magyar Törvények. Az 1921. évi törvénycikkek*. Budapest, Révai Testvérek Irodalmi Intézet Rt.
- Varga J., J. 2007: *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682–1684-ben*. Budapest, História – MTA Történettudományi Intézet.
- Werbőczy, I. 1990: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Budapest, Téka Kiadó.
- Zsoldos, A. 2009: *Nagy uralkodók és kiskirályok a 13. században*. Magyarország története 4. Budapest, Kossuth Kiadó.
- Zsoldos, A. 2011: II. András Aranybullája. *Történelmi Szemle*, 1. szám, 1–38.

MEZEY BARNA

Adalékok az Aranybulla közjogi megítéléséhez a reformkorban

Absztrakt

Ma már aligha kérdéses a jogtörténeti tudományosság számára, hogy az 1222. évi Aranybulla valódi közjogi karrierjét a magyar szokásjogot összefoglaló jogkönyvnek (a *Tripartitumnak*) köszönheti. A szerkesztő, Werbőczy István kiváló jogtudása, szívós szerkesztő munkája és jogtudományi műveltsége tette lehetővé a jogkönyv elkészültét (1517), mely szinte beleégette a magyar közjogba II. András Aranybullájának jelentőségét. Az 1222. évi, hosszú időre feledésbe merült királyi oklevél az ezt követő évszázadokban hatalmas politikai és közjogi karriert futott be. Néhány átértelmezett tétele a magyar rendi alkotmányosság alapvetésévé vált. Ezt az utat kívánja ismertetni az írás.

Kulcsszavak: Aranybulla, Hármaskönyv, reformkor, jogforrások, közjog

Abstract

Today, there is no question in legal history that the Golden Bull of 1222 owes its real career in public law to the *Tripartitum*, the legal book which summarised Hungarian customary law. The excellent legal knowledge, tenacious editing work and jurisprudential literacy of the editor, István Werbőczy, made the creation of the legal book possible in 1517. The *Tripartitum* bedded the significance of the Golden Bull in the Hungarian public law. The royal charter of 1222, that had been forgotten for a long time, went on to have a great political and public career in the centuries that followed. Some of its reinterpreted theses became the foundation of Hungarian constitutionalism. This paper aims to describe this journey.

Keywords: Golden Bull, Tripartitum, reform age, sources of law, public law

Sréter János, Nógrád vármegye aljegyzője 1831-ben, az 1827. évi országgyűlés által a megyéknek megküldött 1791–1795. évi operátumok vitásai során jegyezte fel (később édesapja által publikált) visszaemlékezéseiben, hogy jelentős polémia tárgya volt a tanácskozásokon, „mi kép kellessék a sarkalatos törvényeket zsinórmértékül venni a' vizsgálatra 's új javasla-

tok' szerkesztésére?"¹ A fölösleges gyűlésezés elkerülése végett „szükséges volt előbb a' sarkalatos törvények' értelmének meghatározása.”²

Sajátos fénybe állítja ez a definíciós szükséglet a magyar rendi alkotmányt, melynek fogalmával és főként terjedelmével eszerint a reformkori vármegyei művelt nemesség sem volt tisztában, legalábbis bizonytalankodott hatályában és tartalmában. „Némellyek sarkalatosnak tartottak minden törvényt, melly az alkotmányval összekötésben van; mások egyedül Ildik András' arany bulláját; mások ismét csupán azt, a' miben az ország és fejdelem közti viszonyok foglaltnak.”³ Függetlenül a vélekedések sokszínűségétől és a szócsatáktól, itt és most izgalmas szempont az 1222. évi Aranybulla ilyen súlyú előfordulása. Akadtak a résztvevők között tehát, akik 1831-ben a diéták által szorgalmazott generális országreformot egyetlen alkotmányos dokumentumra, II. András kiváltságlevelére alapozták volna. A többség persze másként döntött, és az osztályonkénti vizsgálódásra rendelt küldöttségi tagok mozgásterét úgy jelölték ki, „hogy az 1791- e dik esztendei 67dik cikkelyre ügyelve mind a fenálló törvények, mind a kor szükségei iránt figyelemmel legyenek”.⁴

Megkérdőjelezhetetlen tény tehát, hogy a reformkor közgondolkodásában is jelentős szerepet játszott az Aranybulla. Ennek tükrében nem tűnik fölöslegesnek tárgyalni az 1222. évi szabadságlevél történelmi útját, melynek a szakirodalom többnyire két alapvető fordulópontját határozza meg. A bulla I. (Anjou) Lajos általi, 1351-es megerősítését és átírását, valamint a Hármaskönyv *primae nonus*ának erős hivatkozását. Mindkét aktus egy irányba mutatott: II. András oklevelének alkotmányos alapforrássá intézményesítése felé. A folyamat a Habsburg-ellenes küzdelmek idején a rendi alkotmányos törekvések argumentációjában közjogi érvvé változott, és közvetlen tartalmi megidézés nélkül is hivatkozási alappá lett.⁵ A reformkorra az 1222. évi oklevél már magától értetődő alkotmányos utalásként szerepelt a politikai közbeszédben, még ha ezt nem is saját jogán, hanem Werbőczy hatalomfilozófiájának köszönhetően érte el.

1 Sréter 1842, 37–38.

2 Uo. 37.

3 Uo.

4 Uo. 38.

5 Kovács 1987, 29.

Mindezek fényében nem érdektelen szemügyre venni a közjogi szakirodalom álláspontját. Vajon a tudós közjogászok, az alkotmányjog tudományossága, a tankönyvek szerzői hogyan vélekednek az 1222. évi Aranybulla jelentőségéről és államjogi szerepéről a 19. században? Hol helyezték el a bullát a jogforrások tablóján és mely tételeit tartották alkalmasnak befogadásra a polgárosodó Magyarország közjogába?

Frank Ignác, aki a pesti egyetem hazai magánjogi tanszékének volt professzora, több ízben a törvénytudományi kar vezetője, 1832-ben az universitas rektora, *A közigazgatás törvénye Magyarhonban* című munkája első részét 1845-ben, a másodikat 1847-ben tette közzé.⁶ Frank a közigazgatás szabályait (a magyar jog közjogi forrásait) két „kútforra” vezette vissza: az írott törvényre és az íratlan (törvényes) szokásra. Előbbi a diétákban megtestesülő országos főhatalomból származtatható (*articuli diaetales*), a másik a tettekben megnyilvánuló véleményből ered (*consuetudo*).⁷ A kettőt ugyan kifejezetten nem rangsorolta, de magától értetődőnek tekintette a törvény elsőségét, ami a 19. század első felének, s különösen a reformkor szellemi áramlatait, a népképviseleti elv közelítését tekintve nem volt rendkívüli. Ugyanakkor legalább annyira befolyásolta ezt az álláspontot a felvilágosult abszolútizmus negyed évszázados rendeleti kormányzását lezáró, euforikus 1790. évi országgyűlés is, melyben „a magyar szabadság palládiumát, az ősidóktól fogva változatlan alkotmányos keretet”, a rendi alkotmány helyreállításának és biztosításának letéteményesét látta a korabeli közjogírás. S nem kevésbé Kovachich Márton György és fia, Kovachich József Miklós, az 1844 és 1847 között publikált *Corpus Juris Hungarici* szerkesztői,⁸ akik a magyar történelmi alkotmányosság képletébe helyezték az egybegyűjtött „törvényeket”.

Ebből a szempontból érdemel figyelmet, hol helyezte el a korabeli közjogtudomány II. András oklevelét. Frank úgy fogalmazott, hogy a legfontosabb „törvények” privilégiumlevél formájában adattak ki, miként III. András 1291-es, I. Lajos 1351-es dekrétumai is. Lajos II. András „(arany)bullás kegyelem levelét” (*privilegium bullarum Domini Andreae Regis*) erősítette meg, ahogyan Mária is tette ezt apja kiváltságlevelével.⁹ Ezzel Frank a jogforrások tipizálásában elegánsan átlépte a dekrétum-pri-

⁶ Frank 1845/1847.

⁷ Uo. 21.

⁸ Döry–Bónis–Bácskai 1976, 45.

⁹ Frank 1845, 39–40.

vilégium problémát. A jeles magánjogtudós országgyűléshez kötött törvényfogalma legalábbis az 1222. évi Aranybulla vonatkozásában erősen bizonytalan. Legutóbb Béli Gábor igazolta a király által alkotott kötelező magatartásszabályok jogdogmatikai szempontú egységét, melynek a 13. században még semmiféle külsőleg meghatározott kötelező kritériuma nem volt, nem alakult ki sem kötelezően elvárt formája, sem a megerősítő aktusok alakisága, semmiféle egyéb módon rögzített rendje. A *lex data*, a *decretum regium* semmiképpen sem köthető még ekkor valamiféle országos gyűléssel folytatott formális egyeztetéshez, túl azon a kezdetektől élő gyakorlaton, hogy az uralkodó döntéseit közvetlen környezetével, főméltóságaival egyeztette.¹⁰ Miként az sem számított alaki kritériumnak, hogy a király jogalkotói döntése saját akaratelhatározásából, peticionálók folyamodványának elfogadásából, vagy szabadságaikat megerősíteni kérelmezők kezdeményezésére történt-e.¹¹

Különösképp igaz ez a (törvényalkotó) országgyűlés közreműködésére, mely a 13. század első évtizedeiben aligha képezhetette részét a rendi dualizmusra oly jellemző törvényalkotói folyamatnak. A jogtörténet-tudományban általánosan elfogadott álláspontot Bónis György fogalmazta meg, aki ezt a fordulatot leghamarabb az 1267., vagy még inkább az 1290. és az 1298. évi országos gyűlekezetek alkalmával regisztrálta.¹² A korábbi, meghatározó történettudományi állásponttal szemben, hogy ti. elégedetlen tömegek, a főurakkal szövetkező szerviens sokaság a székesfehérvári törvénynap alkalmával kényszerítette volna ki az oklevél kibocsátását II. Andrástól, Zsoldos Attila ennek nem találja bizonyítékát.¹³ A IV. Béla és elsőszülött fia, István közötti, 1257 és 1266 között dúló hatalmi küzdelmet – ahogyan Kristó Gyula fogalmazott –, bár a külső szemlélők számára a két egyéniség összeférhetlensége idézte elő, valójában „szembenállásukban a hatalomból részesedni akaró urak pártokra szakadása, az eltérő nagyúri érdekek nyílt ütközése játszott meghatározó szerepet. Nem egymástól szilárd körvonalakkal elkülönülő táborok, hanem a pillanatnyi helyzetnek megfelelően kialakult és személyi összetételükben igen gyorsan változó csoportok. Általánossá váltak a királytól való el- és visszapártolások.”¹⁴

¹⁰ Béli 2022, 136–137.

¹¹ Uo. 136.

¹² Bónis 1941, 2, 131.

¹³ Zsoldos 2022b, 13.

¹⁴ Kristó 1998, 238.

Az évtizedes küzdelmet 1266 márciusában lezáró megállapodást követő esztendő augusztusában Esztergomban tartózkodtak a király és fiai, mikor is az általuk kibocsátott oklevél tanúsága szerint az ekkor már nemesnek szólított korábbi szerviensek képviselői kérésének eleget téve, a bárókkal folytatott tanácskozás eredményeképpen (azok hozzájárulását elnyerve) megerősítették szabadságaikat.¹⁵ Ezzel szemben Szűcs Jenő szerint semmiféle bizonyítéka nincsen annak, hogy akár a király, akár más társuralkodója Esztergomban jelen lett volna. Ő úgy látja, hogy az Óbudán tartózkodó Bélához utólag, a gyűlés feloszlása után küldöttség vitte a kívánságlistát (*peticiones et instancias*), amit az uralkodó és fiai országbáróikkal egyeztetve, a királyi tanáccsal jóváhagyatva adott ki.¹⁶ „De még az országgyűlés kialakulása után sem tekintették sokáig alkotmányos elvnek, hogy az országra általánosan kötelező szabályokat csak azzal egyetértve alkothatja meg a király [...] ez az elv az uralkodó osztály rétegei között, másfelől a köztük és a király között vívott változatos harc eredményeképpen, a XV. század derekára forrott ki; az előző időre való visszavetítése tehát történetietlen, a források körét indokolatlanul szűkítő eljárás volna.”¹⁷

A 19. században azonban már nem volt kérdés, hogy az 1222. évi Aranybullára mint törvényre hivatkozzanak. Frank is egyértelműen törvények tekintette II. András szabadságlevelét. Akkor is, amikor a hiteles helyek eredetéről szólva megidézte a bulla 27. fejezetét, „II. András törvényéből” származó rendelkezést citált.¹⁸ S akkor is, amikor István törvényeinek bizonyítékaként említette II. Andrásnak az Istvántól származott szabadságokat megerősítő dokumentumát.¹⁹ Megfogalmazásában II. András Aranybulláját „a nemesség most is úgy tiszteli, mint az ország alap-törvényét (*tanquam legem fundamentalem regni*) és mint maga szabadságának kút-fejét.”²⁰ Ez a Hármaskönyvből eredő, de átlényegült mondat („a győzedelmes András király [...] főképp a nemesi mentességre, előjogokra szabadságokra nézve igen jó törvényeket és jeles végzeményeket alkotott; melyeket a magyar nemzet mai nap is, mint szent végzeményeket

15 Kristó 1998, 239.

16 Szűcs 1984, 344.

17 Döry–Bónis–Bácskai 1976, 46.

18 Frank 1845, 148.

19 Uo. 30.

20 Uo. 36.

éig magasztal”²¹⁾ két, alkotmányjogilag lényeges tételt rögzített. Egyfelől a bullát alaptörvényként definiálta, s így minősítését a 18. századra ki-fejlődő sarkalatos artikulások körébe sorolta, minek okán az alkotmány alapintézményeként tartotta számon. Másfelől II. András oklevelét mint a nemesi szabadságok (*cardinales praerogativas*) alapvetését jellemezte, és ezzel beteljesítette a Hármaskönyv vonatkozó helyének sorsát, s ezzel, mint Zsoldos Attila fogalmazott, elhagyva a történelmet, átlépett a nemzeti mítoszok világába.²² Frank Ignác az aranybulláról a „történeti részben” írt, mintegy művének bevezetőjeképpen, a „különbféle törvények” között, ahol századokra bontva ismertette a korábban napvilágra jutott és a *Corpus Juris Hungarici*hez csatolt dekrétumokat, statútumokat és törvényeket.²³ Jegyzetanyagában így az 1222. évi szabadságlevél intézkedései rendre felbukkannak, többnyire egyszerű hivatkozásként. Néha azonban erősen átértelmezte az eredeti sorokat. Nehezen hasonlítható a testületekről szóló 77. § interpretációja az 1222. évi dokumentum kardinális, II. fejezetéhez. Szerinte a „Testület ügyeiben a közakarát szótöbbséggel nyilatkozik és ami szótöbbséggel végeztetett, rendszerint a testület háta-razata, hanem az egygyes tagok törvényes igazságait a többség nem ronthatya”.²⁴ Ezt az értelmezést a bulla második fejezetéből, vagyis abból a rendelkezésből vezette le, hogy „servienst el ne fogjanak, vagy romlását ne okozzák valamelyik hatalmas úr kedvéért, csak akkor, ha előzőleg perbe idézték és a bírói eljárás során elítélték”.²⁵ Hasonlóképpen olvashatunk arról, aki „hiteles pecsét alatt hamis levelet költene annak homlokára és arcának két oldalára régibb törvény szerint tüzes pecsétet kellene sütni”.²⁶ Ez, az 1222. évi bullára hivatkozó állítása Franknak távol áll az 1231. évi megújítás 21. bekezdésétől, mely szerint a hamis poroszlók „tanúbizonyosságai ne legyenek érvényesek, csak a megyés püspök vagy a káptalan tanúbizonyossága által tisztázhassa magát nagyobb ügyekben, kisebb ügyekben pedig a szomszédos konventek vagy kolostorok tanúbizonyosságával”.²⁷ Utóbb, ahol a nemesi szabadságokat taglalta, már kevesebb

21 Hármaskönyv, II. rész, 6. cím, 6. § (Werbőczy 1990).

22 Zsoldos 2022a, 243.

23 Frank 1845, 37.

24 Uo. 140.

25 1222. évi Aranybulla II.

26 Frank 1845, 147.

27 1231. évi Aranybulla 21.

figyelmet fordított magára a bullára: érvelését a *Tripartitum* vonatkozó helyeire alapozta, mely jelzi egyben a *Tripartitum* befogadó funkcióját az alkotmányjogi fejlődéstörténetben.²⁸

Beöthy Zsigmond, az újkori magyar közjogtudomány egyik legkiválóbb képviselője alaptörvények (*leges fundamentales*) és létszeres (*organicus*) törvények között különböztetett, amikor a magyar közjog „tulajdonképes” forrásait vizsgálta.²⁹ Az alaptörvény nála nem más, mint nemzet és fejedelme között kötött szerződés, melyen „alkotmányunk alapul”. Az alaptörvények sorában a vérszerződés után nyomban az 1222. évi Aranybullát elemezte, mely „II. Andrásnak 1222-dik évben az ország rendivel kölcsönös egyetértés s hozzájárulás útján keletkezett azon szerződési oklevele, mellyben a fejedelemnek s a népnek egymáshoz viszonyított némelly főbb jogai s kötelességei vannak megírva.”³⁰ Vagyis az 1222. évi oklevelet a kor felfogásának megfelelően alaptörvénynek minősítette, melyet Frank Ignáchoz hasonlóan egyfajta, a nemzet s a fejedelem között létrejött országos jelentőségű dokumentumként kezel, még ha a jogalkotás részét képező országgyűlést nem is nevesítette. Beöthy megközelítése érzékelhetően kevésbé formai, mint Franké. Nem az aktus alakításait hangsúlyozta, hanem annak tartalmát: „A magyar fejedelem s alattvalók egymáshoz kölcönös viszonyainak rajzát s szabályait” kereste a rendelkezésekben. Ennek nyomán, eltérően Franktól, az alaptörvények között tartotta nyilván a „szokásbelieket” is, melyek adott esetben nem szerepelnek a *Corpus Juris Hungaric*ben, utalva akár a vérszerződésre vagy a Hármaskönyvre. Ilyen értelemben nála az alaptörvény bizonyos kiszélesített értelemmel bírt, mely a jogképződés jelentőségére, és nem alakyszerűségére utalt. Munkája kezdetén egyfajta köztes elemként kezelte II. András Aranybulláját, kerülve a dekrétum terminológiát, szerződéses oklevélként rögzítette a dokumentum jellegét.³¹ Később ő sem tudta elkerülni a törvénykénti említését.³²

Beöthy kiemelten kezelte a bulla ellenállási záradékát, „mellyben a népnek adott azon szabadságot, miszerint a király által elkövetett törvénysértések esetében ellenszegülhessen”. Az ellenállási jog hatókö-

²⁸ Frank 1845, 108.

²⁹ Beöthy 1846, 5.

³⁰ Uo. 9.

³¹ Uo. 8.

³² Uo. 16.

re szerzőknél még szélesebbnek tűnik, mint a Hármaskönyvben volt. Beöthy értelmezésében már az egész nép megkapta a *ius resistendi* jogát. Igaz, a magyarországi kormányalak kapcsán jelezte, hogy a *Tripartitum* II. részének 4. címe szerint a nép nevezete alatt csupán a „főpapok, mágnások s nemesek foglaltatnak.”³³ Az 1222. évi bulla ismeretének hiányát (vagy csupán szimbolikus ismeretét) dokumentálta ez a bejegyzés, hiszen a záradék, mint közismert, csupán a főpapokat és a főurakat jogosította föl a *ius resistendi* gyakorlására. A Beöthy idézte hármaskönyvi jogszabályhely az eredeti szándékot átértelmezve és kitágítva vonatkoztatta az egész nemességre.

Fontosnak és lényegesnek tartotta Beöthy annak leszögezését is, hogy „ezen oklevélre a koronázás alkalmával minden fejedelem megesküdni köteles”, ami nyilván a Hármaskönyv vonatkozó megjegyzésére utalt.³⁴ Werbőczy előtt, mint ismeretes, ez nem felelt meg a valóságnak: vagy esküjükbe foglalták az uralkodók, vagy sem, de semmiképpen sem kötelezettségként jelent meg a koronázási esküben foglalt fogadalom a bullára vonatkozóan. Beöthy V. Ferdinánd 1830. évi 1. törvénycikkbe illesztett hitlevelének szövegét közölve fogalmazta meg, hogy a koronázáshoz kötődő hitlevelek is tartalmazták II. András király végzeményeinek megerősítését azzal az értelemszerű módosítással, hogy az 1687. évtől nyomtatékosították a *ius resistendi* kivételét a bulla szövegéből. A *Tripartitum* I. részének 9. címét, mely „a nemesség sarkalatos kiváltságait” foglalja magában, ilyen módon eleve csonkán tartalmazta a királyi eskü és a hitlevél. A Werbőczy formulázta sarkalatos jogok lennének a letartóztatási tilalom (személyes szabadság), a király alá rendeltség, az adómentesség és az ellenállási jog.³⁵ De miután utóbbit megsemmisítette az 1687. évi 4. törvénycikk,³⁶ ennek részletesebb taglalásába nem látta érdemesnek belebocsátkozni a szerző. Azt azonban szükségesnek tartotta megjegyezni, hogy az ellenállási jog egyfajta értelmezése a rendek országgyűlési előterjesztési jogában tovább élt.³⁷

33 Beöthy 1846, 15.

34 12. § És ugyanezért mind a mai napig, minden utána következő király, (a mint mondtam) mielőtt a szent koronával őt megkoronáznák, arra nézve, hogy ezen András király úr végzeményét és törvényeit megtartja, az ország főpapjai, bárói és mágnásai, valamint előkelői és nemesei előtt, esküt szokott letenni. Hármaskönyv, 2. rész, 14. cím (Werbőczy 1990).

35 Beöthy 1846, 9.

36 Uo. 8.

37 Uo. 52.

Szabó Béla, Győr és Moson vármegye táblabírája, Zichy Manó titkára, jószágigazgatója, közjogász³⁸ 1848-ban megjelent munkája³⁹ azért is figyelmet érdemel, mert a polgári átalakulás napjaiban véglegezett munka egyfajta szintézise a magyar történeti alkotmány keretei által biztosított közjogi tradícióknak és a korszerű európai állambölcselet reformkori magyar értelmezésének, a nagy átalakulásra készülő politikai programoknak. A történeti alkotmányt, melyet Szabó Béla adottnak fogadott el a magyar álladalom definíciójában („történeti alkotmány által korlátolt független, önálló állodalmi s monarchiai egység”),⁴⁰ a magyar társadalmi élet alapjának tekintette. Ezzel együtt művét úgy írta meg (mintegy ellenpólust képezve a korábban idézett szerzőkkel szemben), hogy nem hivatkozási alapja az 1222. évi oklevél. A történeti alkotmányra vonatkozó utalásai-ban a Hármaskönyv vonatkozó helyei és többnyire a 15. századot követő rendi országgyűlések artikulusai dominálnak. A történelmi jog híve volt, ellensége az írott alkotmányoknak. („A magyar álladalomnak nincs chartája (mitől minket mentsen is meg a nemzetek istene...)”)⁴¹

Szabó nem hivatkozott a bullára, mégis megidézte szellemét, amikor a 19. század európai áramlatainak terminológiája szerint próbálta definiálni a nemzet és a nép fogalmát. A közjog történelmi fejlődése „azon honlakosok politicalai társulatát” juttatta Magyarországon kiváltságokhoz és politikai jogokhoz, „melly a magyar státus-czél elérése végett közvetlenül s minden külhatalom befolyása nélkül intézkedni törvényszerűleg feljogosítva s kötelezve van”, vagyis a nemességet. A nemzetet a nemesek alkotják, a népet az ország többi lakosai, kik „a státus-czélnál csupán esz-közök”.⁴² Az általa rögzített arány nemzet és nép között egyhuszad – tizenkilenc huszad, mely a jövőben fent nem tartható, „e honnak minden lakója a nemzet tagjává teendő”.⁴³

Beöthyvel szemben, aki, mint láttuk, a rendek kívánalmait és sérelmeit az ellenállási jogból vezette le, Szabó azon az állásponton volt, hogy a *garavamen* és a *postulatum* (sérelem és kívánat) nem magyar eredetű intézmény, hanem azt „az ausztriai kormányzási formák s modor lassankinti

38 Concha 1918, 69.

39 Szabó 1848.

40 Uo. 5.

41 Uo. 152.

42 Uo. 60–61.

43 Uo. 111.

beszivárgása idézte elő”. Valójában a rendiség természetes következménye a Magyarországon is megjelenő „austriai „Beschwerden-” és „Postulaten-” féle állapot”.⁴⁴ Szabó Béla említette a *vis inertiae* is mint a vármegyei szerkezet „épületét” megalapozó három alapelvi pillér egyikét, anélkül azonban, hogy utalt volna az 1222. évi forrásra. „A megyéknek törvényben biztosított joga volt olly kormányrendeleteket, mellyeket törvénytelennek látott, el nem fogadni s ellenök fölírással magát védeni.”⁴⁵

A polgári átalakulást rögzítő áprilisi törvények realizálásának megkezdése, majd a szabadságharcba forduló reformfolyamat eltiprása a magyar közjogi gondolkodásban ismét felerősítette a történelmi alkotmány biztosítékai iránti igényt. Aligha lehetett kérdéses, hogy ezek között a század első felében alkotmányos legendaként kezelt Aranybulla megkerülhetetlen hivatkozásává vált a szakirodalomnak. Ennek illuztrálására érdemes egy pillantást vetni Cziráky Antal⁴⁶ császári és királyi kamarás, országbíró, a Magyar Tudományos Akadémia alapító és igazgató tagja 1851-ben közzétett értekezésére a magyar közjogról.⁴⁷ Ő is számba vette az alaptörvényeket, közöttük az 1222. évi Aranybullát, melyet egyenesen „ősi alkotmányunk palládiumának” nevezett, s rögtön párhuzamba állította az angol *Magna Chartával*, mellyel „majdnem egykorú”.⁴⁸ Miután az alaptörvény fogalmának részeként tekintett a törvényhozó hatalom köztekintélyén alapuló aktusra, nem mulasztotta el határozottan bizonyítani a bulla törvény mivoltát.⁴⁹ Az 1222. évi Aranybullát országgyűlési törvénynek tartotta (*Decretum comitale*), mely a magyar történelmi alkotmány szerint olyan határozat, „melyet a király az országgyűlésre egybegyült rendek kérelmére s előterjesztésére alkot”.⁵⁰ Felháborodottan tiltakozott azon vélemények ellen, melyek szerint „az arany bulla jogtalan erőszak által lévén kicsikarva, a fejedelmet eredetileg sem kötelezé”, hiszen mint ő (nem cáfolva igazán az állítást) vélte, „az alattvalóknak szabadságon s önkényt adott hit, minden körülmény között megtartandó”.⁵¹

44 Uo. 95.

45 Uo. 159.

46 Hegedűs 1872.

47 Cziráky 1851 (1861-ben Hegedűs Lajos magyarításában megismerhette a magyar olvasókörzönség is).

48 Cziráky 1851, I. 9.

49 Uo.

50 Uo. I. 10.

51 Uo. I. 11.

Az ellenállási jog 1851-ben aktualitását tekintve megkerülhetetlen kérdés volt, így Cziráky is sietett leszögezni annak rosszul értelmezett, káros voltát, s megidézni 1687-ben történt eltörlését. Egyben azonban leszögezte, hogy a „számtalan beháborúra alkalmat s ürügyet szolgáló záradéka az arany bullának, mely külföldi írók által mint minden törvényes uralkodást lehetetlenítő intézkedés, a magyar alkotmány ócsárlására felhasználatott”,⁵² nem egyedülállóan magyar intézmény, szerte Európában ismert és bevett garanciális biztosíték volt. Cziráky, akinek könyve később több kiadást is megért Hegedűs Lajos gondozásában, sokat idézett szerző volt a kiegyezés koráig, de még azon túl is. Egyértelmű álláspontjával meghatározó véleményt közvetített az Aranybulláról, melyet számos követője hasonlóképpen interpretált.

Deák Ferenc Wenzel Lustkandl egyetemi oktatóval, jogással és politikussal, a Birodalmi Tanács képviselőházának tagjával folytatott közjogi polémiájába is belekerült az ellenállási jog, minthogy a bécsi jogtanár szóba hozta azt a hitlevél tartalmának megváltozása kapcsán. „Ne higgye azonban L. úr – írta választanulmányában Deák –, hogy az említett záradéknak eltörlése által a nemzet azon jogától is megfosztatott, hogy a végrehajtó hatalom körében történt törvénysértések ellen felszólalhasson.” Deák elismerve, hogy az ellenállási jog eltörlése az ország javára szolgált, s hogy a 19. században „józanul nem is létezhetik” ilyen jogosultság, felhívta a figyelmet az olyan alkotmányos garanciákra, mint az egyének fel-folyamodási joga, a köztörvényhatóságok fölterjesztési jogosultsága vagy az országgyűlés felirati lehetősége, melyek valamiképpen a sérelmek orvoslásának tradicionális eszközei voltak és maradtak.⁵³

Irodalom

- Béli, G. 2022: II. András korabeli jogforrások, különös tekintettel az Aranybullára. In Zsoldos, A. (szerk.): *Aranybulla 800*. Budapest, Országház Könyvkiadó.
- Beöthy, Zs. 1846: *Elemi magyar közjog*. Pest, Emich Gusztáv bizománya.
- Bónis, Gy. 1941: Törvény és szokás a Hármaskönyvben. In *Werbőczy István, Balázs P. Elemér, Csekey István, Szász István és Bónis György előadásai a Jog- és Államtudományi Kar Werbőczy halálának 400 éves évfordulója alkalmából rendezett ünnepélyén*. Kolozsvár, Universitas Francisco-Josephina. *Acta Juridica-Politica*, 2.

⁵² Cziráky 1851, I. 12.

⁵³ Deák 1865, 118.

- Concha, Gy. 1918: Szabó Béla, elfeledett közjogásunk. *Budapesti Szemle*, 493.
- Cziráky, A. M. 1851: *Conspectus Juris Publici Regni Hungariae ad Annum 1848*. Historicis Animadversionibus Illustratus. Per Comitem Antonium Moysem Cziráky. Viennae, Typis Joannis B. Wallishauser, I–II.
- Cziráky, A. M. 1872: A magyar közjog alapvonalai. Reprint: Hegedűs, L. (szerk.), harmadik, bővített kiadás. Pest, Heckenast Gusztáv.
- Deák, F. 1865: *Adalék a magyar közjoghoz. Észrevételek Lustkandl Venczel munkájára: „Das Ungarische Staatsrecht” a magyar közjog történelmének szempontjából*. Pest, Pfeiffer Ferdinánd.
- Döry, F. – Bónis, G. – Bácskai, V. 1976: *Decreta Regni Hungariae. Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis*. Budapest, Akadémiai Kiadó, reprint.
- Frank, I. 1845 és 1847: *A közigazság törvénye Magyarhonban*. I–II. rész. Buda, a Magyar Királyi Egyetem betűivel.
- Kovács, I. 1987: *Deák „Adalék”-a és a magyar közjog. Utószó és jegyzetek Deák Ferenc: Adalék a magyar közjoghoz című könyvéhez*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Kristó, Gy. 1998: *Magyarország története 895–1301*. Budapest, Osiris Kiadó.
- Sréter, J. 1842: *Visszaemlékezések*. Kiadta a boldogult szerző édes atyja Budán. A Magyar Királyi Egyetem betűjével.
- Szabó, B. 1848: *A magyar korona országainak státuszjogi és monarchiai állása a Pragmatica Sanctio szerint*. Pozsony, az író sajátja.
- Szűcs, J. 1984: Az 1257. évi dekrétum és háttere. Szempontok a köznemesség kialakulásához. In H. Balázs, É. – Fügedi, E. – Maksay, F. (szerk.): *Mályusz Elemér-émlékkönyv*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Werbőczy, I. 1990: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Latin–magyar kétnyelvű kiadás. Budapest, Téka Kiadó.
- Zsoldos, A. 2022a: *A 800 éves Aranybulla*. Budapest, Országház Kiadó.
- Zsoldos, A. 2002b: Az aranybulla és története. In Zsoldos, A. (szerk.): *Aranybulla 800*. Budapest, Országház Könyvkiadó.

CIEGER ANDRÁS

„Kicsit túlzottnak éreztem a Szent István-korra való visszaemlékezést”

A kádári emlékezetpolitika és az Aranybulla-emlékmű Székesfehérvárott

Absztrakt

1972-ben sor került a Magyar Népköztársaság Alkotmányának módosítására. Az 1972. évi I. törvény preambuluma is módosult: Kádár János kezdeményezésére az alkotmány bevezető részébe bekerült az ország ezeréves hagyományaira való utalás. A párt hivatalos állásfoglalásaiban a proletár internacionalizmus mellett hangsúlyosabb szerepet kapott a szocialista patriotizmus erősítése, ezáltal a történelmi tradíciók egyre inkább pozitív elemként jelenhettek meg. Ugyanakkor a nemzeti múlt felé fordulás is csak részleges lehetett, hiszen ezek után sem eshetett halványabb fény a szocializmus vívmányaira, valamint továbbra is el kellett kerülni a burzsoá nacionalizmus csapdáját. Ez a kettős beszéd jól érzékelhető a székesfehérvári Aranybulla-emlékmű felállítása kapcsán is. 1972-ben sajátosan összefonódott az erős szakrális és közjogi múlttal, évszázados polgári értékvilággal rendelkező város ezredévi ünnepe, valamint a szocialista rendszer önlegitimációs törekvése, a nemzeti köntösbe öltöztetett alkotmányozás. Mindez meglehetősen különös együttállását eredményezte a nemesi („feudális”) és a kádári alkotmánynak. A tanulmány amellet érvel, hogy önmagában az Aranybulla kiadásának 750. évfordulója a szocialista rendszerben nem lett volna elegendő indok az emlékműállításra, ha az általánosabb politikai légkör nem teszi azt lehetővé.

Kulcsszavak: Aranybulla-emlékmű, szocialista alkotmány, emlékezetpolitika, ezeréves múlt, Székesfehérvár, Lenin

Abstract

In 1972, the Constitution of the Hungarian People's Republic was modified. The preamble of the 1st Act of 1972 was also modified: on the initiative of János Kádár a reference to the country's thousand-year-old traditions was added to the introduction of the Constitution. In the official declarations of the party besides the proletarian internationalism the strengthening of the socialist patriotism obtained a more emphasised role, therefore historical traditions started to gain more positive connotations. Nevertheless, the emphasis on the national past could only be limited because it could not overshadow the achievements of socialism, nor could lead to the bourgeois trap of nationalism. This doublespeak can also be well-detected in relation to the erection of the Golden Bull monument of Székesfehérvár. In 1972 the millennial celebration of a town with strong sacral past and constitutional traditions as well as with century-old civic values were interwoven with the legitimizing ambitions of the socialist regime and the

nation-centred modification of the Constitution. All of the aforementioned created a rather unique compound of the medieval unwritten ('feudal') and the Kádarian constitutions. This study argues that the 750th anniversary of the Golden Bull could not be a strong enough reason in the socialist regime for the erection of a monument without the generally favourable political circumstances.

Keywords: Golden Bull monument, socialist constitution, remembrance policy, thousand-year-old past, Székesfehérvár, Lenin

Múltértelmezési félfordulat

Mint ismeretes, 1972 áprilisában sor került a Magyar Népköztársaság Alkotmányának módosítására. Az úgynevezett kádári alkotmány, az 1972. évi I. törvény kismértékben bővítette az országgyűlés jogköreit és az állampolgárok jogait, valamint hozzányúlt az alkotmány preambulumaéhoz is. Kádár János, az MSZMP főtitkára ugyanis javasolta az előbeszéd tartalmi átalakítását: „Kell ennek egy kis nemzeti karaktert adni.”¹ E szimbolikus emlékezetpolitikai gesztus képezi írásunk tágabb kontextusát.

A másfél éves előkészítés után, 1972 februárjában Biszku Béla által az MSZMP Politikai Bizottsága elé terjesztett szövegtervezet még semmilyen formában nem hivatkozott a magyar történelem régebbi fejezeteire. Kádár János kezdeményezésére azonban az alkotmány bevezető részébe bekerült az ország ezeréves hagyományaira való utalás: „Magyarországot több mint egy évezreden át a nép munkája, áldozatvállalása, társadalomformáló ereje éltette és tartotta fenn.” Egy visszaemlékezés szerint azért került sor a preambulum megváltoztatására, mert azt az 1948 után meggyökeresedett kommunista múltértelmezést kívánták meghaladni, miszerint az önálló magyar államiság lényegében csak a Vörös Hadsereg felszabadító hadműveletei nyomán jött létre, amely „szétzúzta a földesurak és nagytőkések népellenes államhatalmát”. Az 1972-ben módosított kommunista („rákosista”) alkotmány, az 1949. évi XX. törvény egyedül az 1919-es Tanácsköztársasággal tett kivételt, de az ezeréves múlt más eseményeit nem említette.

¹ Jegyzőkönyv az MSZMP Politikai Bizottság 1972. február 1-jén tartott üléséről, HU-MNL-OL-M-KS 288 5/573. 280–281. <https://adatbazisokonline.mnl.gov.hu/adatbazis/mszmp-jegyzokonyvek/adatlap/720> (Letöltve: 2022. október 22.) Ehhez lásd még Vastagh 2017.

A kádári puha diktatúra azonban már nem kívánta a múltat végképp eltörölni. Az 1960-as évektől kezdve – a keleti blokk más országaihoz hasonlóan – a párt különböző szerveinek hivatalos állásfoglalásaiban a proletár internacionalizmus mellett hangsúlyosabb szerepet kapott a szocialista patriotizmus erősítése, ezáltal a történelmi tradíciók egyre inkább pozitív elemként jelenhettek meg a múlt elbeszélésében.² Ennek részeként az alkotmánymódosítás „mindjárt első soraiban tett egyfajta bátor-talan kísérletet is arra, hogy igazságot szolgáltatson az ezeréves magyar államiságnak”.³ Darvas József, a Hazafias Népfront alelnöke e döntést így indokolta a törvényjavaslat vitájában: „Ezt a kiegészítést – bár csak néhány mondatról van szó – roppant fontosnak és elvi jelentőségűnek érzem. Emberi közösség, népi, nemzeti közösség nem élhet és nem fejlődhet egészségesen önbecsülés nélkül. Mások megbecsülését sem követelheti e nélkül, de ő sem tud másokat e nélkül igazán megbecsülni. A nemzeti önbecsüléshez tartozik az is, hogy mit tart a maga múltjáról, mit vall a maga hagyományairól. A nemzeti önismeret egy nép morálja.”⁴

Ezzel egy időben azonban a szocialista alkotmányosság mellett folytatott nyílt agitációt a konszolidáció jegyében az alapértékek agyonhallgatása váltotta fel, az alkotmány ismerete erősen megkopott, augusztus 20-i ünnepe pedig fokozatosan egyfajta jellegtelen népünnepéllé változott: akkoriban lett például állandó része a napnak a vízi- és légitársaság, később pedig a népművészeti kirakodóvásár.⁵ Már egy 1965-ben készített felmérés azt jelezte, hogy meglehetősen bizonytalan a lakosság jogismerete, különösen az alkotmányjog (államjog) területén.⁶

Ugyanakkor a nemzeti múlt felé fordulás is csak részleges lehetett, hiszen ezek után sem eshetett halványabb fény az ország történelmének új korszakára és a szocializmus vívmányaira, valamint továbbra is el kellett kerülni a burzsoá nacionalizmus csapdáját. Ez a kettős beszéd jól érzékelhető volt az alkotmánymódosítás vitája során is. Miközben bekerült a szövegbe a magyar nép ezeréves múltjára való utalás, Kállai Gyula, az alkotmánymódosítást előkészítő országgyűlési bizottság vezetője azt bi-

2 Pap 2021, 278. Ehhez lásd még Gyarmati 1995.

3 Kovács 1989, 45.

4 Darvas József 1972. április 19-én (8. ülés) elmondott beszédét lásd Országgyűlési napló 1978, 584.

5 Kovács 2006, 115–193.

6 Kulcsár 1974, 231–261.

zonygatta, hogy „[t]öbb mint negyedszázada, végleg a történelem süllyesztőjébe került s emlékezetünkben is egyre halványabban él az úgynevezett »ősi«, »történelmi«, »ezeréves« alkotmány korszaka”.⁷ Ráadásul szűkebb témánk, az Aranybulla mindössze egyszer került elő a vitában, akkor is negatív összefüggésben: Kádár János pártfőtitkár szerint II. András oklevele és Werbőczy törvénykönyve az elnyomó feudális uralkodó osztály érdekeit szolgálta.⁸

Érdekes párhuzamként itt említjük meg, hogy a magyar alkotmányosság múltja az amerikai törvényhozásban is téma volt 1972-ben, ami ugyancsak óvatosságra inthette a hazai pártvezetőket, akik a magyar történelmet a szocialista rendszer legitimációs eszközeként kívánták felhasználni. Az amerikai magyar közösségek ugyanis előadásokat, megemlékezéseket rendeztek és cikkeket jelentettek meg az Aranybulla kiadásának 750. évfordulójára, amit „a magyar nemzeti ellenállási jog” ünnepeként értelmeztek. „Éppen az ellenállási jog gondolata az, mely ma – amikor a magyar nemzetet elemi szabadságjogaitól fosztották meg – különös aktualitást ad az Aranybulla történelmi jelentőségű évfordulójának. Ennek kell évszázados hagyományokra visszatekintő jogi alapot adnia a hatalmat Magyarországon napjainkban bitorló kommunista uralommal szembeni ellenállásunknak, melyben a magyar emigráció egy a hazai magyarsággal. A Magyar Szabadságharcos Szövetség kötelességének érzi, hogy a szabadföldi magyarság figyelmét ráirányítsa erre a nagyjelentőségű évfordulóra és emlékeztesse rá a vasfüggöny mögött élő véreinket is.”⁹ Az emigráns társadalmi szervezetek akciót szerveztek az Amerikai Egyesült Államok Képviselőházának tájékoztatására, aminek a hatására egy tucatnyi amerikai képviselő szólalt fel az év folyamán a magyarok ügyében, méltatva a „magyar *Magna Charta*” jelentőségét.¹⁰

7 Kállai Gyula 1972. április 19-én (8. ülés) elmondott beszédét lásd Országgyűlési napló 1978, 553.

8 Kádár János 1972. április 19-én (8. ülés) elmondott felszólalását lásd Országgyűlési napló 1978, 569.

9 *Katolikus Magyarok Vasárnapja* (Ohio), 1972. február 20., 8. sz.

10 *New Yorki Magyar Élet*, 1972. július 15., 29. sz.

Székesfehérvár millenniuma

A kádári alkotmányról folyó parlamenti vitával párhuzamosan Székesfehérvár jelentős ünnepre készült: a város 1972-ben ünnepelte alapításának ezredik évfordulóját. Ráadásul mindez egybeesett az Aranybulla kiadásának 750. jubileumával, márpedig a város és az oklevél kapcsolata nyilvánvaló: II. András dekrétumában ígéretet tett, hogy Szent István király ünnepét minden évben igyekszik a városban ünnepelni és az elébe terjesztett peres ügyekben eljárni (1. pont).¹¹ 1972-ben tehát sajátosan összefonódott az erős szakrális és közjogi múlttal (ti. „koronázó város”), évszázados polgári értékvilággal rendelkező város ünnepe, valamint a szocialista rendszer önlegitimációs törekvése, a nemzeti köntösbe öltöztetett alkotmányozás, kiegészülve a központilag támogatott lokálpatriotizmus élénkítésével.¹² Mindez meglehetősen különös együttállását eredményezte a nemesi és a kádári alkotmánynak. Miközben a város pályázatot írt ki egy Aranybulla-élmű elkészítésére, a helyi ünnepségek pártpolitikai irányelvei a marxista ideológia terjesztését, a szocialista építőmunka eredményeinek bemutatását és a szocialista hazafiság erősítését határozták meg célként.¹³ Székesfehérvár ezeréves múltjától, a város történelmi levegőjétől azonban még a vezető káderek sem tudtak szabadulni. A Fejér Megyei Tanács frissen kinevezett elnöke, az MSZMP Központi Bizottságának tagja, Tapolczai Jenő például visszaemlékezésében így ír a megyeszékhelyről: „Örökké emlékezni fogok azokra az érzésekre, amelyek foglalkoztattak, amikor az első napokban esténként a megyei pártbizottságtól a megyei tanácsig sétálva tettem meg az utat, most már mint megyei tanácselnök. Minden idegennek tűnt. Eszembe jutott dr. Tilinger István városi tanácselnök tájékoztatója a városról; az, hogy itt több mint harminc királyt koronáztak meg. Még furcsább érzések kerítettek hatalmukba, amikor a püspöki palotához és a romkerthez érkeztem: valósággal megcsapott a múlt lehelete.”¹⁴ Tapolczai érzéseit indokolhatja, hogy korábban a szin-

11 Az 1222. évi Aranybulla szövegét lásd Bertényi 2000, 268–273.

12 A lokális hagyományok szocialista újrafelfedezéséről Horváth 2022.

13 Az MSZMP Városi Bizottsága „bizalmas” jelentése az 1000 éves fennállását ünneplő Székesfehérvár 1972. évi programjáról (Kalmár Dezső aláírásával), d. n. [1971. augusztus 26.] SZVL XXIII. 501.

14 Tapolczai 1977, 178.

tén a megyében található, ám alig húsz évvel azelőtt szocialista iparvárossá fejlesztett Dunaújváros (1961-ig Sztálinváros) első embere volt.

A fennmaradt források alapján úgy tűnik, hogy ez az erős lokális identitás megmutatkozott a város kultúrpolitikájában is. Ormos Tibor, a Képző- és Iparművészeti Lektorátus igazgatója már 1967-ben a következőket jelzi a felettes minisztériumnak: „Székesfehérváron kialakulóban van (vagy már kialakult) egy sajátos, az állam központi elgondolásától független képzőművészeti kultúrpolitika... Ma már ott tartunk, hogy a fehérvári Múzeum az ún. »korszerű« törekvéseket támogatja, a központi állami szervek pedig – a retrográd konzervativizmust képviselik.”¹⁵ Problémának látta tehát, hogy a város frissebb képzőművészeti felfogásával szemben az állami kultúrpolitika könnyen maradinak tűnhet. Talán épp az ilyen helyi művészeti elképzelések szorosabb ellenőrzése érdekében járult hozzá az országos pártvezetés, hogy a jelentősebb köztéri emlékművek központi engedélyezését 1971-től a Budapesten működő lektorátus végezze.

A város Tilinger István vezetésével nagy elszánással fogott neki az ünnepségsorozat megrendezésének. Az első konkrét tervek már 1970 márciusában papírra kerültek és több hónapra terjedő nagyszabású programokról szóltak (például nemzetközi katonazenekari fesztiválról, történeti kongresszusról). A tanácselnök pedig már ekkor kifejezte szándékát, hogy a megemlékezések körébe az Aranybullát is be kívánja vonni, sőt erre az alkalomra az Országgyűlés Alkotmányjogi Bizottságának kibővített ülését is tervezte meghívni (talán eszébe juthatott az 1938-ban megrendezett Szent István-év, amikor az országgyűlés kihelyezett ülést tartott a városban).¹⁶ A hivatalos dokumentumok mintaként a Győr városi rangra emelésének 700. jubileuma tiszteletére 1971-ben megrendezett programokra hivatkoztak, valamint – a kettős beszéd kötelező elemeként – az ország felszabadításának 25. és Lenin születésének 100. évfordulójára (1970). Végül a két évvel később megvalósult ünnepségsorozat másfél hónaposra rövidült (augusztus 19-től október 1-ig tartott), az országgyűlési bizottság sem látogatott Székesfehérvárra, valamint ismereteink szerint nem készült el a megemlékezésekről szóló dokumentumfilm sem.

¹⁵ Kertész 2019, 63–64.

¹⁶ Irányelvek Székesfehérvár város 1000 éves fennállásának és az Aranybulla kiadásának 750. évfordulója megünneplésére, 1970. október 27. (Tilinger Istvan szóbeli kiegészítése) MNL FML XXXV. 63. 27-1-5.

Ugyanakkor a számítások szerint nagyjából 1,9 millió forintba kerülő programsorozat keretében több politikai-társadalmi, tudományos (például a ma is működő International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions tanácskozott az európai szabadságtelevelekről) és művészeti rendezvény, valamint sportesemények (nemzetközi birkózóverseny, női kosárlabdatorna stb.) valósultak meg a városban, melyeken összesen legalább százezer ember vett részt. Elkészült Skoda Lajos és Kalló Viktor alkotása, a már egykorúan is vitatott milleniumi emlékmű,¹⁷ továbbá az Aranybulla- és a Géza-szobor, illetve felépült az Alba Regia Szálló, és felcsendült Bárdos Lajos ez alkalomra komponált kórusműve (a vegyeskari mű szövegét Környei Elek írta). A korban ilyenkor szokásos módon a hivatalos rendezvényeket társadalmi munka is kísérte. A helyi vállalatok, a Hazafias Népfrent és egyéb intézmények anyagköltséggel együtt 24 millió forint értékű ingyenes közmunkával járultak hozzá a város fejlesztéséhez, például az „ezer év, ezer lakás”, „ezer év, ezer óra közösségi munka” és az „ezer év, ezer tő rózsza” akciók keretében.¹⁸

A város bélyegsorozat kiadásáról is megállapodott a Magyar Postával. Az eredeti elképzelések szerint, a politikai irányelvekkel összhangban az egyes címletek egyszerre ábrázolták volna a város régmúltját és szocialista jövőjét: például István király szarkofágját, a belváros történelmi sziluettjét, valamint a modern Alba Regia Szállót és a város iparát (a Videoton gyárat és termékeit vagy a Könnyűfémű épületét) stb. Szerencsére a Légrády Sándor grafikus által megalkotott szép bélyegsorozat végül megmaradt a középkori államépítés jeleneteinél, a blokkra pedig az Aranybulla szövege, illetve annak kihirdetése került.

Aranybulla kontra Lenin és a harckocsi

A város vezetőiben már 1970 októberére megszületett a döntés: az ezredévi ünnepségsorozat keretében köztéri emlékművet kell emelni az Aranybullának. A Képző- és Iparművészeti Lektorátus bevonásával – számos egyeztetés után – 1971 júliusában jelent meg a pályázati felhívás, amely-

17 Még egyszer a székesfehérvári emlékműről. *Népszabadság*, 1971. szeptember 12., 215. sz.; Nagy 2006, 216–218.

18 Székesfehérvári Városi Tanács tanácsulése, 1973. március 2. SZVL XXIII. 501.

ben szerepelt, hogy „az emlékmű hangsúlyozza az első magyar alkotmány kiadásának jelentőségét, valamint azt, hogy az Aranybullát Székesfehérvárott adták ki”. Egy hónappal később a zsűri az öt beérkezett pályázatból Rétfalvi Sándor pécsi szobrász koncepcióját találta a legjobbnak. Mindazonáltal a lektorok bírálatokat is megfogalmaztak: „megoldása kisé banális”, „hibája egynézetűsége, egysíkúsága. Nem szervül plasztikai gondolatá” és nem utal Székesfehérvár és az Aranybulla kapcsolatára.¹⁹ Kétségtelenül nehéz dolguk volt a pályázóknak, hiszen egy kétdimenziós oklevél köbe vésett ábrázolása és az összetett alkotmányos gondolatok művészi megjelenítése komoly kihívást jelentett, ráadásul a kihirdetés körülményei is meglehetősen bizonytalanok (Székesfehérvár mint helyszín történelmileg nem igazolható minden kétséget kizáróan). Rétfalvi végül alkotása középpontjába az arany függőpecsétet helyezte.

A helyzetet tovább bonyolította, hogy Székesfehérvárott már korábban is állt Aranybulla-émlékmű, amelyet 1922-ben, a trianoni trauma hatása alatt avattak fel a városban. A fennmaradt fényképből ítélve az emlékmű inkább tűnhetett síremléknek: egy obeliszk kettős kereszttel. A helyi lap akkor így jellemezte az eseményt: „Kegyetlen ünnep ez. Olyan, mint a börtönében sínylődő rab születésnapjára.”²⁰ Az emlékoszlopot 1934-ben villámcsapás rongálta meg, ezért már akkor felmerült egy impozánsabb alkotás ötlete: „Az Andrássy-gyep [!] mellett, ahol az Aranybullát kihirdették, vonul el az új balatoni országút, amelyen elhaladó külföldiek figyelmét egy többnyelvű felírással ellátott, éjjel kivilágítható oszlopcsarnok méltóképpen ráirányítaná az Aranybulla jelentőségére.”²¹ A tervezett látványosságból azonban semmi sem lett, és az emlékmű felállítását támogató pénzgyűjtő akció is botrányba fulladt.²² Végül a második világháborúban ismét megsérült emlékoszlopot elbontották.

1970-ben az emlékmű eredeti helyére, a Csúcsos-hegyre egy T-34-es harckocsi került „a város felszabadításában részt vett szovjet páncélosok emlékére”, mintegy a rákosista alkotmány szellemében jelezve, hogy a Szovjetunió felszabadító hadműveleteivel új időszámítás kezdődött Ma-

19 Jegyzőkönyv a bírálóbizottság 1971. augusztus 31-én tartott üléséről. SZM-KEMKI-ADK Képző- és Iparművészeti Lektorátus iratai, 25000/2014/KÖ/1/708 - R/XIII.

20 Monory-Kovács, 1922.

21 *Nemzeti Újság*, 1936. augusztus 30., 198. sz.

22 *Budapesti Hirlap*, 1936. október 18., 239. sz.; *Nemzeti Újság*, 1936. október 20., 240. sz.

gyarországon, amely eltörölte a középkorra visszanyúló alkotmányos hagyományok emlékét.

A két évvel később bekövetkező múltértelmezési félfordulat hatására azonban a Fejér megyei pártbizottság 1972 nyarán határozatban mondta ki, hogy az évfordulós ünnepi beszédeknek a tervgazdálkodás és a szocialista demokratizmus témái mellett az alkotmánymódosítás jelentőségére is ki kell térniük.²³ Ennek megfelelően Tilinger István tanácselnök beszédében leleményesen hidalta át a feudális múlt és a szocialista jelen közötti szakadékot: „A középkori »törvénylátó napok« hagyománya – augusztus 20-a –, melyet a szocializmust építő népünk új tartalommal megtöltve a Magyar Népköztársaság alkotmányának ünnepévé tett, a legméltóbb időpont millenniumi ünnepsorozatunk megnyitására.”²⁴ Végül az új Aranybulla-emlékművet a város „a régészetileg és történelmileg hitelesnek tartott Székesfehérvár Andrásgyepi-dűlő északi részén”, az akkori Vöröshadsereg (ma: Budai) út és a Rácbánya közötti területen állították fel.

Érthető módon a múltértelmezési fordulat nem lehetett teljes, így például az Aranybulla-emlékművet nem láthatták el értelmező felirattal: „A művész közlése szerint ezt a székesfehérvári Tanács lefújta. Nem tudom, hogy ezek után a történelem részleteiben és a latin nyelvben járatlan néző a király latin köriratú, és rövidítésekkel teli pecsétjéből tudni fogja-e, miért is van itt ez az emlékmű tulajdonképpen?” – tette szövé a hiányosságot a lektori vélemény.²⁵ Úgy tűnik, hogy a középkori múlt hivatalos, de bizonytalan szocialista értelmezése, tehát az emlékműállítás kőbevésett megindoklása csak zavart okozott volna a lakosság fejében. Jellemző módon maga a művész is hibásan oldotta fel a pecsét latin köriratának rövidítéseit.²⁶ Ismereteink szerint a szobor körül rendszeres megemlékezéseket sem tartottak a szocializmus évtizedeiben.

Talán ugyanennek a részleges emlékezetpolitikai fordulatnak tudható be, hogy a koronázóvárosban nem állítottak szobrot Leninnek. A helyi pártszervek ugyanis a kommunista állam alapító atyjának századik szü-

23 Az 1972. II. félévi politikai ünnepekről határozat, 1972. július 26. MNL FML XXXV. 51. 19-1-3.

24 Városi Tanács ünnepi tanácsulése, 1972. augusztus 19. Tilinger István beszéde. SZVL XXIII. 501.

25 Aranybulla-emlékmű, Cifka Péter lektori véleménye, 1972. április 14. SZM-KEMKI-ADK Képző- és Iparművészeti Lektorátus iratai, 25000/2014/KÖ/1/708 - R/XIII.

26 Smohay 2012, 19.

letésnapját (1970) és Székesfehérvár ezeréves évfordulóját azzal kívánták összekötni, hogy tervbe vették egy új városrész felépítését, a megyei tanács klasszicista stílusú épülete elé pedig dísztribünt, valamint egész alakos Lenin-szobrot álmodtak, „ezért megfelelő ünnepélyes, monumentális és reprezentatív tervezésű és kivitelezésű legyen, mind művészi megfogalmazásában, mind pedig anyagában és környezetének megoldásában”.²⁷ Talán Dunaújváros példáját akarták követni, amely 1970-ben kapott Lenin-szobrot modern tanácsházája elé. Székesfehérvárott azonban egy év múlva különböző városrendezési okokra (például térkialakítási problémákra) hivatkozva az elképzelés lekerült a napirendről. A források tanúsága szerint már csak a város párttitkára erőltette a szoborállítást a marxista ideológia terjesztése és a szocialista közgondolkodás fejlesztése érdekében: a Lenin-szobor legyen meg, még akkor is, ha nagy erőfeszítésbe kerül, „próbáljuk kifogni azt a támadást, hogy mi csak a múltnak állítunk emléket. Többet jelentene minden más időpontnál, ha a város ezeréves évfordulóján állítanánk fel.”²⁸ Ismereteink szerint köztéri Lenin-szobrot a későbbiekben sem állítottak Székesfehérvárott, ellenben 1972-ben felavatták a város feltételezett alapítójának, Géza fejedelemnek a szobrát, Meszlényi János alkotását. „Politikai okai vannak, hogy Gézának szobrot állítunk. A szentistváni városalapítási szemléletet akarjuk a helyére tenni, mert Géza alapította és nem Szent István” – adott politikai értelmezést a lépésnek a város párttitkára.²⁹

Az 1972 augusztusában és szeptemberében megrendezett ünnepségeket, valamint a tudományos konferenciákat értékelő pártértekezleti jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy nem sikerült teljeskörűen érvényre juttatni az új típusú szocialista emlékezetpolitikát a város történetével kapcsolatban: „Néhány tudományos ülészakra egyébként is nagyobb mértékben oda kell figyelni, hogy ne ilyen kispolgári tetszelgés legyen. [...] kicsit túlzottnak éreztem a Szent István-korra való visszaemlékezést. Ma már Székesfehérvárnak van olyan jelenkora, amivel erőteljesebben lehet ismer-

27 Tatár Dezső, az Építési és Közlekedési Osztály vezetője a Képzőművészeti Kivitelező és Iparvállalathoz, 1970. november 2. SZM–KEMKI–ADK, 25000/2014/KŐ/1/708 - R/XIII.

28 Székesfehérvár ezeréves évfordulója megünneplésének programja. VB ülés, 1971. augusztus 17. (Kalmár Dezső hozzászólása). MNL FML XXXV. 63. 27-1-4.

29 VB ülés, 1971. szeptember 8. (Kalmár Dezső előterjesztése). MNL FML XXXV. 51. 19-1-3.

kedni.”³⁰ Ugyanakkor feltűnő, hogy a megyei párttitkár maga is szentnek nevezte első királyunkat.

A tanácsi és pártiratokat olvasva a kutatónak az az érzése támad, hogy a helyi döntéshozók nem tudtak (néhányan talán nem is akartak) szabadulni a város középkori múltjától, alkotmányos hagyományaitól. Önmagában a kerek évforduló, megítélésünk szerint, a szocialista rendszerben nem lett volna elegendő indok az emlékműállításra, ha az általánosabb politikai légkör nem teszi azt lehetővé. A kádári konszolidáció azonban lehetőséget kínált arra, hogy ki-ki meggyőződése szerint és a rendszer korlátai között megpróbálja összebékíteni az ezeréves múltat a szocialista jelennel. Ebből a kísérletből az ünnepi megemlékezéseken és a hivatalos jegyzőkönyvekben kettős beszéd fakadt sokféle átmeneti nyelvi formával, a köztéri emlékművek esetében pedig művészi félmegoldásokkal. Számunkra ezt az összekavarodott, bizonytalan körvonalú múltképet tükrözi az az olvasói levél is, amelyet a *Fejér Megyei Hírlap* szerkesztősége kapott. Az „Sz. L.-né” monogramú olvasó hosszan ismerteti, miként nevezné át az utcákat Székesfehérvárott a történelmi hagyományoknak megfelelően, továbbá felvázolja az augusztus 20-i ünnepek elképzelt forgatókönyvét (például alkotmányozó országgyűlést javasol a városba), illetve kitér az általa megálmodott Aranybulla-emlékműre is: „Aranybullára TANKOK, háborús emlékek nem valók! Aranybullát építsük ki így: Legyen egy óriásméretű, monumentális piramis-szerű emlékmű. Tetején a Szent-korona.” Az emlékmű négy oldalára a következőket javasolta felírni: „1. Még vagy 7 törvény leírása. 2. Ezen 31 pontból álló okmány, a magyar-törvény alapokmánya volt 1848-ig.” „Az Aranybulla 3. oldalán ezen márványtábla legyen: Isten áldd meg a magyart! A 4. oldalon ez legyen: Világ proletárjai egyesüljete, a béke, igazság és szeretet jegyében!”³¹

30 Takács Imre, az MSZMP Fejér Megyei Bizottsága titkárának véleménye, 1972. december 27. MNL FML XXXV. 51. 19-1-4.

31 A levél másolatát a *Fejér Megyei Hírlap* szerkesztője küldte át a tanácselnöknek 1971. október 8-án. SZVL XXIII. 501.

Epilógus

Az Aranybulla-emlékmű végül 1990-ben, a rendszerváltás évében nemcsak szimbolikusan, de a valóságban is helyreállította a közjogi folytonosságot: a megszállóvá átminősített szovjet harcokcsit eltávolították a Csúcsos-hegyről, és helyét – Rétfalvi eredeti elgondolása szerint – az Aranybulla immár talapzatra állított kőszobra foglalta el az oklevél kihirdetésének feltételezett helyszínén, amit ezúttal magyarázó felirattal is elláttak.³² Utóbbi büszkén hirdeti, hogy a „hasonló tárgyú” *Magna Charta* után „elsőként született meg Európában” itt a király és a nemzet jogait és kötelességeit rögzítő oklevél. Mint ahogy az sem véletlen, hogy az emlékmű négy vágással osztott félgömb talapzatára az oklevél 17. pontja került a magántulajdon védelmét hirdelve a szocializmus négy évtizede után: „Méltó szolgálattal szerzett birtokából soha senki meg ne fosztassék.”

A fentiekben röviden bemutatott történet ugyanakkor arra is bizonyítékot szolgáltat, hogy az Aranybullának a történeti emlékezetben játszott szerepe jelentősebb, mint amekkora a királyi dekrétum közvetlen hatása volt saját korában. Ezen oklevél ugyanis a nemzeti emlékezet valódi kincsestára gazdag értelmezési rétegeivel, amely egymástól igencsak különböző politikai rendszerek számára jelenthet hivatkozási pontot.³³

Források

Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltára (MNL FML)

XXXV. 51. MSZMP Fejér Megyei Bizottságának iratai (1956–1989), 19. fond, 1. fondfőcsoport
Végrehajtó Bizottság jegyzőkönyvek

XXXV. 63. MSZMP Székesfehérvári Városi Bizottságának és alapszervezeteinek iratai (1957–1989), 27. fond, 1. fondfőcsoport VB jegyzőkönyvek

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

HU-MNL-OL-M-KS 288 MSZMP központi vezető szervei

Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára (SZVL)

XXIII. 501. Székesfehérvár Város Tanácsának iratai, tanácsülési jegyzőkönyvek

Szépművészeti Múzeum – Közép-európai Művészettörténeti Kutatóintézet, Archívum és Dokumentációs Központ (SZM–KEMKI–ADK)

25000/2014/KÓ/1/708 - R/XIII. Képző- és Iparművészeti Lektorátus iratai, Aranybulla-emlékmű

³² „Rehabilitáltak” az Aranybulla-emlékművet. *Magyar Nemzet*, 1990. augusztus 21. 195. sz.

³³ Cieger 2022.

Irodalom

- Bertényi Iván (szerk.) 2000: *Magyar történelmi szöveggyűjtemény, 1000–1526*. Budapest, Osiris.
- Cieger András 2022: Fejezetek az Aranybulla modern kori emlékezettörténetéből. In Zsoldos Attila (szerk.): *Aranybulla 800*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 277–302.
- Gyarmati György 1995: A nemzetudat-hasadás ünnepi koreográfiája: Augusztus 20. fél évszázada. *Mozgó Világ*, 21. évf. 8, 87–99.
- Horváth Sándor 2022: István király és a kommunizmus: városi önképek és társadalmi terek 1945 után. In Czoch Gábor – Sasfi Csaba – Tóth Árpád (szerk.): *A város örök. Tanulmányok Bácskai Vera emlékére*. Budapest, Korall, 346–357.
- Kertész László 2019: *A Képző- és Iparművészeti Lektorátus története 1963-tól 2007-ig, avagy kultúrpolitikák és egy intézmény átváltozásai*. Budapest, MNG.
- Kovács Ákos 2006: *Kitalált hagyomány*. Pozsony, Kalligram.
- Kovács István 1989: Az alkotmányfejlődés elvi kérdései. In Kovács István (szerk.): *Alkotmány és alkotmányosság*. Budapest, Akadémiai, 1–46.
- Kulcsár Kálmán 1974: *Társadalom, politika, jog*. Budapest, Gondolat.
- Monory-Kovács Ferenc 1922: Az Aranybulla. *Fejérmegyei Napló*, november 19., 264. sz.
- Nagy Ildikó (szerk.) 2006: *Kortárs művészet: szoborpályázatok, 1950–2000*. Budapest, Képző- és Iparművészeti Lektorátus.
- Országgyűlési napló 1978: *Az 1971. évi május hó 12-ére összehívott országgyűlés naplója*. I. kötet. Budapest, [k. n.].
- Pap Milán 2021: *A párttal, a néppel... Eszméik és politikai mozgósítás a Kádár-korszakban*. Budapest, MCC Press.
- Smohay András 2012: Székesfehérvár és II. András. In Kerny Terézia – Smohay András (szerk.): *II. András és Székesfehérvár*. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum.
- Tapolczai Jenő 1977: *Egy elnök naplója*. Budapest, Kossuth.
- Vastagh Pál 2017: Alkotmányrevízió 1972: kitörési kísérlet vagy korrekciós próbálkozás. *Múltunk*, 62. évf. 2, 203–244.

2022. NOVEMBER–DECEMBER

ÚJ FOLYAM XXXI. 11–12. SZÁM

MAGYAR SZEMLE

ÚJ FOLYAM XXXI. 11–12. SZÁM

2022. NOVEMBER–DECEMBER

MAGYAR SZEMLE

KOVÁCS ISTVÁN: A krími háború és a lengyelek • VÁRADY TIBOR: Ki volt Szerb László? • SZERB LÁSZLÓ a nukleáris megfélemlítésről • S. KIRÁLY BÉLA interjúja Frenyó Zoltánnal • VARGA PÉTER ANDRÁS a filozófusok hajójának magyar utasairól • TÓTH KLÁRA a Blokád című filmről • SEBŐ FERENC Lajtha László írásairól

LOVÁSZ ÁDÁM

Niklas Luhmann és a posztökológiai politika lehetősége

Megjegyzések a „természet” redundanciájáról

Absztrakt

Jelen tanulmányban Niklas Luhmann *Ökológiai kommunikáció* című kötetének napjainkban is releváns észrevételeire támaszkodom. Kontraintuitív módon gondolja újra Luhmann társadalom és környezet viszonyát. A modern társadalom legfőbb jellemzője a funkcionális differenciálódás. Luhmann szerint a társadalom nem emberekből vagy emberi cselekedetektől áll, hanem önreferens módon képződő funkcióspecifikus kommunikációkból. Ebből következően a „környezet” fogalma nála különválnak a „természet” fogalmától: környezet alatt mindig egy funkciórendszer környezetét kell értenünk, és ezt a rendszer maga konstruálja meg. Önmagában fennálló környezetről vagy „ökoszisztémáról” nem beszélhetünk, csakis társadalmi konstrukcióként számolhatunk a „környezet” fogalmával. Ökológiai kommunikáció, amit a rendszer környezetként vagy környezeti problémaként reprezentál önmaga számára. Minél bonyolultabb a szociális rendszerek belső komplexitása, annál kevésbé fenntarthatóak ökológiai értelemben. Erősen bírálja Luhmann azokat az ökológiai mozgalmakat, amelyek a környezetvédelem politikai ügyét abszolút érvényű, minden más szempontot felülíró morális értéknek állítják be. Tanulmányom végén egy posztökológiai politika lehetőségét vetem fel.

Kulcsszavak: konstruktivizmus, Niklas Luhmann, ökológia, politikaelmélet, posztökológia, szociológia

Abstract

In this study, I rely on insights from Niklas Luhmann's book *Ecological Communication*. Luhmann rethinks the relationship between society and environment in a counterintuitive way. In modernity, society disintegrates into a multitude of autopoietic (self-constructing, self-producing) functional systems. According to Luhmann, society does not consist of people or human actions, but of function-specific communication formed in a self-referential manner. The concept of „environment” is separated from the concept of „nature”. We cannot speak of an „environment” or „ecosystem” out there, existing in itself. The concept of „environment” is a social construct. Ecological communication is everything that the system represents to itself as an environment or an environmental problem. It can be suggested that the more complex social systems become, the less sustainable they are in an ecological sense. Luhmann strongly criticizes those ecological movements that present the political cause of environmental protection as a moral issue overriding all other perspectives. I propose a post-ecological politics.

Keywords: ecology, Niklas Luhmann, political theory, post-ecology, social constructionism, social movements

Bevezetés

„Isten vagy az istenek letűnésével a »természet« különös jelentőségre tett szert” – állapítja meg Andrew Vincent.¹ Aligha tekinthető véletlennek a „természet” fogalmának paradox felértékelődése a politikai és morális diskurzusokban a késő modernitásban. Az ökológiai fenyegetettségre fektetett hangsúly tűnik az utolsó átfogó, osztársadalmi konszenzust élvező metafizikai hivatkozási alapnak. A vallás evidenciáinak a zárójeleződése az általánossá váló szkepszis következtében üreledést hagyott maga után. Mégis, az 1990-es évek óta az ökológia olyan „ideológiai mesterkeretté” (Klaus Eder kifejezése) vagy metanarratívává (Jean-François Lyotard fogalma) alakult, amely az emberiség kollektív ügyeként fellépve, erős morális töltettel bír, és általános konszenzust élvez.² Jelen keretek között a rendkívül szerteágazó öko-filozófiák és zöld politikaelméletek heterogén világának a rekonstrukciójára aligha vállalkozhatom. A jelen tanulmányban kifejtésre kerülő álláspont inkább azokra az ökológista diskurzusokra vonatkozik, amelyek metanarratívaként, elsősorban az erkölcsi és tudományos monopólium igényével kommunikálnak. Nem a rendkívüli mértékben differenciált akadémiai zöld elméletek, vagy az ökológia mint tudományterület képezi a kritikám tárgyát, sem azok a tudományos tények, amelyek igazolják a környezetkárosodás jelenségét, hanem az ökológiai problémákat tematizáló, ezeket a részjelenségeket akár „ökológiai válsággá” ideologizáló és át-moralizáló, napjainkban igencsak népszerű, ám tézisünk szerint téves ontológiai előfeltevéseken alapuló, mozgalmi kommunikációs formák bírálatára kívánok vállalkozni. Hangsúlyozandó, hogy nem az ökológiai problémák létének a tagadása vagy igenlése jelenti a tétet, sokkal inkább a politikával mint olyannal szembeni elvárások mérséklése a szándék.

Célszerűnek tűnik ebben a vonatkozásban az egyik legnagyobb publicitást élvező ökológiai mozgalom kommunikációjának néhány olyan tartalmi elemére reflektálni, amelyekben szimptomatikus módon jelennek meg bizonyos, általam bírálatra szelektált előfeltevések. Az Extinction Rebellion (XR) nevű nemzetközi civil mozgalom nagy támogatottságnak örvend világszerte, Magyarországon is akadnak követői. A szerveződés

¹ Vincent 2009, 261–262.

² Eder 1996.

honlapján szereplő leírás szerint „klíma- és ökológiai válság” érkezett el, amely „azonnali cselekvést” igényel.³ Eszerint válsághelyzet elé néz a modern civilizáció, amely saját alapjait fenyegeti azáltal, hogy figyelmen kívül hagy olyan, a természettudományok által objektív módon alátámasztott tényeket, mint a biodiverzitás világméretű csökkenése vagy az antropogén eredetű, ipari tevékenység által gerjesztett klímaváltozás. Eszerint tehát ontológiai értelemben beszélhetünk a „társadalomhoz” képest külsődleges „természetről”, amelyet az előbbi veszélybe sodor, mindkét rendszer fenntarthatóságát kockáztatva. Ebből az előfeltevésből következne a második lépés, nevezetesen a cselekvés. Mint az XR honlapja fogalmaz: „Az olyan cselekedetek, mint az útfoglalás, hídfoglalás és azon pénzintézetek tevékenységének a kreatív meggátolása [!], amelyek finanszírozzák a klímaválságot, felkelthetik az állam és a média figyelmét, és új mederbe terelhetik a párbeszédet.”⁴ Harmadik lépésként, az igazság megvallása és a morális cselekvés meglépése mellett, az XR honlapja a „politikának” mint olyannak a „meghaladását” kínálja, közvetlen, alulról szerveződő „polgári gyűlések” (*citizen assemblies*) intézményesítése által, noha ennek részletei homályban maradnak.⁵

Bármennyire is nehezen értelmezhetőek a politikatudós vagy a filozófus számára ezen gondolatok, befolyásuk vitán felül jelentős, és reakciót igényelnek. A második előfeltevést a következőképpen összegezzük: mivel objektív módon kimutatható, mély és kilátástalan, civilizációnk jövőjét fenyegető válsághelyzet áll fenn, azonnal morális cselekvés szükséges a biodiverzitás és klímapolitika ügyéért fellépő emberi szubjektumok részéről. Szó sincsen arról, hogy az XR céljai ténylegesen politikaiak lennének: a politika meghaladásának az igénye mögött a morális felsőbbrendűség metapozíciója merül fel. Aki nem áll mellénk, az egyfelől a tudományos objektivitással, másfelől az erkölcsi jóval kerül szembe. Az igazi megszólítottja ezeknek az üzeneteknek tehát nem a politikai vagy a gazdasági rendszer, hanem a lelkiismerettel bíró polgár, a radikális Szubjektum, akinek az önmagában való Természetet mint olyat kéne az érzéketlen és erkölcstelen Társadalomtól megvédenie.

3 <https://rebellion.global/blog/2020/12/11/tell-the-truth/>

4 <https://rebellion.global/blog/2020/08/31/act-now-extinction-rebellion-demands/>

5 <https://rebellion.global/blog/2021/01/05/citizens-assembly-climate-change/>

Ökológiai kommunikáció, avagy a környezet fogalmának pluralizálása

Niklas Luhmann *Ökológiai kommunikáció* című kötete rendhagyóan aktuális a korunkban zajló ökológiai tárgyú diskurzusok elemzése szempontjából. Mivel olyan szempontokat kínál, amelyek figyelembevételével az ökológizmus mélyebb bírálatára vállalkozhatunk, továbbá nem kezelhető evidenciaként, hogy minden olvasó tökéletesen tisztában volna Luhmann szociológiájának főbb állításaival, gondolatainak részletesebb összefoglalására vállalkoznánk ebben a szakaszban. Kiindulópontja az, hogy az erkölcsi regiszter eredendően alkalmatlan a környezeti válság kezelésére.⁶ Amit „ökológiai problémának” nevezhetünk, az valójában társadalmi kérdés, amely a modern társadalom sajátosságaiban keresendő. Nem arról van szó tehát, hogy ne léteznének materiális értelemben kimutatható ökológiai problémák, vagy akár válságjelenségek, így Luhmann nem sorolható azok közé, akik tagadják az ökológiai probléma relevanciáját. Inkább más alapokra kívánja helyezni a környezetről szóló diskurzust. A zöld gondolkodás valamennyi irányzatának képviselője evidenciaként kezeli az „ökoszisztéma” fogalmát. Utalnék e helyütt arra, ahogyan a természet spontaneitása összefüggésbe kerül a zöld irodalomban az emberi szubjektum politikai-morális cselekvésének sürgetésével. Az úgynevezett „környezeti etika” szakirodalmának klasszikus szerzője, Holmes Rolston III szerint egyetlen érték vagy telosz sem áll fenn elszigetelten, és tételezhető egyetlen globális ökoszisztéma, amely szelekciós rendszerként spontán módon válogat az életképes és életképtelen állatfajok között. Mint fogalmaz: „az ökoszisztémának nincs feje (*head*), de képes az orra után menni, fejlődésének tehát van iránya (*heading*): ez pedig a minél nagyobb fajdiverzitás”.⁷ Annak ellenére, hogy mindezt a természet tőlünk függetlenül, spontán módon hajtja végre, mégis szükséges nekünk emberekként mindent megtennünk a minél nagyobb fokú fajdiverzitás fenntartása és megőrzése végett. A zöld ideológiai spektrum ellenkező végén elhelyezkedő, szintén klasszikus ökofilozófiai szerzőnek számító anarchokommunista Murray Bookchin hasonlóképpen kiemeli a társadalomhoz képest külsődlegesként tételezett természeti ökoszisztéma spontán önteremtő

6 Luhmann 2010 [1986], 7.

7 Holmes 2005, 106–107.

képességét, hozzátevé, hogy politikai és morális feladatunk olyan társadalom létrehozása, amely megőrzi a „természet” integritását.⁸ Jól láthatóan nem bízunk a zöld gondolkodás a természet önmegújító képességének fenntarthatóságában, utóbbit a fejlett ipari társadalom veszélyezteti.

A fent idézett két példa alátámasztja, hogy mennyire elterjedt – az ideológiai spektrum ellenkező oldalain elhelyezkedő zöld gondolkodók esetében is – két rejtett ontológiai előfeltevés. Az első szerint létezik a társadalomhoz képest külső, objektív módon kimutatható tényállásként fennálló „természeti” környezet vagy „ökoszisztéma”. A második, ehhez szorosan kapcsolódó előfeltevés szerint ebből a környezetvédelem erkölcsi követelménye következne, utóbbiért a felelősség pedig az emberi szubjektumot vagy szubjektumok közösségét terhelné. Egészen másként vélekedik erről a kérdésről Luhmann. Szerinte az „ökoszisztéma” fogalma mint olyan „oximoron”, mivel „rendszerrel csak akkor beszélhetünk, ha az adott összefüggés elhatárolja magát a környezetétől”.⁹ Súlyos állítás ez. Alapvető fogalmi tévedésben lenne mindenki, aki az ökoszisztéma fogalmát alkalmazza? Amennyiben elfogadjuk Luhmann társadalomleírását, akkor a kérdésre a válasz igen. Provokatív álláspontja egyenes következménye annak a szociológiai modellnek, amelyet Luhmann alkalmaz a modern társadalom leírására. Eszerint a modernitás legfőbb sajátossága a funkcionális differenciálódás. A társadalom evolúciója társadalmi funkciórendszerekre különböződik szét. Többé nem a hierarchikus vagy térbeli különbségek, hanem a funkcionális eltérések jelentik a társadalom differenciálódásának domináns formáját, végső alapját.¹⁰ Elmondható, hogy – egységes, holisztikus struktúraként – nem is létezik „társadalom” a luhmanni szociológiában. Nincs a rendszereknek semmilyen rendszere, és nincsen a társadalomnak bármilyen egyetemes érvényű logikája. Míg a korábbi társadalmak „hierarchikus módon voltak szervezve, és a centrum és periféria fogalmi mentén működtek”, addig a modern társadalom „heterarchikus és acentrikus világ”.¹¹ Mivel egyetlen funkció, legyen szó

8 Bookchin 2009, 141.

9 Luhmann 2010 [1986], 15.

10 Mint Bognár Bulcsu kiemeli, a funkcionális differenciálódás nem azt jelenti, hogy egyáltalán ne léteznének szegmentált vagy hierarchikus aspektusok a társadalomban. Arról van szó, hogy a funkciók mentén való szétkülönböződés, szétválás a domináns. Bognár 2013, 127. Martin Gren és Wolfgang Zierhofer szerint a szervezetek szintjén továbbra is tételezhető a szegmentált jellegű differenciálódás. Gren–Zierhofer 2003, 627.

11 Luhmann 2012 [1997], 91.

a gazdaságról, politikáról, jogról, tudományról vagy kultúráról, sem dominálhatja a többit, és nem is rendelkezik azzal a képességgel, hogy integrálja a társadalom egészét, a modern, funkcionálisan szétkülönböződő társadalom Luhmann leírásában „acentrikus és polikontextuális” jellegű.¹² Ebből persze nem következik, hogy egyes rendszerek ne igyekeznének a társadalmat a saját érdekeik mentén átformálni, módosítani, vagy akár dominálni, csupán az, hogy a modernitás lényegéből következően nem tehetik ezt meg sikeresen anélkül, hogy a komplex társadalom alapjait veszélybe ne sodornák.

Nemcsak a regionalizmussal szakít Luhmann szociológiája, hanem a társadalomtudományokra hagyományosan jellemző antropocentrizmussal is. A modern társadalom nézete szerint kizárólag önreferenciális kommunikációból áll. Egy híres-hírhedt passzusa szerint „az emberek, de még az agyak vagy a tudat sem kommunikálhatnak. Egyedül a kommunikáció képes kommunikálni.”¹³ Luhmann az Humberto Maturana és Francesco Varela biológusok által megalkotott „autopoiézisz” fogalmát alkalmazza a funkciórendszerek jellemzésére.¹⁴ Az autopoiézisz annyit jelent, mint „önteremtés”, „önterelés” vagy „önépítés”. Eredetét tekintve azt a folyamatot jelöli, ahogyan az élő rendszerek emergens módon állítják elő önmagukat és a saját határaikat.¹⁵ „Kommunikáció” alatt a fent idézett meghökkenítő részletben Luhmann a funkciórendszerek által feldolgozott információk mentén konstruált kommunikációt érti. Társadalmi értelemben kizárólag ez utóbbiak rendelkeznek bármilyen relevanciával. Mint a *Szociális rendszerek*¹⁶ című főművében fogalmaz: „az értelem a differenciák szerinti feldolgozás, jóllehet olyan differenciák szerint, amelyek nem adóttak előzetesen, hanem a műveleti alkalmazhatóságukat [...] egyedül az értelmi mivoltukból önmaguk nyerik ki. Az értelemesemény önmozgása a *par excellence* autopoiézisz.”¹⁷ Két előfeltevést tagad egyszerre ezen állítás. Egyrészt a kommunikáció klasszikus, Shannon és Weaver-féle

12 Gilbert 2019, 187.

13 Luhmann 2005, 38.

14 A szervesen autopoiézisz luhmanni alkalmazásáról és az ahhoz kapcsolódó kritikákról bővebben lásd Lovász 2018, 269–284.

15 Szigeti 2021.

16 Megfelelőbbnek érezzük „társadalmi rendszer”-nek fordítani, hiszen a „szociális rendszer” kifejezés mást jelent, de a magyar nyelvű szakirodalomra és különösen Luhmann főművének magyar címére tekintettel a tanulmányban megtartjuk az utóbbit.

17 Luhmann 2009 [1984], 83.

modelljével való szakítást jelent. Utóbbi értelmében a kommunikáció két, egymástól elkülöníthető szereplő információátvitele volna. Luhmann-nál szó sincsen ilyesmiről: a kommunikáció önreferens művelet, az információ pedig az önvonatkozó funkciórendszerek saját konstrukciója. Nemcsak arról van szó, hogy a társadalom polikontextuális, hanem arról is, hogy a szétkülönböződő funkciói mindig a saját bináris kódjaik szűrőmechanizmusán keresztül jelenítik meg önmaguk számára a saját konstruált valóságukat vagy „világukat”.¹⁸ Az autopoietikus rendszerek szelektív zárttsággal működnek. Luhmann megfogalmazásában, „az autopoietikus rendszerek elsődleges célja mindig az autopoieszisz folytatása, tekintet nélkül a környezetre”.¹⁹ Mindazonáltal a funkciórendszerek nem elszigeteltek: képesek szelektálni a közvetlenül környezetükből, a bináris kódjaik mentén azonosítva önmagukat.²⁰ Ilyen kódként azonosíthatjuk a gazdaság esetében a fizetőképesség/fizetéseképtelenség, a jognál a legalitás/illegalitás, a politikában a kormány/ellenzék, a morál területén a jó/rossz, a tudomány esetében az igaz/hamis kettősségeit, és így tovább.

Alapvető fontosságú belátás az igazságértékek pluralizmusáé, amelyet Luhmann ebben az értelemben oszt a posztmodern olyan képviselőivel, mint Lyotard.²¹ Noha – szemben a posztmodernekkel – nem végtelen pluralizmussal van itt dolgunk, hanem egy bizonyos számú igazságérték egymással párhuzamos működésével²² – ez is hatalmas, mondhatni, korszakos jelentőségű előrelépés a monokauzális társadalommagyarázatokhoz képest. Egyetlen bináris kód sem alkalmas vagy méltó arra, hogy minden egyéb megkülönböztetést maga alá rendeljen. A luhmanni modellben egyik funkciórendszer sem képes a komplex modern társadalmi valóságnak végső megalapozást nyújtani. A valóságfeldolgozás mint valóságkonstrukció mindig és szükségképpen plurális folyamat, avagy *néhány* rendszer feladatköre. Észlelni annyi, mint konstruálni. Ennek

18 Nem véletlen, hogy Maturana, Varela és Luhmann modelljei hasonlítanak Edmund Husserl fenomenológiai tudatleírására. Utóbbi az autopoieszisz elméletének egy fontos ihletője volt.

19 Luhmann 2010 [1986], 25.

20 Uo. 56.

21 Lyotard 1993.

22 Tíz darab filozófiai rendszeren szemlélteti kiválóan Hévízi Ottó relativizmus és pluralizmus különbségét. Végtelen lehetőségek helyett a filozófiatörténetben előforduló problémák Hévízi szerint rendre négyezett lehetőségstruktúrát képeznek. Ha nem tulajdonítunk különösebb primátust a négyes számnak, akkor is könnyen belátható, hogy véges lehetőségekkel van dolgunk a filozófiatörténet esetében (is). A pluralizmusnak vannak korlátai. Hévízi 2013, 557–573.

fontos következményei vannak arra vonatkozóan, hogy mit várhatunk el a funkciórendszerektől. Christian Borch nagyon lényegre törően összegzi a bináris kódok egyenértékűségéből eredeztethető következményeket:

„Luhmann állítása szerint a kódok és funkciórendszerek differenciálódása közömbösséget termel mindazzal szemben, ami nem rendelhető a kód két értéke alá. A különböző bináris kódok függetlenek, és nem azonosíthatóak a jó vagy rossz morális kódolásával. Például a politikai rendszer kódja (kormány/ellenzék) nem redukálható értelmes módon morális kategóriákra. Ugyanígy semmilyen morális tartalommal nem rendelkezik a tudományos rendszer kódja, igaz/hamis. Erkölcsi értelemben semmivel sem helyesebb az igazság oldalán lenni, szemben a hamissággal.”²³

A kódok tehát kanalizálják az információfeldolgozást, de minden egyes funkciórendszer esetében eltérő értékek mentén. Bármennyire is partialan relativizmusnak tűnhet Luhmann konstruktivizmusa, inkább pluralizmusnak nevezhető: végtelen sokféleség helyett véges számú, körülhatárolt perspektíva egymással párhuzamos működését azonosítja a modern társadalom működésében. Mivel a morállal szemben is zártak, a funkciórendszerek „magasabb értelemben vett amoralitásáról” beszélhetünk a modernitás kontextusában Luhmann szerint.²⁴ Nagyon fontos következményei vannak a tudomány amoralitásának és a morál tudománytalanságának: a funkcionális differenciáltság okán egymástól elkülönítendő az igazság és hamisság, valamint a jóság és gonoszság kérdése. A tudomány sem kivétel az autopoietikus rendszerek között. Csakis az válhat igazzá vagy hamissá, ami elérte a tudomány szelektíven zárt rendszerének „ingerküszöbét”. Azon valóságmozzanatok válhatnak számára feldolgozhatóvá, amelyek tudományos kérdésfeltevés és módszerek mentén problematizálhatónak, és valamilyen módon alárendelhetőek az igaz/hamis vezérdifferenciának. Amennyiben nem esik át politikai, gazdasági, vagy bármilyen egyéb kódra való lefordításon, a tudományos tudás teljesen irreleváns marad a társadalom többi területe számára.²⁵ Tudomány és morál egyaránt alkalmatlan arra, hogy egyetemes értelem-

²³ Borch 2011, 72.

²⁴ Luhmann 1987, 25.

²⁵ Luhmann 2010 [1986], 38.

adó funkciót lássanak el, mert egészen egyszerűen a funkcionális differenciálódáson átesett társadalomban ilyen funkcióterület többé már nem létezik.²⁶

Az ökológiai probléma és a posztökológiai politika lehetősége

Az elkülönülés nem jelent teljes mértékű elszigeteltséget. Noha közvetlen érintkezésről nincsen szó a funkciórendszerek esetében, másutt viszont Luhmann említi az interpenetráció jelenségét.²⁷ Interpenetrációról akkor beszélhetünk, ha legalább egy rendszer környezetként mutatkozik a másik számára. Ehhez szorososan kapcsolódik a „rezonancia” (*Resonanzfähigkeit*) fogalma. Amikor azonosítanak valamit a környezetükben, ami nem önmagukhoz tartozik és bármilyen módon kapcsolatba hozható bináris kódjaikkal, a szociális funkciórendszerek nemcsak passzív módon könyvelik el az „ingert”, hanem aktívan konstruálnak válaszlépéseket, intézkedéseket, reakciókat. Emlékezzünk, a környezet fogalma Luhmann-nál a rendszer negatív korrelátuma! Vagyis egy rendszer csak az önmagához viszonyított eltérést képes környezetként regisztrálni. „Rezonanciának” nevezhető minden változás a rendszerben, amelyet maga állít elő, az előzetesen saját környezeteként azonosított külsődleges tényezőkkel szemben. Carlton Clark a lényegét kiválóan szemlélteti: „Fogmosásom vagy annak hiánya lefekvés előtt még nem rezonál a társadalommal. Ellenben ha felgyújtom a szomszédom házát, a társadalom ezt észre fogja venni – bizonyos kommunikációs formák meg fognak történni, beleértve a jogi kommunikációt (vádemelés) és a gazdasági kommunikációt (bírsá-

26 Ennyiben kissé optimistának tekintem Ropolyi László habermasi szellemű feltevését a posztmodernitásban jelentkező episztemológiai pluralizálódásnak keretet adó virtuális közösség lehetőségeit illetően: „Ha [...] elfogadjuk [...] a különféle individuális világok s építőelemeik valóságosságának eltérő mértékeit (virtuális létezésüket), azzal virtuális létezésük más virtuális létezőkkel közös kontextusba helyezhető. [...] [M]inden individuális világ minden más világgal elvben egyenmű, összevethető, összekapcsolható, s egyetlen virtuális, plurális univerzumba integrálható lesz. A közös valóság ilyenképpen nem valami külsődleges, kívülről jövő, absztrakt, univerzális eszmény érvényesítésével, hanem az egyenlő pozíciójú valóságok közötti közösség megteremtésével, a közöttük létesített kommunikatív aktusok során értelmezhető.” Ropolyi 2022, 53.

27 Luhmann 2009 [1984], 243–246.

golás).”²⁸ A példa egy pszichés rendszer (a vandalizmust elkövető emberi szubjektum), valamint két funkciórendszer (jog és gazdaság) rezonancia-viszonyát írja le, ám ugyanez áll a funkciórendszerek interpenetrációira is. Működésükkel egymásra hatnak, és kiváltanak válaszlépéseket. A rezonanciaképesség fogalma tehát a reagálóképességet írja le. Minél többfajta „környezettel” találja szemben magát egy rendszer, annál inkább bővül a lehetséges válaszainak a repertoárja. „Programnak” nevezi Luhmann a funkciórendszerek azon szemantikáit, amelyekben keresztül a környezeteikkel érintkeznek. Míg a kód változatlan marad, addig a programok jelentős változásokon mehetnek keresztül. A program tulajdonképpen az a rés, amelyen keresztül a rezonancia működtethető.²⁹ Mindazonáltal a funkcionálisan differenciált társadalomban mindegyik funkcióterület „csak saját autopoieszise frekvenciájának a keretein belül rezonanciaképes”.³⁰ Másként kifejezve, a programok addig bővíthetőek, amíg a bináris kódok ezt megengedik. Potenciálisan bármivel rezonálhat a rendszer, aktuálisan még sincsen ez így.

Itt érkeztünk el tehát a Luhmann által felvetett „ökológiai probléma” lényegéhez. Minél előrehaladottabbá válik a funkcionális differenciálódás társadalmevolúciós folyamata, annál inkább megszorodnak a környezettel való érintkezések lehetőségei a programok szintjén, miközben a zártság lehetőségei szintén megnövekednek a kódok szintjén. Ezt nevezi Vladislav Valentinov a „komplexitás-fenntarthatóság átváltásnak” (*complexity-sustainability trade-off*), jómagam pedig „az ökológiai problémának”.³¹ A nagyobb fokú nyitottság szükségszerűen együtt jár a zártság fokozódásával. Befogadás és kizárás egymás korrelátumai. Ez a komplexitásredukció követelményéből is fakad. Annak érdekében, hogy hatékonyabban feldolgozhatók és információkká alakíthatók az ingereket, a funkciórendszerek kénytelenek szűrőmechanizmusok segítségével kizárni a számukra feldolgozhatatlan és kódolhatatlan zajt. Aligha várható el a jogrendszerrel például olyan kérdések taglalása, amelyek túlmutatnak legalitás és illegalitás kettőségén. Ha mindennel (is) foglalkoznia kéne a jognak, akkor egyetlen bírósági ítélet sem születne meg soha. Tempo-

²⁸ Carlton 2019, 6.

²⁹ Luhmann 2009 [1984], 340.

³⁰ Luhmann 2010 [1986], 78.

³¹ Valentinov 2014.

rális korlátok között működnek a funkciórendszerek.³² Az ökopolitikák – morális és tudományos hivatkozási alapon – meg kívánják nyitni a szociális rendszereket a természettel azonosított „környezettel” szemben. Ebben Luhmann óriási veszélyeket lát. Elismeri ugyan, hogy a modernitásban „a társadalom túl kevés rezonanciát teremt elő az ökológiai veszélyekre való tekintettel”, ugyanakkor „lehetséges [...] egyidejűleg túl sok rezonancia is, és a rendszer, anélkül hogy kívülről lerombolnák, a túlzott belső követelmények következtében is szétropanthat”.³³ A rezonancia fokozása, noha jogos követelmény, rendkívüli óvatosságot igényel, kiváltképpen a politikai rendszer vonatkozásában.³⁴ Visszautasítja Luhmann azt az előfeltevést, hogy időhiányban szenvednénk: senkinek nem áll jogában valamilyen morális megalapozottságú sürgető lánglelkűség következtében tönkretenni a társadalom rendszereinek működését. Komplex megoldások szükségeltetnek, amelyek számolnak a funkciórendszerek eltérő időkezelési stratégiáival. Ahogyan a környezetet, úgy a temporalitást is pluralizálja a luhmanni társadalomszemlélet. Ismételten érdemes hangsúlyozni, hogy Luhmann elismeri az ökológiai válságjelenségek és veszélyeztetettség létét, sőt, ezek ténylegesen a modern funkcionális differenciálódásból eredő vakságból származtathatóak. Az ökológiai probléma pontosan abból fakad, hogy „minden bináris kód univerzális érvényeségre tart igényt, de csak saját perspektívája számára”.³⁵ Az viszont nem járható út, hogy – a sürgető morális cselekvés imperatívuszára hivatkozva – ellehetetlenítjük a társadalom akármelyik létfontosságú területét.

Luhmann a zöldeket „fásult morális önteltséggel” vádolja, mivel – a saját felsőbbrendűségük tudatában – figyelmen kívül hagyják szerinte a társadalom komplex mivoltát, továbbá a nézeteik helytelen ontológiai premisszákon alapulnak.³⁶ A funkcionális differenciáltság már előrehala-

32 Érdekes módon Luhmann szinte egyáltalán nem tematizálja a térbeliséget. Egyes kritikák szerint a tér mint olyan teljesen hiányzik a modelljéből. Valóban rendkívül kevés utalást találunk a tér témájára. Világtársadalomban élünk, a területi határok pedig már érvényüket veszítették – véli Luhmann. Ez az egész elméleti konstrukciójának talán a leggyengébb pontja. Annyira kommunikáció-központú, hogy a tér kérdése egyáltalán nem vethető fel ebben a keretben. Borch 2013. Ezzel szemben Gren és Zierhofer úgy látják, hogy Luhmann elméletéből igenis kiolvasható egyfajta luhmanni felfogás a térre, sőt, még a testiségre vonatkozóan is, noha maguk is elismerik, ezen fogalmak valóban marginális jelentőségűek a luhmanni szociológia rendszerében. Lásd Gren–Zierhofer 2003, 615–630.

33 Luhmann 2010 [1986], 135.

34 Uo. 108.

35 Uo. 128.

36 Uo. 144–145.

dott fázisban van, és túl vagyunk azon az állapoton, hogy a kritikai szubjektum szemlélet egyáltalán képes legyen konstruktív módon tudatosan átalakítani a társadalmat racionális elvek mentén.³⁷ Luhmann ezen a ponton mintha kissé hasonló érvrendszerrel operálna, mint a természetvédők: létezik egy spontán rend, amelyet ugyan helyreállítani vagy létrehozni nem tudunk, ám a saját, tudattalan cselekedeteinkkel nagyon is tönkretelhetjük. Csakhogy itt az „ökoszisztéma” helyett a „szociális rendszerek” azok, amik az emberi cselekvés nem szándékolt következményei által veszélyeztetettek. Ha összegezni kívánjuk Luhmann álláspontját, akkor ez a következő formulára redukálható: *meg kell védenünk a társadalom belső környezetét a zöldektől*. Utóbbiak, mivel morális alapon visszabontanák a társadalom komplexitását, veszélyt jelentenek a modern társadalomra. Az aggodalom politikái nem kívánják tudomásul venni az emberi cselekvés határait. Persze a jövőre való hivatkozás kétségtelenül meggyőző érvként képes fellépni, amint ezt az ökopolitikák választási sikerei bizonyítják. A zöld pártok látszólag kormányzóképesé váltak, így Luhmann aggodalmai – első látásra – alaptalannak tűnhetnek. Eddig nem kerültek felszámolásra a funkcionálisan differenciált társadalmi berendezkedés alapjai. „Csak a jövő mutathatná meg, hogy az aggodalom jogos volt-e, de a jövő minden jelenben újrakonstituálódik” – mondja Luhmann a zöld politikákról, de éppenséggel a zöld mozgalmak miatti saját aggodalmaira is vonatkoztathatnánk eme sorokat.³⁸ Példák természetesen akadnak, amelyek a zöld politikák nem szándékolt hatásai miatti luhmanni aggályokat mintha valóban alátámasztanák. Egy átfogó kutatás nemrégiben azt találta, hogy a megújuló energiák súlyának radikális és gyors, mesterséges növelése állami ösztönzők révén magasabb „össztársadalmi költségekkel” jár, mint a szénelapú energiahordozók használatának folytatása a megújuló energiaforrások lassabb fokozása mellett.³⁹ Számunkra az az érdekes, ahogyan a funkcióértékek és értelemek konstruálódnak, nem pedig ezek önmagukban fennálló objektív igazsága vagy hamissága. Luhmanni

37 Ebben eltér Jürgen Habermastól, aki az interszubjektív konszenzusra alapozná az össztársadalmi transzparenciát biztosító „kommunikatív racionalitást”. Habermas 2011 [1981]. Szemben Habermasszal, Luhmann-nál a kommunikáció inkább aracionálisnak mondható, vagy plurális módon racionálisnak. Nem a kritikai szemlélettel rendelkező emberi szubjektivitás szavatolja az autopoietikus rendszerek értelemkonstrukcióit. Éppen ellenkezőleg: önmaguknak adnak jelentést a szociális rendszerek.

38 Luhmann 2010 [1986], 150.

39 Herath–Tyner 2019.

szempontból igencsak nehéz „össztársadalmi” fogalmakról beszélni, így az „össztársadalmi költség” mint jelölő is éppúgy problematikus, mint az „ökoszisztéma egészére” vagy a „természetre” való holisztikus hivatkozás. Az önmagában fennálló nyers igazság a társadalomtudományok számára éppúgy hozzáférhetetlen, mint bármely más észlelőképes rendszer esetében. A tudomány csakis azon elemeket képes feldolgozni, amelyek az igaz/hamis bináris alá rendelhetőek.

Elérkezettnek tűnik az egységes egészként kezelt „természet” fogalmával való leszámolás ideje. Luhmann társadalomelmélete egyszer és mindenkorra szakítást jelent a nagy társadalmi egészekben való gondolkodással. Nem tétélezhető olyan társadalmi Rendszer, amely kapcsolatba hozható lenne a „Földdel”.⁴⁰ Noha Luhmann valóban használja alkalmi jelleggel a „világtársadalom” fogalmát, ez nem valamilyen egységes struktúrát mutató „világrendszert” jelentene, miként azt a luhmanni elmélettel egyébként számos párhuzamot mutató, a rendszerelméletből és a marxista hagyományokból egyaránt építkező világrendszer-elmélet tétélezi. A világtársadalom funkciórendszerek véges sokaságára különböztetik szét. Mint láthattuk, a funkcionális szétkülönböződés a környezet fogalmának is a pluralizálódását vonja maga után. Amennyiben Luhmann szociológiáját hivatkozási alapnak tekintjük, elfogadva annak „radikális konstruktivizmusát”, szakítanunk kell a „természet” és „ökoszisztéma” fogalmaival. Ezek legfeljebb helyiértékkel rendelkezhetnek, a társadalmat mint egészet meghatározó, esszenciális valóságtartalommal bíró egyetemes fogalmakként viszont fenntarthatatlanok. Steffen Roth és Vladislav Valentinov nemrégiben megjelent tanulmányunkban kitűnő útmutatást nyújtanak a gondolkodásunk luhmanni szellemű „természetietlenítéséhez”. Mint kiemelik, „egy polikontextuális társadalomban egyáltalán nem létezhet bizonyosság. Ehelyett szociális rendszerek sokasága létezik, amelyek előállítják a saját környezeteiket.”⁴¹ A „természet” fogalma mintegy felbomlik mesterségesen megalkotott konstrukciók véges – azaz plurális jellegzetességeket felmutató – sokaságává. Timothy Morton esztéta, természetfilozófus nyomán beszélhetünk „természet

40 Tökéletesen értelmetlen ebben a tekintetben olyan absztrakciókról beszélni, hogy „a Rendszer” *en bloc* „fáj a Földnek”, bármennyire is ragaszkodnak az ilyen hangzatos, ám alap nélküli terminológiákhoz a zöld gondolat bizonyos idealista hazai képviselői. Éber 2020.

41 Roth–Valentinov 2020, 2.

nélküli ökológiáról”,⁴² ám ez is túlságosan totalizáló: inkább arról van szó, ha Rothot és Valentinovot követve luhmanni fogalmi keretek között maradunk, hogy a természet megszűnik mindent meghatározó, esszenciális alapként működni. Vagyis a funkcionális differenciálódás következtében a természet egy lehetséges ökológiává fokozódik le. Sokfajta egyéb, társadalmilag észlelhető környezettípus mellett, a tudomány által észlelt és konstruált valóság státuszát élvezve foglalja el egyenrangú, ám messze nem felsőbbrendű vagy egyedülálló helyét a szociális rendszerek plurális sokaságában. Roth és Valentinov állítása szerint, ha következetesen tartjuk magunkat a luhmanni társadalomleíráshoz, akkor a természet „nem több vagy kevesebb, mint a társadalom tudományos alrendszerének egy alrendszere”.⁴³ Másként fogalmazva: „természet” mindaz, amit a természettudományok saját műveleteik által, alkalmas és módszeres megfigyelések révén önmaguk konstruálnak meg. Mivel minden funkciórendszer egymással egyenrangú és autonóm, a tudomány sem képes a társadalom számára koherens útmutatást nyújtani. Roth és Valentinov ebből következően a „többszintű és policentrikus kormányzást” javasolják, az ökológiai veszélyekre való válaszként.⁴⁴

A leegyszerűsítő álmegoldások vagy, ami még katasztrofálisabb kiemenetelű lenne, a társadalom komplexitásának erőltetett lebontása helyett Luhmann és kortárs követői a komplexitás fenntarthatóságának a növelését hangsúlyozzák. Nem egyszerűbb társadalmi struktúrákra van szükség, hanem még bonyolultabb és összetettebb, még reagálóképesebb társadalomra. Amikor Luhmann úgy fogalmaz, hogy „nem kevesebb, hanem több beavatkozási lehetőséget kell kifejleszteni”, az ellenkező látzat ellenére pontosan a társadalom alulról történő építkezése mellett foglal állást.⁴⁵ Szemben azokkal a politikai erőkkal, amelyek az államban mint intézményben vagy a politikában mint olyanban bíznak, Luhmann a funkciórendszerek további differenciálódását elősegítő politikák mellett foglal állást. Életművének általában visszafogott, olykor túlságosan is absztrakt, ám üdítően neutrális nyelvezetéhez képest kiemelkedően éles,

42 Morton 2007.

43 Roth–Valentinov 2020, 5.

44 Uo. 5–6. Hasonló szellemben említi Z. Karvalics László az „izokratikus”, azaz egyszerre decentralizált és fokozottan rezonanciaképes társadalmi működésmód által jellemezhető posztburokratikus kontrollstruktúrába való átmenet szükségességét az olyan globális jelenségek kapcsán, mint a Covid19-pandémia. Z. Karvalics 2021, 169.

45 Luhmann 2010 [1986], 26.

polemikus, már-már politikai programként vagy kiáltványként is olvasható mű az *Ökológiai kommunikáció*. Noha számos tekintetben idejétmúlt, a kritikai észrevételeinek jelentős hányada máig élénken releváns, különösen a zöld politikák rendszerszintű diszfunkcionalitásai ismeretében.⁴⁶ Luhmann észrevételeit továbbgondolva Ingolfur Blühdorn több mint két évtizeddel ezelőtt egy „posztökológiai politika” lehetőségét vetette föl. A következő diagnózisból indul ki, amelynek élével aligha vitatkozhatunk, legalábbis az ökopolitikák mainstreamjét illetően: „az ökológiai gondolkodás nem hozott semmilyen ténylegesen új elemet a politikaelméletbe [...] mindössze a modernitás régi projektjének egy új álcájaként működik”.⁴⁷ Ha végigtekintjük a létező zöld politikákat, döntőrészt a 19. század ideológiáinak korszerűsített formáit észleljük. A modern politikai rendszer bináris kódjaival való tényleges szembenállásról a létező ökopolitikák esetében nem beszélhetünk, beleértve a modern politika történetét kísértő, hatékonyabb megoldások hiányában makacsul fennmaradt, mindannyiunkat továbbra kísértő „bal/jobbs” distinkciót is. Luhmannhoz hasonlóan Blühdorn is azzal vádolja a zöld mozgalmakat, hogy objektív jellegzetességekkel ruházzák föl a „környezet” fogalmát, holott az valójában a tudomány mint rendszer konstrukciója.⁴⁸ Nem veszik észre, hogy a fejlett funkcionális differenciálódás következtében a környezeti problémák immáron a társadalom belső környezeti problémái. Számunkra és a társadalom valóságkonstruáló rendszerei számára egyaránt hozzáférhetetlen a társadalomhoz képest külsődleges, konstruálatlan realitás.⁴⁹ Csak annyiban vehető tekintetbe bármilyen objektív, materiális tényszerűség, amennyiben rezonanciát vált ki, vagyis tényként konstruálódik valamilyen funkciórendszer belsejében. Luhmann azért fontos Blühdorn számára, mert lehetőséget kínál „a környezeti problémák deontologizálására”.⁵⁰ Akkor válhat lehetővé az ökológiai válsággal való szembesülés, amikor végre a helyükön tudjuk kezelni a társadalmi jelenségeket. Még az olyan, természettudományi objektivitásra törekvő és tényleges statisztikai megalapozottságú ökológiai irányzatok, mint a Blühdorn írása óta keletkezett, nagy népszerűsége szert tevő, a klímaváltozást és fajkihalást tematizáló

46 Clifford 2022.

47 Blühdorn 1997, 128.

48 Uo. 131.

49 Uo. 135.

50 Uo. 135–136.

„antropocén” irányzat, is merő szcientizmusba torkollnak, amennyiben a társadalmi realitásokat felülíró igazságforrásokként tételezik önmagukat.⁵¹

A posztökológiai politika, szemben a mainstream ökopolitikákkal, szakít a nagy egészekkel. Blühdorn sommás ítélete szerint a természet fogalma „redundáns”.⁵² Amit a zöldek „természetnek” neveznek, az valójában az egyetemes inkluzivitás jelölője. Mivel egyetemes megoldásokban gondolkodnak, a zöldek a modern univerzalizmus projektjét folytatják, minden modernitáskritikai látszat ellenére.⁵³ A modernitásban végbemenő társadalmi fragmentáció Luhmann által azonosított ténye azonban Blühdorn szerint a posztökológiai politikára való áttérés szükségességét támasztja alá. Számunkra az a legérdekesebb a szerző koncepciójában, hogy nemcsak az ökológizmus jelentős részét meghatározó, valóban zavaró holizmussal helyezkedik szembe, hanem annak jövőorientáltságával is. A zöld diskurzusokon belül hosszú ideig elterjedt volt a „jövő nemzedékeinek” fogalma, ám ennek a kifejezésnek a népszerűsége a jelek szerint 1997 óta már némileg hanyatlóban van.⁵⁴ Posztmodern szellemben Blühdorn a jelent helyezi előtérbe: „a posztökológiai politikát egyedül a jelen érdekli”, továbbá a megőrzés helyett a konstrukcióra összpontosít.⁵⁵ Azért „posztökológiai” a koncepciója, mert a társadalommal szembeállított, purifikált „Természettel” vagy „Környezettel” szemben ökológiák sokaságát feltételezi.⁵⁶ A pluralista ökológiai álláspontok természetesen sok mindenben eltérnek egymástól, de közös mozzanatuk a komplexitásra fektetett hang-

51 Ezért is szükséges az antropocén fogalma kapcsán, a természettudományi determinizmus által jellemezhető „zárt antropocén” helyett a „tág antropocén” fogalmára való áttérés. A tág vagy „plurális” antropocén a regiszterek sokféleségét, valamint a tudásformák egyenrangúságát hirdeti, beleértve a társadalom- és kultúratudományokat, valamint a művészetet és a nem nyugati bennszülött tudásokat is. Szintén nem határtalan relativizmus, hanem az igazságfogalmak véges, határolt sokaságát képviselő nézet ez. Lásd Horváth 2021, 213–214.

52 Blühdorn 1997, 138.

53 Uo.

54 https://books.google.com/ngrams/graph?content=future+generations&year_start=1800&year_end=2019&corpus=en-2019&smoothing=3

55 Blühdorn 1997, 140–141.

56 Általános pluralista irányultságából adódóan Blühdorn koncepciója retroaktív módon mintegy viszonyba hozható olyan újabb keletű posztökológiai szemléletű álláspontokkal, mint a komplexitást hangsúlyozó Erich Hörl „barokkaotikusként” jellemezhető „ezernyi ökológiájával”, Bernard Stiegler negantropocén-fogalmával, de éppenséggel az eredendő természetkulturális hibriditást, a természettudományi tények konstruált jellegét hangsúlyozó Bruno Latour-féle „cselekvőhálózat-elmélettel” és Donna Haraway „chthulucén”-fogalmával is. Haraway 2016; Horváth–Lovász 2017, 2021; Hörl 2013; Latour 2021; Stiegler 2018.

súly, az ökológia pluralizált, fragmentált felfogása, továbbá a Természet esszenciált, holisztikus fogalmának radikális tagadása és annak felváltása egy radikális konstruktivista természetfelfogással. A posztökológiai gondolkodás feladja az általános, egyetemes igazságigényt, az Egy kizárólagosságát a Sokaság pluralizmusa helyettesíti. Blühdorn szerint a posztökológiai pozíció lehetővé teheti „a jelen rehabilitációját”.⁵⁷ A természet fogalma mintegy túlélte a saját hasznosságát. Olyan primitivizmustól sem mentes politikai pozíciók hívószavává fajult, amelyek a társadalom komplexitásának visszabontását tűzik ki célul. Utalhatunk például a nagy támogatottságnak örvendő „nemnövekedés” mozgalomra, de éppenséggel a gazdaság, politika és jog autonómiáját kiiktatni kívánó szélsőséges XR mozgalomra is. Mint Blühdorn megjegyzi, „a poszttermészeti állapotban a természet egyetlen fogalma sem sajátíthatja ki a közös jó vagy közös érdek pozícióját”.⁵⁸

Konklúzió

Nemrégiben napvilágot látott egy hír, amely szerint az Extinction Rebellion mozgalom felfüggeszti utcai tiltakozásait, lezárásait mondván, hogy a társadalom intézményei érzéketlenek maradtak az ökológiai üzenetre.⁵⁹ Ezt akár egyfajta tanulási folyamat kezdeményeként is értékelhetjük. A tiltakozó mozgalmak szembesülni kénytelenek a modern társadalom szerkezetével. Ha optimista módon értékeljük a helyzetet, akkor annak a jele a fejlemény, hogy tevékenységüket hozzáigazítják ehhez a realitáshoz. Vajon a posztökológiai fordulathoz elégséges a luhmanni szociológia mint metakeret? Nem fenyeget az a veszély, hogy ezt a társadalomleírást abszolutizáljuk, és követendő, sőt, megkérdőjelezhetetlen mintaként kezzeljük? Luhmann maga hangsúlyozza, hogy az autopoietikus rendszerek nem rendelkeznek saját, beépített növekedéshatároló mechanizmusokkal. Ha rajtuk múlna, a funkciórendszerek mindegyike a végtelenségig növekedne, veszélybe sodorva a többi működését. A modern beállítottságú zöld mozgalmakat az *Ökológiai kommunikációban* lényegüket tekint-

⁵⁷ Blühdorn 1997, 142.

⁵⁸ Uo. 143.

⁵⁹ Pham 2023.

ve a morális alrendszer túlfűtött növekedése káros melléktermékének tartja. Kegyetlen és egyoldalú ítélet, ám tagadhatatlan, hogy a társadalom komplexitásával nem számoló politikák ténylegesen eredményezhetnek nem szándékolt negatív folyamatokat. Mint láthattuk, az „ökológiai probléma” Luhmann-nál azt jelöli, ahogyan a társadalom belső komplexitásának növekedése maga után vonja a reagálóképesség csökkenését. Másként fogalmazva, a funkciók helyettesíthetetlensége együtt jár a növekvő interdependenciákkal és interpenetrációkkal, a funkciórendszerek rezonanciaképessége viszont nem tart lépést az interdependenciával.⁶⁰ A morális töltetű ökopolitikák általánosságban azt ígérnek nekünk, hogy a funkciórendszereket rezonanciaképesé tehetjük, méghozzá politikai és morális kollektív cselekvés által. Egyes Luhmann-tanítványok az autopoietikus rendszerekbe építenének be olyan alkotmányos garanciákat, amelyek meggátolnák ezen funkciók „túlnövekedését”, „reflexívvé” téve az autopoieszis folyamatát.⁶¹ Noha posztmodern lépésnek tűnhet a funkciórendszerek korlátozott sokféleségének pluralista igénye – a kritika lehetőségét természetesen fenn kell tartanunk ezzel a konstrukcióval szemben is. Elvégre Luhmann szociológiája is egy rendszer a sok közül, ebből következően pedig neki sem tulajdonítható semmilyen kizárólagosságigény. Nem számol például a modern funkcionális differenciálódástól eltérő társadalmi lehetőségekkel, alternatív társadalmi evolúciós utakkal. Pontosan a posztkolonialista elméletekből eredeztethető *kritikai tradicionalizmus* veti fel annak a lehetőségét, hogy a társadalom evolúcióját nem szükséges a funkciók mentén való szétkülönböződéssel vagy a „modernitás” bármilyen egyéb nagy elbeszélésével azonosítanunk.⁶² Ebben a tekintetben egyezés mutatkozik saját pozíciónk és Piyush Mathur posztkolonialista gondolkodó álláspontja között. Azzal vádolja Luhmannt – joggal –, hogy figyelmen kívül hagyja „a modernitással szembeni történeti és kortárs ellenállási formákat”, megállapítása szerint pedig olyan „elemzési keretek szükségesek, amelyek képesek a modernitást más tényezők mellett fennálló, pörlekedő erőként reprezentálni, és nem csupán alterna-

⁶⁰ Luhmann 2010 [1986], 128–129.

⁶¹ Teubner 1994.

⁶² A „kritikai tradicionalizmus” fogalmát illetően lásd Nandy 1981.

tív modernitásokban, hanem a modernitással szembeni alternatívákban gondolkodnak”.⁶³ A tényleges pluralizmus letéteményese ez alapján a modernitás kizárólagosságát követő *nonmodern* paradigma volna.

Irodalom

- Blühdorn, Ingolfur 1997: A theory of post-ecologist politics. *Environmental Politics*, 6.3: 125–147.
- Bognár, Bulcsu 2013: Rendszerevolúció és társadalmi differenciálódás. In Karácsony, András – Bognár, Bulcsu (szerk.): *Kommunikáció és társadalom. Luhmann-olvasókönyv*. Budapest, Gondolat, 115–132.
- Bookchin, Murray 2009: Egy ökológus társadalom felé. Ford.: Hajdú, Gábor és Szegedi, Gábor. In Scheiring, Gábor – Jávor, Benedek (szerk.): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan, 139–151.
- Borch, Christian 2011: *Niklas Luhmann*. New York, Routledge.
- Borch, Christian 2013: Spatiality, Imitation, Immunization. Luhmann and Sloterdijk on the Social. In la Cour, Anders – Philippopoulos-Mihalopoulos, Andreas (szerk.): *Luhmann Observed. Radical Theoretical Encounters*. Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan, 150–171.
- Carlton, Clark 2019: Resonanzfähigkeit: Resonance Capability in Luhmannian Systems Theory. *Kybernetes*, 1–15.
- Clifford, Catherine 2022: *Germany to keep two nuclear plants available as a backup and burn coal as it faces an energy crisis brought on by war and climate change*. <https://www.cnn.com/2022/09/06/germany-to-keep-two-nuclear-plants-available-as-a-backup-burn-coal.html>
- Éber, Márk Áron 2020: A rendszer fáj a Földnek. Ökológiai problémák és kommunikációjuk kétféle rendszerfelfogásban. *Replika*, (114): 41–61.
- Eder, Klaus 1996: *The Social Construction of Nature*. London, Sage.
- Gilbert, Andrew Simon 2019: *The Crisis Paradigm. Description and Prescription in Social and Political Theory*. Basingstoke – New York, Palgrave Macmillan.
- Gren, Martin – Zierhofer, Wolfgang 2003: The unity of difference: a critical appraisal of Niklas Luhmann's theory of social systems in the context of corporeality and spatiality. *Environment and Planning*, 35.4: 615–630.
- Habermas, Jürgen 2011 [1981]: *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Ford.: Berényi, Gábor és Felkai, Gábor. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat.
- Haraway, Donna J. 2016: *Staying with the Trouble: Making Kin in the Chthulucene*. Durham–London, Duke University Press.
- Herath, Nisal – Tyner, Wallace E. 2019: Intended and unintended consequences of US renewable energy policies. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 115: 1–7.
- Hévízi, Ottó 2013: *Idő és zinkretizmus. Állandó tekintettel Nietzsche-re*. Budapest, Kalligram.
- Horváth, Márk 2021: *Az antropocén. Az ökológiai válság és a posztantropocentrikus természetkultúrális viszonyok*. Budapest, Prae.

63 Mathur 2005, 350–351.

- Horváth, Márk – Lovász, Ádám 2017: *Chthulucén, antropocén és a sötét ökológia*. <https://aszem.info/2017/10/chthulucen-antropocen-es-sotet-okologia001>
- Horváth, Márk – Lovász, Ádám 2021: Barokkáosz és szférikus ökológia. In Horváth, Márk – Lovász, Ádám: *A határsértés technológiai. Alkalmazott filozófiai tanulmányok a poszthumán állapotról*. Budapest, Kijárat, 9–31.
- Hörl, Erich 2013: Tausend Ökologien. Der Prozess der Kybernetisierung und die Allgemeine Ökologie. In Diederichsen, Diederich – Franke, Anselm (szerk.): *The Whole Earth. Kalifornien und das Verschwinden des Außen*. Berlin, Sternberg Press, 121–130.
- Latour, Bruno 2021: *Hibrid gondolkodás*. Ford.: Keresztes, Balázs. Budapest, Kijárat.
- Lovász, Ádám 2018: *Az érzet deterritorializációja. A kiterjesztett észlelés filozófiája*. Budapest, Gondolat.
- Luhmann, Niklas 1987: 'Distinctions directrices'. Über Codierung von Semantiken und Systemen. In Luhmann, Niklas: *Soziologische Aufklärung, Vol. 4. Beiträge zur funktionalen Differenzierung der Gesellschaft*. Opladen, Westdeutscher Verlag, 13–31.
- Luhmann, Niklas 2005: Wie ist Bewusstsein an Kommunikation beteiligt. In Luhmann, Niklas: *Soziologische Aufklärung, vol. 6: Die Soziologie und der Mensch*. Wiesbaden, VS Verlag, 38–54.
- Luhmann, Niklas 2009 [1984]: *Szociális rendszerek. Egy általános elmélet alapvonalai*. Ford.: Bruncel, Balázs és Kiss, Lajos András. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat.
- Luhmann, Niklas 2010 [1986]: *Ökológiai kommunikáció. Képes-e felkészülni a modern társadalom az ökológiai veszélyekre?* Ford.: Bruncel, Balázs. Budapest, Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet – Gondolat.
- Luhmann, Niklas 2012 [1997]: *Theory of Society. Vol. I*. Ford.: Barrett, Rhodes. Stanford, Stanford University Press.
- Lyotard, Jean-François 1993: A posztmodern állapot. Ford.: Bujalos, István. In Habermas, Jürgen: *A posztmodern állapot*. Budapest, Századvég, 7–145.
- Mathur, Piyush 2005: Neither cited nor foundational: Niklas Luhmann's ecological communication; A critical exegesis and some theoretical suggestions for the future of a field. *The Communication Review*, 8.3: 329–362.
- Morton, Timothy 2007: *Ecology Without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge, Harvard University Press.
- Nandy, Ashis 1981: From outside the imperium: Gandhi's cultural critique of the 'West'. *Alternatives*, 7.2: 171–194.
- Pham, Lisa 2023: *Extinction Rebellion UK to Stop Protests That Disrupt the Public*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-01-01/extinction-rebellion-uk-to-stop-protests-that-disrupt-the-public>
- Rolston III, Holmes 2005: A környezeti etika időszerű kérdései. Ford.: Csipes, András és Scheiring, Gábor. In Lányi, András – Jávor, Benedek (szerk.): *Környezet és etika. Szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan, 85–115.
- Ropolyi, László 2022: Filozófia a posztigazság korában. *Polanyiana*, 31: 38–62.
- Roth, Steffen – Valentinov, Vladislav 2020: East of nature. Accounting for the environments of social sciences. *Ecological Economics*, 176: 1–7.
- Stiegler, Bernard 2018: *The Neganthropocene*. Ford.: Ross, Daniel. London, Open Humanities Press.
- Szigeti, Attila 2021: Emergencia és önvonatkozás az élet és a megismerés magyarázatában. In Szigeti, Attila – Ungvári, Imre (szerk.): *Komplexitás a természetben és a társadalomban. Filozófiai és tudományközi megközelítések*. Kolozsvár, Pro Philosophia Egyetemi Műhely Kiadó, 69–93.

- Teubner, Günther 1994: Társadalomirányítás reflexív jog révén. Ford.: Zsidai, Ágnes. In Cs. Kiss, Lajos – Karácsony, András (szerk.): *A társadalom és a jog autopoietikus felépítettsége. Válogatás a jogi konstruktivizmus irodalmából*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 66–95.
- Valentinov, Vladislav 2014: The complexity–sustainability trade-off in Niklas Luhmann's social systems theory. *Systems Research and Behavioral Science*, 31.1: 14–22.
- Vincent, Andrew 2009: Ökológizmus. Ford.: Varsányi, Kornél. In Scheiring, Gábor – Jávor, Benedek (szerk.): *Oikosz és Polisz. Zöld politikai filozófiai szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan, 257–298.
- Z. Karvalics, László 2021: *Az infodémiától a tudáskormányzásig. Világjárvány és világréndszer információkutatói szemmel*. Budapest, TIT–L'Harmattan.

S. KIRÁLY BÉLA

Sarkozy – a válságon lovagló taktikus

Az ex-elnök bizonyára tisztában volt azzal, hogy nem egyszerű vállalkozás a Shakespeare tollára méltó elődje, Charles de Gaulle emlékiratait után memoárírássra adni a fejét. Első ránézésre minden rendben is lenne: érdekes, érdekfeszítő emlékek, adatok, meglátások, tapasztalatok, váratlan látószögek kaleidoszkópja jön szembe velünk, ha bárhol felütjük a Sarkozy elnöki éveit taglaló visszaemlékezés első kötetét. Az egységes szemlélet, a sajátos stílus zamata viszont hiányzik belőle, ami nem csoda. A jótollú, az irodalmat kiválóan ismerő és gyakorló elődei után – Charles de Gaulle, Georges Pompidou, Valéry Giscard d’Estaing, François Mitterrand – ő már egy, a Gutenberg-galaxisból kipenderült figura. Hivatkozásai rendre a filmre, a heavy metal zenére, az egzotikus kulináris receptekre, az egészséges életmódra vagy a tömegsportra szorítkoznak. És kitetszik az irományból, hogy – de ez legyen a legkevesebb gondja az olvasónak – az összebarkácsoláshoz segédet vett igénybe.

A francia eredeti után egy évvel megjelent magyar fordítás címlapja is kifejező, mondhatni, telitalálat: a francia kártyán Sarkozy mellszobra díszszeg, érzékeltetve, hogy európai politikus társaihoz hasonlóan néha ő is tromf vagy aduász volt a nála hatalmasabbak kezében. A két kártyázó kutyában pedig a francia hivatalos bal- és jobboldal megidézett mását, találó metaforáját látom, miszerint: az egyik (tizenkilenc) kutya, a másik (egy híján hús) eb. A saját, jól jövedelmező képviselői ólját egyik sem ugatja meg, falkában vonítani pedig az úgynevezett „köztársasági értékek” nevében csak a Nemzeti Frontra, Éric Zemmour Reconquête nevére „populista pártjára”, illetve a keresztény teliholdra képesek.

Mindig lenyűgöztek a viharok – fújja az olvasó szemébe a port a könyv első mondata. No, lám: még mindig képtelen megválni a magas C-től, amihez hozzászókkott elnöksége idején. A szöveg megírásának (diktálásának?) hónapjaiban a pandémia miatt helyhez kötött elnök a bevezetőben morajló égzengéssel hozza tudomásunkra, hogy természetszemlélete, világlátása,

temperamentuma mintegy predestinálta az izgő-mozgó, összeütközést kereső politikai szerepfelfogásra. Érdemes mindjárt hozzátenni – főleg ha a saját pártjára és egykori lelkes szavazóira gondolunk –, hogy e téménypusztító viharok jó részét többnyire reflektálatlan, gátlástalan önmaga idézte elő. Örökmozgó természetét, vitathatatlan taktikai érdemeit, kivételes rábeszélőképességét azonban lassan a feledékenység homályába utalja stratégiájának kirívó hiánya és az a felháborodással vegyes ormótlan csalódás, amit hazardírozó, nem teljesülő ígéreteivel a politikai táborának és pártjának okozott. Tetemes a felelőssége abban, hogy utána egy nemzetpolitikai értelemben már közveszélyes François Hollande, majd Emmanuel Macron ült Brüsszel cirógató ölébe, és a franciák megnyúló nyakára. E két utóbbi maximum egy kisvárosi polgármester magasságáig vitte, lehúzva a sárba az elnöki funkció tekintélyét. Az NGO-nak gazsuláló elnökök idején megszavaztatott törvények rácáfolnak Tocqueville *Az amerikai demokrácia* című művének fő jóslatára. A gondolkodó állításával ellentétben a demokrácia jövőjét ugyanis nem a többség, hanem a mesterségesen szaporított kisebbségek despotizmusától kell féltetni. Meg persze a magánbirodalmaktól és technokrata fullajtárjaiktól, akik busásan pénzelik őket.

Gyakran olvashatunk Sarkozytól megállapításokat, amelyek a politikai iránt érdeklődő olvasójának *bonmot*-ként hangzanak, mint például a könyve 30. oldalán: „Ehhez adódik a zöld fundamentalistává átalakult balosok hadserege, akik megpróbálják az ökológián keresztül megvalósítani azt, amit a marxizmussal nem tudtak: lerombolni a piacgazdaságot.” Az ilyen és ehhez hasonló kijelentéseknek azonban nincs heurisztikus értéke, ugyanis a demokrácia szempontjából a helyzet ennél súlyosabb. Ha már a zöldkérdésnek a balliberálisok általi kisajátításáról akart beszélni, elmondhatta volna, amit tudnia kell: Franciaországban, Németországban, az EU csúcshintézményeiben gőzerővel dolgoznak a demokrácia tanácsrendszerré alakításán, s ezt úgy adják el a lenézett szavazóknak, hogy az úgynevezett szociális piacgazdaság, a szociális jogállam szlogenjét ökológiai komponenssel dúsítják fel. Az ökológia mint olyan a szemünk előtt kap felsőbbrendűséget minden más szakpolitikai terület felett. Zajlik az olyan struktúrák létrehozása, amelyekben a döntéshozatali folyamatok a demokratikusan nem legitimált ökológiai tanácsadó testületektől erednek. A Brüsszel által leuralt európai államokban lassanként a „környezetvédelmi minisztérium szuperminisztérium, legfelsőbb hatóság, *supremum* lesz, amely saját hatáskörén kívül is jogosult jogsza-

bályokat kezdeményezni, és a pénzügyminisztériumhoz hasonlóan joga lesz megfellebbezhetetlen módon kifogást emelni minden jogalkotói kezdeményezés ellen.”¹

Az ilyen nagyotmondó kijelentéseknél súlyosabban esik latba a volt elnöki személyeskedése. Például már a 9. oldalon nekimegy az Alkotmánytanács elnökének, Jean-Louis Debrének, aki úgymond „mindig is rendíthetetlen gyűlölettel viseltetett irántam, irracionális, mégis gyakran jelentkező féltékenységtől vezérelve”. Nocsak! Lehet, hogy a népszerűsítő könyveiket másokkal megírató futball- és médiasztárokhhoz hasonlóan a volt elnök is az ember rövid politikai emlékezetére és kellő információhiányára alapoz, amikor ilyen rövidre zárt kijelentésekkel intéz el másokat, ráadásul a saját politikai családjából. Ezek után érdemes megnézni, hogy mit ír róla Debré úr maga, és milyen ellenféllel húz ujjat az emlékei közt tetszőlegesen válogató, „igazságosztó” elnök.

Jean-Louis Debré a *Tu le raconteras plus tard [Majd elmondod később]*² című olvasmányos memoárjában, ahol évekre, hónapokra és napokra lebontva értelmezi a politikai események történéseit, külön fejezetet szentel neki a *Nicolas Sarkozy, avagy az ötéves elnöki ciklus problémája* címmel. (Természetesen Jacques Chirac 2002 és 2007 közötti, második elnöki ciklusára gondol.) Miközben felsorolja Sarkozy vitathatatlan érdemeit, arra is emlékeztet, hogy a mindenáron érvényesülésre törő politikus a volt mentorát, Chirac pártvezért faképnél hagyva az 1995-ös elnöki választások során, annak pártbéli vetélytársa, Édouard Balladur mellé állt, majd vele együtt vesztett, míg Debré hű maradt Chirachoz, akárcsak a kiváló alkotmányt szövegező belügyminiszter édesapja, Michel Debré Charles de Gaulle elnök-tábornok mellett. Nos, ez a Debré–Sarkozy-ellenszenv alapja, a többi a volt elnök bosszús kódosítása.

Az elmondottak ellenére a Sarkozy-memoárban sorjáznak a felszíni politikai és a kulisszák mögötti eseménytörténetek, ezért a francia és a világpolitika iránt érdeklődő nem marad hoppon, azaz élmény nélkül. A második kötet fordítása bizonyára folyamatban van, ezért meg kell adni a szerzőnek, hogy – evés közben jön meg az étvágy – feljavulhat a megformálás módja. (Erre szükség is lesz, mert a kudarcokról és a választási vereségről kénytelen beszámolni.)

¹ Mai 2022, 91.

² Debré 2017.

Ha már a mocsárbirkózásig fajuló ellentéteket említi, érdemes Sarkozy memoárját összehasonlítani Jean-Louis Debré közel azonos időszakot felölelő két emlékiratával. Nyomban szembeötlik a megformálás igényessége és az írói talentum. A szerző által megjelenített politikai élet egyéni hangnemmel és szókimondással értelmezve olyan látványt nyújt, amely még a szegleteiben sem szokványos. És nem is nehézkes. A *Tu le raconteras plus tard* egyébként Jacques Chirac elnöki éveinek krónikája, amelyben gyakran felbukkan a besózott kormánytag és az elnökségre törő Sarkozy is. (Igaz, úgy kerül bele, mint Pilátus a krédóba. Például a könyv 271. oldalán így ír a kormánytag Sarkozy amerikai kiruccanásáról: „Az Élysée 2006 őszén, az Egyesült Államok-beli utazáson történetekre csak fáradtan reagált. Ezért úgy döntöttem, hogy határozottan lépek fel vele szemben. Nem engedhettem meg, hogy egy miniszter külföldön tartózkodva bírálja országa politikáját. Mi több, számomra a méltóság teljes hiányát jelentette az a tény: kész volt bármire, csak hogy legyen egy közös fotója az Egyesült Államok elnökével.”³ Szóval Debré krónikájában megtaláljuk a kellő írói megformálást, illetve a napi eseményeket átfogó tekintetnek, az ítélőképességnek mindazt az élességét, amely korábbi, több mint 150 000 példányban eladott *Ce que je ne pouvais pas dire* [*Amit nem mondhattam el*] című memoárját⁴ is jellemezte. És amely jobbnak bizonyul a *Viharos idők*-nél.)

Jean-Louis Debré egyébként nem akárki: 1995 és 1997 között belügyminiszter, majd 2002-ig a Chirac elnököt támogató RPR párt⁵ parlamenti frakciójának volt az elnöke. 2002-től 2007-ig a Nemzetgyűlés, azt követően 2016-ig az Alkotmánybíróság szerepét betöltő Francia Államtanács elnöke. Funkcióinak gyakorlása során jól megfigyelte azokat a szereplőket, akik Alain Juppétól kezdve Nicolas Sarkozyig vagy Dominique de Villepinig az elnöki mandátumra törtek, gyilkos küzdelemben állva egymással. A parlamenti élet épületesen bemutatott jelenetein keresztül, Sarkozyvel ellentétben önelégültségtől mentes képet fest saját politikai családjáról, annak hiányosságairól és túlzásairól. A *Tu le raconteras plus tard* a leköszönő Chirac kérése volt tőle. És Debré, a politikai és más árulásoktól

³ Uo. 271. (Saját fordítás.)

⁴ Debré 2016.

⁵ A Tömörülés a Köztársaságért (RPR) Jacques Chirac által alapított jobboldali politikai párt, amely 1976 és 2002 között létezett, és François Mitterrand kormányának legerősebb ellenzéke volt.

hangos nyugati demokráciában kivételes módon, több mint tíz évet várt e könyve publikációjával.⁶

A hét regényével együtt mintegy harminc kötetet jegyző szerzőnél hosszabban időztem el, mert emlékiratának a Sarkozyéval történő összehasonlításakor felszínre kerülnek ez utóbbi hiányosságai. A továbbiakban egy Sarkozy-portrét vázolok fel, hogy az olvasó ezt hasonlíthassa össze azzal, amit a volt elnök válogatott visszaemlékezésében talál. A róla szóló magyar irodalom a származása miatt is meglehetősen gazdag. Fordítottak tőle már könyveket,⁷ de azok az elnökségét megelőző éveiről, terveiről adnak számot. A *Vallomások* címűben például bevallja, hogy a jaltai döntés után Magyarországról érkező apja révén az első, a szaloniki zsidó családból származó anyai nagyapa ágán pedig második generációs bevándorlók sarja, és ez a tény szerepet játszott politikussá válásában. E könyvében elnöki terveiről és több politikusi szerepkörben végzett fontosabb tetteiről ad számot. A *Szenvedélyeim* című kötetének legfontosabb mondata: „Én lettem az Ötödik Köztársaság hatodik elnöke. Ötvenkét éves voltam, és öt év állt előttem a cselekvésre.” Ez a memoár az egymáshoz lazán kapcsolódó történeteken keresztül követi nyomon Sarkozy útját egy, a karrierjét meghatározó nizzai politikai gyűléstől az elnökké avatásáig, lerántva a leplet a francia jobboldal belügyeiről, a politikai erőviszonyok alakulásáról és egy rendkívül tudatosan épülő politikusi karrier hétköznapijairól. Olvashatóak róla méltó életrajzi könyvek, de ezek is az elnöksége előtti időszakát tárgyalják vagy a győzelem mámorában születtek.⁸

A *Viharos időkben* a szerző olyan eseményeket is felelevenít, amelyekről már az élemedettebb korú magyar olvasó is tud, és annak idején elismeréssel adózhatott neki. A bátorsága mellett tapasztalhatta kivételes intellektusát, hiszen két kormányban is több szerepkört töltött be sikerrel: költségvetési és kommunikációs miniszter, illetve kormánybiztos Édouard Balladur, majd államminiszteri rangban gazdasági, pénzügy- és ipari miniszter, később belügyminiszter Jacques Chirac kormányában. Külön érdeme, hogy sem ekkor, sem államfőként nem habozott népszerűtlen

6 A szerzővel megegyeztem, majd a magyar igazságügyi minisztertől ígéretet kaptam, hogy a Debré-könyv lefordítása után meghívja az illusztris szerzőt Budapestre, de kellő ismeretség hiányában nem találtam kiadót a fordításra. A politikai emlékirat pedig olyan, mint a kitöltött bor: lassan erejét veszti.

7 Sarkozy 2006, 2021.

8 Koncz 2007; illetve a legjobb francia nyelvű: Ney 2007.

intézkedéseket hozni, tabukat megdönteni. Az érem másik oldala viszont, hogy államfőként is gyakran mondta ki brutálisan, amit gondolt, és amit gondolunk, azt – ugye – nem jó mindig kimondani. Különösen nem a politikában és a nőügyekben. Stílusa sokkoló, reakciói gyakran kellemetlenek, vulgárisak. Lealacsonyította az elnöki szerepkört, amelyet elődei (de Gaulle tábornok, Georges Pompidou) igen magas szinten műveltek. A miniszterelnöki funkciót is gyakorolhatta, megalázva a tehetséges, és kiegyensúlyozóan viselkedő François Fillon miniszterelnököt. A pártársai és szavazói számára derült égből jött a villámcsapás: Bernard Kouchner militáns újbaldali politikust – aki korábban a baloldali Michel Rocard és Lionel Jospin kormányaiban vénülgetett – tette meg külügyminiszternek. Értjük persze, hogy a baloldali világi médiaklérusnak tetszelgett ezzel, de mégis: ez olyan értelmes gesztus volt, mint ha a második Orbán-kormány Kuncze Gábort bízta volna meg Wass Albert hamvainak hazahozatalával és ünnepélyes újratemetésének megszervezésével. De a nagyszívű prókátor más baloldaliakat is helyzetbe hozott. Aztán meghívott olyan hölgyeket is a kormányába, akikről a vak is látta, hogy alkalmatlanok, mint például Rama Yade vagy Rachida Dati. Ők az afrikai hátterük miatt feszítettek ott, és később nyilatkozataikban sértegették a hagyományos Franciaországot. Az, ahogyan az ügyeket vitte, végül meggyengítette a pártját, amely azóta – igaz, más okokból is – folyamatosan zsugorodik.

Sarkozy minden tette mellé médiaeseményt varázsolt. És az történt, ami ilyenkor szokott: a pozitívnak tetsző mennyiségi felhalmozódás negatív minőségi ugrásokba fordult át. S mivel az elnöki mandátum megszerzése után a felesége is elhagyta, aktivitása csak tovább nőtt. A Cécilia-ügyre nem sok szót fecsérrel *Viharos idők*, pedig az vihar volt a javából. A más kezéről lecsapott hölgygel sajnos úgy járt, mint a falusi legény a hajdani csöszbálban: „kapott ő is, de adtak neki is”.

Ha spártai egyszerűséggel kell fogalmazni, akkor az elnök két jellemzőjét emelném ki: a bátorságát, illetve arcátlan pimaszságát. A bátorság gyakorlati tettekben is megnyilvánult: polgármesterként az életét veszélyeztette, amikor az iskolás gyerekek érdekében az őket túszul ejtő felfegyverzett férfival beszélt négyszemközt. Kapkodva, hebehurgyán sok reformba kezdett, és a reformmánia – mint tudjuk – balliberális vonás. Hozzápiszkált az öröklési joghoz, megszavaztatta az adópajzsot, bevezette a túlóra adómentességét, és mentességet adott bizonyos lakástípus vásárlásakor felvett hitelek kamataira. Tehát a sarkozyzmus lényege:

gyorsaság, vakmerőség, újtószellem, ideges kapkodás, és gyakran maga a meggondolatlanság.

Már az elnöksége első hónapjaiban olyan gesztusokat tett, hogy ráragadt a „gazdagok elnöke” címke. Ez a jelző Franciaországban a legnagyobb sértés: hamar odalett a kampány során szerzett népszerűségi tőke. (Talán így ált hozzá: öt évig a birtokon belül vagyok, a végén meg kivágom magam egy parasztvakító kampánnyal.) Izgága fellépésével, gátlástalan vehemenciájával, ellenségkereső magatartásával végül azt érte el, hogy nem a meglévő érdemei, hanem a stílusa alapján ítélték meg.

Elnökségének csúcsteljesítménye az orosz–grúz háború befagyasztása 2008 augusztusában, és ugyanazon év pénzügyi válságának a francia kezelése. Viszont eredményeivel és érdemeivel szünet nélkül dicsekedett és ágált. Vele lépett szintet ama újszerű atlanti jelenség, hogy a politikai cselekvésben több a kommunikáció, mint a tényleges tett. Voltak elismerésre méltó reformjai, például az egyetemi oktatásban és a tömegközlekedésben, de mások – így a nyugdíj- és a területi reform – akkora ellenállást és felháborodást váltottak ki, hogy pártja elveszítette az önkormányzati választást, és a szenátus (az ötödik köztársaságban először) a baloldal kezébe került.

Sarkozy nagy hatásúnak szánt beszédei is rendre sokkolónak bizonyultak. A dakari beszédében vérig sértette az afrikaiakat, a vatikániban a köztársasági laikusokat, a grenoble-i beszéde után pedig a balliberális média ösztüzet zúdított, mert azt a helyes mondatot ejtette ki a száján: a jövőben megfosztják állampolgárságuktól a rendőrökre támadó, külföldi származású bűnözőket. Egyébként úgy fogalmazott, hogy helyre kell hozni az ötvenévnyi elhibázott bevándorlási politika súlyos következményeit, és világossá kell tenni, hogy a francia állampolgárságot ki kell érdemelni; aki pedig nem méltó rá, annak fel is út, le is út. (Ismét kiderült: jobb kevés szóval határozottan cselekedni, mint nagyhangú bejelentéseket tenni, amelyek végrehajtását a médiának titulált negyedik hatalmi ág, az NGO-kal, az ötödik hatalmi ággal karöltve megakadályozza.) Különösen visszatetsző volt, hogy Kadhafit, aki az Élysée-palota kertjében verette fel a pompázatos sátrát, nagy pompával fogadta. A Mediterrán Unió gondolatával fölöslegesen borzolta az Európai Unió „élcsapatának” idegeit; Kína, Japán és Szaúd-Arábia vezetőit azzal sértette meg, hogy forgószélként átrohant rajtuk.

2012-es választási vereségét nem a baloldal megerősödésének, sem a jobboldali ellenlábásainak, hanem választói kiábrándulásának köszön-

hette, akik másodsorra már átláttak az ígéretei szitáján, illetve – amiről keveset beszélnek – két korporáció ellenszenvének. A bírói kamaráról és a médiáról van szó. Már belügyminiszterként bírálta – és joggal – a bírói kamarát, hogy kesztyűs kézzel bánik a bűnözőkkel. Elnökként továbbment, és nyilatkozataiban meg is alázta őket. Igen ám, de a bíróság megreformálását nem tudta végbevinni, a begyében levő nyomozó bírókat képtelen volt elmozdítani. Szokásához híven a médiavisszhangos, és nem a hatékony megoldásokat részesítette előnyben. Ahogy visszaminősült állampolgárrá, nyomban a jogi eljárások keresztútjába került. Egyszer ezért, máskor azért idézték be, előzetesben is tartották, amelynek célja a nyilvános megalázás. 2021 júniusában hat hónap letöltendő és hat hónap felfüggesztett börtönbüntetést mértek rá a 2012-es elnökválasztási kampányának törvénytelen finanszírozására hivatkozva.

Ami a médiát illeti, arra senki sem fordított akkora figyelmet, mint ő. Alain Duhamel, a francia média népszerű korelnöke, aki Mitterrand-tól kezdődően bejáratos volt minden elnökhöz, valamire való politikushoz, közéleti személyhez, ezt írta róla: „Testközelből figyelhettem meg a 80-as évek végétől Nicolas Sarkozy felemelkedését a médiában. Ez korántsem volt véletlen. Nicolas Sarkozy kezdetben a rátermettségével, kivételes professzionalizmusával és mindenkori elérhetőségével hódította meg a sajtót. Nem ismerek olyan francia politikust, aki tekintet nélkül a politikai érzékenységére vagy a nemzedéki mivoltára ennyire aprólékosan készítette elő a vele készült interjúit, médiafellépéseit.”⁹ Az elnöki éveiben kevélységével és faragatlan beszólásaival ezt a tőkét is elherdálta. A végén már griffmadárként üldözte a média, le-lecsapva bárdolatlan megnyilvánulásaira.¹⁰

Végezetül szóvá kell tenni Sarkozy egyik alapvető döntését, és érdemes ellenőrizni, hogy ezt miként indokolja visszaemlékezésében. A franciák 2005 májusában elutasították az Európai Unió alkotmányát. A népszavazáson 54,87 százalékos volt a nem szavazatok aránya. (Rövid időn belül a holland szavazópolgárok is nemet mondtak az EU alkotmányára.)

9 Duhamel 2014, 212–213. (Saját fordítás.)

10 Az újságírókkal való kapcsolatában az elhíresült 2008. januári sajtókonferencia hozott egyértelmű fordulatot, amikor a Carla Bruni énekesnővel közös egyiptomi fényképe kapcsán a házassági kilátásairól kérdezték. Válaszában többek közt azt mondta, hogy „Carla, az már komoly.” Billogként viseli egy, a világhálót bejáró hangfelvétel következményét is. „Dögölj meg, nyomorult barom!” – válaszolta dühösen a kéznyújtását visszautasító alaknak a híres, minden év február végén, március elején megtartott mezőgazdasági kiállítások egyikén.

Jacques Chirac államfő kezdeményezte a népszavazást, holott lehetőség volt a parlamenti ratifikálásra. Sarkozy, a kormányzó Népi Mozgalom Uniójának (UMP) elnöke másnap már gyors és mélyreható változásokra szólított fel. Párthíveihez intézett beszédében – ezt a magatartását ítélte el Jean-Louis Debré – kijelentette: a szavazás megmutatta, hogy „nagysebességű fordulatra” van szükség Chirac elnök politikájában. Elnökként aztán elérte, hogy a szavazásra ismét sor kerüljön, de csak a képviselőházban és a szenátusban. Míg az angol szekuláris papság (politikusok, média, bírói kar, egyetemi világ stb.) végül lenyelte a békát és elfogadta a brexitet, addig a francia népszavazást Sarkozy és tetteistársai elsinkófálták.

Morálisan csak úgy volna értelme megközelíteni a népszuverenitás eme egyértelmű lábbal tiprását, ha Sarkozy vallaná a szuverenisták értékrendjét (nemzet, lojalitás, adott szó, szentség stb.), de ő láthatóan az egyéni érvényesülés útját járó, abban igazolást szerző globalista lélek. A kérdés nyitott: kié az utolsó szó az úgynevezett demokráciában: a népszavazásé, a választott képviselőké, vagy a csúrt-csavart „értékeit” hangoztató, a közvéleményt ahhoz igazító szekuláris papságé, akik folyamatos „reformjaikkal” átprogramozzák a többség életvitelének normát? A személyes sikerek lajstroma, az adok-kapok, érdemeink, ellenfeleink számbavétele – amelyel a szerző elszórakoztat – csak tablószínesítő elemek. A lényeg a lényeg: a szavakon túl alig volt köze a jobboldalisághoz, e szó nemes, nem franciás értelmében.

Nicolas Sarkozy: *Viharos idők*. Budapest, Századvég, 2022.

Irodalom

Debré, Jean-Louis 2016: *Ce que je ne pouvais pas dire*. Paris, Éditions Robert Laffont.

Debré, Jean-Louis 2017: *Tu le raconteras plus tard*. Paris, Éditions Robert Laffont, S.A.S.

Duhamel, Alain 2014: *Une histoire personnelle de la Ve République*. Paris, Plon.

Koncz, Attila 2007: *Miért Sarkozy?* Budapest, Korona Kiadó.

Mai, Klaus-Rüdiger 2022: *A jövőt mi alakítjuk!* Budapest, MCC Press.

Ney, Catherine 2007: *Un pouvoir nommé désire*. Paris, Grasset.

Sarkozy, Nicolas 2006: *Vallomások*. Budapest, Századvég.

Sarkozy, Nicolas 2021: *Szenvedélyeim*. Budapest, Antall József Tudásközpont.

LAKATOS ARTUR LÓRÁND

Egy újabb tablókép Trianonról

Kosztai István termékeny politika-, diplomácia- és hadtörténeti író. Alapvégzettsége szerint filológus, ami nem akadályozta abban, hogy a történelmi kutatómunka módszertanát tiszteletben tartva alapkutatásokat végezzen, sőt írói vénája sodróvá, dinamikussá teszi írásait. Előszóval hozza be a történettudomány információs körforgásába olyan elemeket, eseményeket, melyek elkerülték az előtte járók figyelmét, illetve, ha tudtak is róla, az összkép szempontjából mellékesnek tartották. A sajátos kosztai történelmi panoráma több elemében is eltér a hivatalos történetírás összképétől. Ismeri a nagy és általános trendeket, mítoszokat, képes új információkat a köztudatba bevinni, amelyek ugyan nem változtatják meg teljes mértékben a már kialakult összképet – hiszen azok is tényekre épülve alakultak ki –, de egyes elemeit pontosítják, árnyalják, vagy éppenséggel felszínre hozzák. Kosztai szakmai hitvallása: érdemes minden kutatást az alapelemeivel kezdeni, akkor is, ha már könyvtárnyi irodalmat írtak össze az adott témáról. Vissza kell menni az alapforrásokhoz, a levéltári dokumentumokat újra és újra át kell fésülni, mivel olyan információk kerülhetnek elő, amelyeket mások nem vettek észre. Sőt, az is előfordul, hogy tudatosan lettek kihagyva a végeredményként megjelentetett munkákból, és ezek között lehetnek olyanok, amelyek minőségi hozzájárulást jelentenek az adott téma jobb megértéséhez. Ezek az információk elérhetőek, a levéltárakban kutatók hozzáférhetnek, megelőzve másokat. A szerző is ezt teszi, és az újnak számító részinformációknak erre a sokaságára építi fel könyveinek tartalmát is. E két meghatározó tényező – a forrásokhoz való alapos visszatérés és a mainstreamtől tudatosan vállalt bizonyos szintű elkülönülés – lehetővé teszi, hogy szépírói vénáját is érvényesítve olykor meghökkentőnek hangzó, de logikus, nehezen cáfolható megfogalmazásokat tegyen. Ennek szemléltetésére egy bekezdést idézünk a bevezető fejezetből:

„Magyaráznom kell a békekonferencia kulcsszóként való kiemelését? Az olvasóra bízom ennek is a megfejtését. Annyit mégis, hogy lévén a pályán csak egy csapat, a győzteseké, békéről a dolgok természete szerint csak annyiban volt szó, hogy a kótyavetyén vitázó felek között kellett elég gyakran békíteni. Békíteni kellett a nagyokat, a kicsiket, amikor pedig együtt futottak ki, akkor a két csapatot egymás között. Ebben a zsidvársárban olykor fölkapta valaki a fejét és behívta a másik feleket, a veszteseket: hogy itt tessék aláírni!” (24. oldal). Metaforikus szóképekben ugyan, de mégis kiváló képet nyújt a párizsi békekonferencia természetéről, mindössze pár sorban összefoglalva!

Az alcím maga is kihívó: *Erdély követői Párizsban*. Magyar szempontból mindenképpen, mivel általános nézetnek számít, hogy a trianoni békedöntés pontjai azért voltak olyan súlyosak Magyarországra és a magyar nemzetre nézve, mert magyar érdekképviselő – az erdélyi magyart is beleértve – nem volt jelen Párizsban. A román, csehszlovák és jugoszláv lobbizás viszont igen jól működött, nem beszélve a nagyhatalmak geopolitikai érdekeiről. A bűnbakok listája pedig politikai nézet függvényében változik, és mind a mai napig heves érzelmi vitákat képes elindítani. Ugyanakkor a román történetírásban sem feltétlenül tartozik a legnépszerűbb témák közé Alexandru Vaida-Voevod párizsi tevékenysége, mivel kevésbé lehet kiemelni a romantikus-mitizáló megközelítésben – ami jelenleg is dívik – a gyulafehérvári nemzetgyűléshez vagy akár Budapest megszállásához viszonyítva. E kötet ajánlása így fogalmazza meg ezt a tendenciát:

„Alig van irodalma. A magyar történetírás számára zsenáns az, hogy sikere lehetett az erdélyi külön járásnak a párizsi konferencián, a román történelemírás pedig Ionel Brătianu királyi miniszterelnök és a liberális kormányzat briliáns teljesítményeként könyvelte el, és ez azóta sem változott” (7. oldal). Ehhez érdemes hozzáfűznünk, hogy Brătianu egyrészt területi követelései, másrészt a kisebbségi problémában tanúsított radikális álláspontjai következtében olyan súlyos konfliktusba került a nagyhatalmak képviselőivel, hogy kénytelen volt elhagyni Párizst, másrészt pedig Vaida-Voevod eleinte csak az erdélyi románság átmeneti közigazgatási szervének (is) számító kormányzótanácsnak képviselőjeként van jelen Párizsban a román ügyet elősegítendő. Végül 1919-ben jórészt ennek köszönheti, hogy Nagy-Románia első erdélyi származású miniszterelnökévé válhatott.

Koszta István egyik méltatója, Pál-Antal Sándor kiemelte, hogy a szerző elsősorban a memoáriróadalom bemutatásában jeleskedik. Az értékelés meg is állja a helyét, hiszen szereti az események szereplőjének szemén, szubjektív egyéni elbeszélésmódján keresztül láttatni a folyamatokat, a konfliktusokat, a problémákat. Ezt szokta árnyalni – vagy megerősíteni – a szerzői szubjektív kommentárokkal, amelyek azonban nem egy külön felvezető tanulmányban, hanem a szövegben elrejtve, vagy még inkább a jegyzetekbe sűrítve találhatóak meg. A könyv egyszerre szintézis és forrásközlés is, mivel hosszú oldalakon át „beszéli”, reprodukálja az eredeti forrásokat: Alexandru Vaida-Voevod leveleit és naplószerű visszaemlékezéseit.

A nagy és alfejezetek gondosan tagolják a szöveget, felmerülő kérdések szerint (két alfejezetcímet emelek itt ki, amely a belefoglalt témát tükrözi: *Az alku folytatódik*, *Kun Béla a kedvenc*, illetve *A Cseremosz-ügy és az ukránok*). A fejezetek során főleg Vaida-Voevod reflexióit, tapasztalatait olvashatjuk, egyes szám első személyben, a könyv írója maga ritkán és röviden tűnik fel a főszövegben. Vaida-Voevod válsághelyzetben érkezett Párizsba – a tárgyalások, főleg a Bánság kérdésében, nem alakultak jól a Brătianu vezette küldöttség számára –, és ott egyre nagyobb szerephez jutott. Az egyes szám első személy ugyanakkor torzíthat, mivel a román politikai szempontjai, kijelentései talán mások szemében másként jelentkeznek, és értékelésük is más.

Külön kell beszélnünk Alexandru Vaida-Voevod stílusáról, megfigyeléseinek, észrevételeinek minőségéről. Egyrészt a kötetbe foglalt eredeti szövegek a fordító és őket szerkesztő-szerzőként közreadó munkáját is dicsérik, másrészt rendelkeznek olyan értékekkel, amelyek következtében önmagukban is tanulmányozásra érdemesek. Ilyenek például az átfogó, több nézőpontra is kiterjedő egyéni figyelmesség, a gyors helyzetfelismerés, az elemzőképeség és gyors reagálás. A bemutatás meglepően jó, főleg ha figyelembe vesszük, hogy egy regionális, kisebbségi sorsból politizáló értelmiségiről van szó. A kötet másik kiemelendő pozitívuma, hogy Vaida-Voevod – noha megfogalmazásai, értékítéletei határozottak – szóhasználata szalonképes marad. Lássuk be, hogy ez nem kis dolog, mivel e szövegeket szerzőjük nem a nagy nyilvánosság számára szánta. Ellenpéldának Maderspach Viktor esetét hozhatnám fel: élvezetesen, izgalmasan, kiváló szókinccsel írt, ugyanakkor az általa használt jelzők

– főleg nemzetiségi hovatartozás megfogalmazása terén – bármilyen nyelvre fordítását szalonképtelenné tennék, komoly, hamisítással felérő átdolgozás (ami a szóban forgó jelzők, minősítések elhagyását jelentené) hiányában.

Az elmondottak ábrázolására két szövegrészletet emelnék ki. Az elsőben Vaida-Voevod egy szerb diplomatát jellemez, a következőképpen:

„Trumbic jó vágású ember volt, elegáns, finom manír, szimpatikus természet. Sokat bajlódott Pasic és politikai elvtársai balkáni természetével. Igazi »Balkandiplomaten«, a mi bukaresti politikusaink hozzájuk képest, mindegyik külön-külön egy-egy Richeliu volt...” (78. oldal).

Egy másik szövegrészletben a háborút követő bánási gazdasági viszonyok kapcsán folytatott rövid eszmefuttatásában sűrítődik *ars politicája*: „Brătianu csak akkor dönt, ha körmére ég a gyertya. A többi szalmabábu, senki sem mer önállóan gondolkodni, ha netán megtenné, elég, ha meglátja a »főnököt«, máris azon gondolkodik, hogy miként titkolja el a véleményét. Mondd, tudsz egyet is megnevezni közülük, akinek egyénisége van? Maholnap idejönnek a magyarok. Addig dolgoznunk kellene, hogy kész tények elé állíthassuk őket. Hogy akarod, hogy a franciák inkább minket vegyenek a védelmükbe, mint a magyarokat, amikor azok mindent felkínálnak és odaadnak nekik, és a többi szövetségesnek, miközben mi abban állhatatoskodunk, hogy fenntartsuk Romániának azt a hírét, hogy ott minden bizonytalan és semmi sem világos!

Miért járna ki neked egy francia érdekeltségi csoport, és annak képviselője a konferencián, több százmillió nyereséget, és ráadásként azt a politikai többletet, amit a felszámolás joga hozna, ha tétovázol egy olyan üzletbe belépni, ami nélküled is létrejöhet Resicán, hiszen a franciák egyharmaddal már bent vannak? Aki ezt a nyereséget összehozná, az a te szép mosolyodért tenné? A szerbek nyomorúságukban is tudtak bőkezűek lenni” (149. oldal).

Ma már megállapítható, a kor magyar diplomáciájának lobbijerjét tekintve Vaida-Voevod nagyot tévedett, annak ellenére, hogy országgyűlési képviselőként jól ismerte a magyar politikai életet. A tévedésének is elgondolkodásra kellene készítenie a bűnbakkeresés alternatívájaként: Franchet d'Espérey híres lesajnáló megállapítása talán nemcsak Károlyi Mihály belgrádi delegációjára, hanem az 1918–1920-as évek teljes magyar politikai életére érvényes, és olyan szintű mélypont volt ez minden téren, hogy azt még a magyarokat jól ismerő ellenséges realpolitikus sem hitte

el. Talán ez a két kiemelt idézet meggyőzően igazolja, hogy miért is érdemes elolvasni Koszta könyvét.

Néhány szóban szükséges még szólnom a függelékről is, amely a kötet terjedelmének körülbelül egyharmada. Ennek legnagyobb részét a közeg megértését szolgáló dokumentumok teszik ki, valamint névmutató és a főszöveg értelmezését segítő jegyzetek. Ez utóbbi van olyan gazdag, hogy amennyiben a szerző akár csak önmagával szemben támasztott kihívásként koherens szövegbe rendezné, új, önálló kötet is születhetne belőle. E kötet esetében azonban a főszöveggel együtt kerek egészzé állnak össze.

Koszta István kutatásai egyértelműen újat hoznak a magyar történetírás számára ebben a fontos témában. A szerző jellegzetes egyéni stílusa mellett tagadhatatlan, hogy az információmennyisége hatalmas, a dokumentáltság foka pedig lenyűgöző. Különösen hasznos forrást jelenthet e könyv azok számára, akik a kor román politikusainak gondolatvilágát szeretnék jobban megismerni.

Koszta István: *Trianon árnyékában. Erdély követei Párizsban*. Csíkszereda, Altus Print, 2019.

PETŐ BALÁZS

Egy alapmű a katolicizmus, a liberalizmus és a szocializmus viszonyáról

Juan Donoso Cortés első ízben 1851-ben kiadott *Ensayo sobre el catolicismo, el liberalismo y el socialismo* című munkája tavaly jelent meg magyarul. Az előszó, illetve a fordítás Csejtei Dezső filozófiaprofesszor és hispanista nevéhez fűződik, a fordítást Pap Milán vetette egybe az eredetivel.

Donoso Cortés, sok más ellenforradalmi szerzőhöz hasonlóan, páriarsorsra ítélt alkotó volt a magyar könyvkiadás történetében. Noha Menzer Béla foglalkozott vele, Metternich és Donoso Cortés. Keresztény és konzervatív gondolkodás az európai forradalomban címmel tanulmányt is közölt 1949-ben a spanyolországi *Arbor* folyóiratba, de ez a szerző külföldi munkásságának érdeme. Magyarországon csak 1989 után kezdődött Cortés személyének és politikai-filozófiai, sőt politikai-teológiai jelentőségének felmérése, ismertetése. A szekunder források alkotói közül kiemelkedik Bán Mónika és Botos Máté neve is, akik figyelmet szenteltek a spanyol gondolkodó életművének. Botos Máté *A liberális katolicizmustól a legitim diktatúráig – Juan Donoso Cortés politikai filozófiájának változása az 1848-as forradalmak idején* címmel közölt tanulmányt 1997-ben. Bán Mónika 2000-ben írt összefoglaló tanulmányának címe: *Katolikus út a XIX. századi spanyol politikában: Juan Donoso Cortés*. Ő egyébként a Szegedi Tudományegyetem gondozásában műfordításokat is közölt tőle: *Értekezés a kereszténységről*, illetve *Értekezés a diktatúráról*. Szintén az ő nevéhez fűződik a legutóbbi Donoso Cortés-életrajz a Frenyó Zoltán által szerkesztett *Konzervatív arcképek*¹ című kiadványban; ez utóbbi tekinthető a legfrissebb szekunderforrás-értékű munkának.

Az *Esszé a katolicizmusról, a liberalizmusról és a szocializmusról* című könyv Csejtei Dezső által jegyzett, terjedelmes és alapos előszava önálló tanulmányként is megállja a helyét. Az *Esszét* Cortés legnagyobb hatású alkotásaként tartják számon, többek közt a politikai-teológiai gondolko-

¹ Budapest, L'Harmattan, 2021.

dás *non plus ultrájaként* ismert Carl Schmitt is erre hivatkozott a legtöbbször. Három könyvből áll, az első *A katolicizmusról* címet viseli. A második könyv az *Általában vett rendre vonatkozó problémák és megoldások* elnevezést kapta. Benne a szerző a szabad akaratot védelmezi, az emberi bűn mibenlétéről számol be és ismerteti e teológiából a politikába átáramló kulcstémák liberális és szocialista értelmezéseit, illetve egyéb vonzatait. A harmadik könyv címe: *Az emberiségben levő rendre vonatkozó problémák és megoldások*. Cortés ebben még erőteljesebben foglalkozik a bűn és büntetés kapcsolatával, kritikusan szemlélve és ismét górcső alá véve a liberalizmus és a szocializmus elveit, feltárva a bennük rejlő ellentmondásokat.

Az első könyvön belül hét fejezetben beszél a katolikus hit nagyszerűségéről, kifejtve a teológia univerzális mivoltát. Úgy véli, minden nagy politikai probléma egy nagy teológiai kérdéshez is szorosan hozzáfűződik; mivel a teológia Isten tudománya, minden dolog magyarázatát benne lehetjük meg, ez teszi e tudományt egyetemessé. Figyelemre méltó, hogy az antikvitástól kezdődően tárgyalja a vallás és politika egymástól való elválaszthatatlanságát. Következétesen szemlélteti, hogy egy adott civilizáció nem pusztán materiális, avagy gazdasági okok miatt bukhat el, hanem leginkább akkor, amikor isteneitől (vagy Istenétől) megfosztják. A katolikus egyházzal szülő gondolatai igen sok tekintetben egyeznek más ellenforradalmi szerzők, különösen Joseph de Maistre elképzeléseivel. Az ő eszmefuttatásai a kereszténységet és az egyházat egyfajta fundamentális szerepkörrel ruházzák fel, mely az európai civilizációt táplálja, és megvédi a barbárságtól, ezt tette a kezdetek kezdetétől, és ez a szerepe a jelenben is. Cortés a világgépének megfelelően az egyházi, azon belül a pápai szuverenitásra különösen nagy figyelmet fordít. Érvelésében a szabadság védelmezőjeként tünteti fel a katolikus egyházat, mely minden évszázadban küzdött a zsarnokság kibontakozása ellen.

Az emberi szabadság, akár csak de Maistre esetében, Cortésnél a megszentelt parancsok sérthetetlenségét, az isteni jogok örökérvényű igazságát jelenti, minthogy az emberek szabadsága is csak ezeken belül nyeri el legtisztább teljességét. A savoyai gróf *Az áldozathozatalról* című munkájában a nőiség kérdése kapcsán vetette fel, hogy a történelem folyamán a másodsorba taszított nőket a kereszténység emelte a férfiakkal egyenrangúvá. Ebből következően mindazon eszmeiség, mely a kereszténység ellen lép fel a szabadság helyett, a szabadosság átkát hozza magával, amely újra megfosztja egyenrangúságától a két nemet. Cortés, ha nem is ponto-

san ezzel a példával, de hasonló érvelést alkalmaz és a politika szintjére emeli a problémát. Szerinte az egyháznak mindig is szuverén jogában állt a világiasság ellen kikelni és egyházi átokkal sújtani a zsarnokság minden formáját, megakadályozva annak kibontakozását. Az ő világnézetében az a legtökéletesebb fék a politikai és kulturális stabilitás megőrzéséhez. Ezt maga Joseph de Maistre is kifejtette *A Pápáról* című művében, természetesen az egyházi autoritás és a pápai szuverenitás mellett érvelve.

A második könyv fókuszpontját a szabad akaratra vonatkozó problémák és kérdések adják. Cortés erről való álláspontja meglepő lehet, mert úgy tűnik, hogy nem a hagyományos katolikus, hanem inkább a protestáns felfogáshoz közelít. „A tévedés, amely ellen fel kívánok lépni, annak feltételezésében áll, hogy a szabadságot a választás képessége jelenti, miközben a szabadság nem egyébben, mint az akarat képességében áll, amely feltételezi a megértés képességét” – vallja. Ez a gondolat – amely miatt a janzenizmus, sőt kálvinizmus vádja merült fel személyével szemben – azonban nem volt ismeretlen az egyházszakadások előtti évszázadokban sem. Maga Szent Ágoston is így vélekedett a szabad akaratról és a szabadságról.

Mindez természetesen a politikai szférával is összekapcsolódik. Cortés ez irányú gondolatai ismét a zsarnokság mibenlétének kérdését vetik fel, a rabszolgasággal karöltve. Eszerint nincs más zsarnok, mint az, aki elbitorolt hatalmat gyakorol, ennek megfelelően azok tekintendők rabszolgának, akik illegitim hatalom befolyása alatt élnek. A szabadság teológiából eredő politikai definíciója Cortés világnézetében nem más, mint a törvényes hatalomnak való önkéntes engedelmség.

Ezt követően és ehhez fűződően kitér jó és rossz dilemmájára, mely Joseph de Maistre teodíceájához hasonlóan az emberi felelősségben leli meg a gyökereit, de más végkövetkeztetéseket von le belőle. Cortés enél a manicheizmus tanához nyúl vissza, egy gnosztikus vallási nézethez, mely a jó és rossz dualizmusán alapuló metafizikai harcot tételez fel. Cortés a manicheizmus szabályaival alkotja meg azt, amit de Maistre is leírt a világban dúló végtelen erőszak kapcsán. Ez utóbbinál azonban a harc egyetemes és a legkisebb élő organizmusoktól kezdve a legfejlettebbekig zajlik, felülkerekedve a jó és a rossz morális kategóriáin. Cortés ezzel szemben magáévá teszi a manicheista vallási elveket és egyértelműen megkülönbözteti a jót a rossztól. Ennek megfelelően kétféle civilizációfelfogást különít el egymástól: a filozófiai és a katolikust. Következésképpen

azonban ezt a tényezőt is egyfajta érvelési eszközként használja fel, első sorban a szocialista Joseph Proudhon ellen.

A szocializmus és a liberalizmus megjelenése művében nem véletlen, mivel e két ideológia korának fő kihívást jelentő szellemi áramlatai közé tartozott. A filozófiai civilizáció leágazásaiként nevezi meg ezeket, mivel közös bennük, hogy radikális módon hisznek az ember tökéletességében, valamint természetének, értelmének és akaratának egészségességében. Mindezekből egyértelműen származik az a felvilágosodás korszakából induló és Cortés évtizedeire kiteljesedő alapfeltevés, miszerint az ember eredendően jó és képes feltárni az igazság teljességét.

A könyv legérdekesebb részét kétségkívül a liberalizmusról és a szocializmusról szóló fejtegetések képezik. A liberális iskolát kisebbre becsüli a szocialistánál, és azt mondja, a liberálisok lenézik a teológia jelentőségét, noha az saját szellemiségükben is megtalálható. A legterméketlenebb iskolának véli liberálisokat, hiszen a legkevésbé képzett és legönzőbb emberek alkotják. Mivel a liberalizmus nem áll ki egyértelműen az abszolút igazságok mellett, ezért sem a jó, sem a rossz morális kategóriáit nem képes meghatározni, sőt azt sem tudja eldönteni, hogy a kettő közül melyikbe sorolja magát. „Ez az iskola – állítja a szerző – csak akkor kerül előtérbe, amikor a társadalom tehetetlenségbe hanyatlik; uralmának időszaka az az átmeneti és rövid ideig tartó időszak, amikor a világ nem tudja, hogy Barabással tartson-e, vagy Jézussal, és mintegy fel van függesztve valamely dogmatikus állítás és legfőbb tagadás között.” Ebből fakadóan szerinte a liberalizmus nem több átmeneti állapotnál, de morális sebezhetőségéből adódóan még az is kétséges, hogy bármilyen társadalmi állapot megteremtésére képes. Nagyon alábecsüli ezt az eszmeiséget azt állítva, hogy előbb-utóbb vagy a katolicizmusban, vagy pedig a szocializmusban fog feloldódni. Ehhez mérten a szocializmust sokszorosán felülértékeli. Nem táplál illúziókat saját korának szellemi kihívásait látva, mert úgy tartja, hogy a katolicizmus nem annyira erős és meggyőző, mint a szocialista iskola. A szocializmus azért erős „mert teológia, és csakis azért pusztító, mert sátáni teológia”. Ez a gondolat akár még Joseph de Maistre világnézetéhez is visszavezethető, mivel ő hasonló szavakkal írt a francia forradalomról; lényeges különbség az, hogy ezt kifejezetten az európai események kataklizmájára értette.

Cortés szerint a szocializmus és a katolicizmus eléggé erős eszmeiségek ahhoz, hogy szellemi falanxokat alkotva megütközhessenek egymással.

Egyelőre azonban a szocialista iskolák állnak inkább győzelemre, mert mestereik valódi tudorok, akik, ha tárgyiasítva is, de képesek megalkotni a teológiát, és meg tudják nyerni ügyüknek az emberek tömegét. Politikai szempontból a szocializmus köztársaságpárti, filozófiai szemszögből racionalista, míg vallási tekintetben ateista. A szocialisták ateizmusa dogmatikus és emiatt máris megnyerőbb lehet, hiszen egy teológiai kérdésben foglal egyértelmű állást ellentétben a liberalizmussal. A liberális iskola leginkább a deizmusra hajaz, de ez a szemléletmód sem politikai, sem teológiai értelemben nem lehet termékeny. A két izmus ellentmondásait a harmadik könyvben tárja fel, teljessé téve a kritikai szemléletet.

Juan Donoso Cortés *Esszéje* ugyanakkor minden tekintetben a katolicizmus elsőbbségét védi, noha többször is belátja, hogy a modernitás kihívásait az nem képes teljesen uralni. A szocializmus a legfőbb kihívás, amelynek erőssége nem az újszerűségében rejlik, hanem abban, ahogy a felépítésében a katolicizmust másolja. A liberalizmust tiszavirág-életű jelenségnek tartja, mely rövid időn belül elhal, még élő részeit pedig magába szívja a másik két nagy eszmeiség. Cortés, noha váteszi szerepkörben tetszeleg az olvasó előtt, igen pontatlanul jósolta meg a jövőt. Bár rövid távon valóban a dogmatikus szocializmus tűnt sikeres útnak, a 20. század második felétől már a liberalizmus kezdett dominálni a nyugati világban, míg végül a 21. században egyeduralkodóvá vált. Ennek ellenére Cortés korántsem elavult szerző, e könyve pedig, hasonlóan más ellenforradalmi gondolkodók (például Joseph de Maistre vagy Louis de Bonald) műveihez, fontos sarokköve a politikai teológia gondolatvilágának. Ő tekinthető Carl Schmitt közvetlen elődjének, ahogy arra Günter Maschke is rámutatott.

Az *Esszé* jelentősége ma sem elhanyagolható, mivel tanulságos és időszerű kritikát fogalmaz meg a liberalizmussal és a szocializmussal szemben. Időszerűségét adhatja az a tényező is, hogy a katolikus szellemi iskola európai szintű válságot él meg, akárcsak Cortés időszakában. A kötet jó támpont lehet a katolikus egyház megújulását célzó töprengéshez. A Cortés halála utáni évtizedekben a keresztényszocializmus lehelt új erőt a katolikus szellemiségbe, és elgondolkodtató, hogy a 21. században létezhet-e majd hasonló szellemi áramlat e cél eléréséhez. Ez a könyv segíthet a válasz megtalálásában.

Juan Donoso Cortés: *Esszé a katolicizmusról, a liberalizmusról és a szocializmusról*. Budapest, Századvég, 2022.

E szám szerzői

Dr. Zsoldos Attila történész, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének kutató professzora. Kutatási területe az Árpád- és Anjou-kor története. Publikációi elsősorban a politika-, a társadalom- és az intézménytörténet kérdéseivel foglalkoznak.

Dr. Attila Zsoldos, historian, full member of the Hungarian Academy of Sciences, research professor at the Institute of History of the Research Centre for the Humanities (Budapest). His research interests include the history of the Árpád and Anjou periods in Hungary. His publications mainly include studies on political, social, and institutional history of the 11–14th-century Hungary.

Dr. Bertényi Iván történész, heraldikus. 1962-ban végzett az Eötvös Loránd Tudományegyetem történelem–levéltár szakán, majd 1963-ban magyar szakon. 1962 és 2009 között az ELTE Történelem Segéttudományai Tanszék munkatársa volt, gyakornok, tanársegéd, adjunktus, docens, 1990-től 2009-ig egyetemi tanári beosztásban. Közben 1988 és 1993 között a Keszthelyi Helikon Könyvtár, 1993-tól 1996-ig az Eötvös József Collegium igazgatója. 2009 óta professor emeritus. 1960 és 2018 között másfél tucat könyve és több száz tanulmánya jelent meg a középkori magyar történelem, jogtörténet, jelvénytán, címertan és pecséttan tárgykörében. 1971-ben a történettudomány kandidátusa, 1988-ban a történettudomány doktora fokozatot szerzett. A Nemzetközi Heraldikai Akadémia tagja, a Spanyol Királyi Akadémia, az Adler (osztrák) Heraldikai és Genealógiai Társaság levelező tagja, az Erdélyi Címer- és Zászlótudományi Egyesület tiszteleti tagja.

Dr. Iván Bertényi, historian, heraldist. He graduated in history and archive studies in 1962 and in Hungarian language and literature in 1963 from Eötvös Loránd University (ELTE). Between 1962 and 2009 he was a member of the staff at the Department of Auxiliaries to the Study of History at ELTE, employed as an intern, a teaching assistant, an adjunct professor, an associate professor and from 1990 to 2009 as a full professor. Between 1988 and 1993 he also served as the director of the Helikon Library of Keszthely, and from 1993 to 1996 he was the director of Eötvös József Collegium. Since 2009 he has been a professor emeritus. Between 1960 to 2018 he published one and a half dozen books and hundreds of studies on medieval Hungarian history, legal

history, insigniology, heraldry and sigillography. In 1971 he received a CSc in History and in 1988 a PhD in History. He is a member of the International Academy of Heraldry, a corresponding member of the Spanish Royal Academy, a corresponding member of the Austrian Adler Heraldic and Genealogical Society, and an honorary member of the Transylvanian Heraldic and Vexillological Association.

Dr. [Diószegi] Szabó Pál, PhD történész, középkorkutató, jog-, irodalom- és művelődéstörténész, költő, műfordító, kritikus. Kutatási területei: Német Aranybulla (1356), Nándorfehérvár 1456 előtti oszmán-török ostromai (1440), a bizánci jog és császári jogalkotás, középkori magyar szokásjog, dekrétumok, jogintézmény-kutatás, ítéletrekonstrukció, Madách Imre megyegyűlési és országgyűlési beszédei. Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport tudományos munkatársa. Tagja a Magyar Bizantinológiai Társaságnak, a Magyar Írószövetségnek, a Madách Irodalmi Társaságnak, elnöke a Szegedi Írók Társaságának.

Dr. Pál Szabó [Diószegi], PhD, historian, researcher of the Middle Ages, historian of law, literature and culture, poet, literary translator, critic. His research interests include: the German Golden Bull (1356), the Ottoman-Turkish siege of Belgrade (Nándorfehérvár) before 1456 (1440), Byzantine law and imperial legislation, medieval Hungarian customary law, decrees, legal institutions, sentence reconstruction, and the speeches of Imre Madách in the county and national assembly. He is a research fellow at the Legal History Research Group at MTA-ELTE. He is a member of the Hungarian Byzantinological Society, the Hungarian Writers' Association, the Madách Literary Society, and president of the Szeged Writers' Society.

Dr. Mezey Barna egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. Az MTA–ELTE Jogtörténeti Kutatócsoport vezetője, az MTA IX. osztály Jogtörténeti Albizottság elnöke. Főbb kutatási területe a magyar parlamentarizmus története, az európai és magyar börtönügy históriája. Fontosabb publikációi: *A börtönügy a 17–19. században. A börtön európai útja* (2018), *A fenyítőházak forradalma. A modern büntetés-végrehajtás alapvetése Európában* (2012), *Régi idők tömlöcei. Büntetések, börtönök, bakók* (2010), *„Öszve-szerkesztett szövetségünknek kötele.” A jogalkotás alkotmányos keretei a Rákóczi-szabadságharcban* (2009), *A magyar polgári börtönügy kezdetei* (1995), *Ungarische Rechtsgeschichte – Europäische Rechtsgeschichte* (2020), *Magyar alkotmánytörténet* (szerk., 1995, 2003, 2020).

Dr. Barna Mezey is a university professor at the Department of Hungarian Legal and Political History at the Faculty of Law, Eötvös Loránd University. He is the head of the MTA-ELTE Legal History Research Group and the president of the Legal History Sub-committee of the 9th Department of the Hungarian Academy of Sciences. His main research areas include the history of Hungarian parliamentarism, the history

of European and Hungarian corrections. His important publications include *Corrections in the 17th–19th centuries. The European ways of prison* (2018); *The Revolution of the Penitentiaries. The foundations of the modern penitentiary system in Europe* (2012); *Prisons of old ages. (Punishments, prisons, executioners)* (2010); „*Ties of Our Configured Alliance*” – *The Constitutional Framework of legislation under the Rákóczi Freedom Fight.* (2009); *The Beginning of the Hungarian Civic Corrections* (1995); *Hungarian Legal History – European Legal History* (2020) *Hungarian Legal History* (ed.) (1995, 2003, 2020).

Dr. Cieger András történész, a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, osztályvezető, PhD (2003). Főbb kutatási területe a 19. századi Magyarország politika- és társadalomtörténete. Legújabb munkái: *A magyar országgyűlés a dualizmus korában I. A képviselőház* (Budapest, Országház Könyvkiadó, 2021); *Fejezetek az Aranybulla modern kori emlékeztörténetéből* (In Zsoldos Attila [szerk.]: *Aranybulla 800.* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2022, 277–302).

Dr. András Cieger, historian, senior research fellow and head of department at the Institute of History of the Research Centre for the Humanities (Budapest). He earned his PhD in 2003. His main research area is the 19th-century political and social history of Hungary. His most recent works include *The Hungarian National Assembly in the era of Dualism I: The House of Representatives* (Budapest, Országház Kiadó, 2021); *Chapters of the modern-age Remembrance of the Golden Bull* (In: Attila Zsoldos (ed.): *Golden Bull 800*, Budapest, Országház Kiadó, 2022, pp. 277–302).

Lovász Ádám az ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskolájának doktorjelöltje, filozófus. Kutatási területei közé tartozik a posztmodern filozófia, a non-antropocentrikus társadalomelméletek és ontológiák, a luhmanni szociológia, valamint a folyamatfilozófia, különös tekintettel Henri Bergson, Gilles Deleuze, Félix Guattari és Alfred Whitehead koncepcióira. Számos monográfia szerzője és társszerzője, legutóbbi, 2021-es kötetei: *Updating Bergson; A határsértés technológiai* (Horváth Márkkal).

Ádám Lovász is a doctoral candidate at ELTE Doctoral School of Philosophy, and a philosopher. His research areas include postmodern philosophy, non-anthropocentric social theories and ontologies, Niklas Luhmann's sociology, and process philosophy, in particular the concepts of Henri Bergson, Gilles Deleuze, Félix Guattari and Alfred Whitehead. Ádám is author and co-author of several monographs, his most recent volumes are the following: *Updating Bergson; A határsértés technológiai* (with Márk Horváth).

S. Király Béla sóváradai születésű író, újságíró, politológus, a *Századvég*, a *Magyar Szemle* szerkesztője, az *Átalvető* magazin főszerkesztője, a *Nouvelle École* folyóirat munkatársa. Egyetemi diplomáit filozófia–történelem, illetve politológia szakon Kolozsváron, majd a budapesti ELTE-n szerezte.

Béla S. Király, born in Sărățeni, is a writer, journalist, political scientist, editor of *Századvég*, *Magyar Szemle*, editor-in-chief of *Átalvető* magazine, contributor to *Nouvelle École* magazine. He graduated in philosophy, history and political science at the University of Cluj-Napoca and the ELTE in Budapest.

Lakatos Artur Lóránd történész, közgazdász. A nemzetközi kapcsolatok elemzője, a történettudományok doktora. Kutatási területei közé tartozik a kortárs geopolitika, Közép-Kelet-Európa politikatörténete és gazdaságtörténete, Kolozsvár ipartörténete.

Artur Lóránd Lakatos historian, economist, analyst of international relations, doctor of history. His research areas are, among others: contemporary politics, political and economic history of Central and Eastern Europe, industrial history of Cluj-Napoca.

Pető Balázs eszmetörténész az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán folytat politikatudományi PhD-tanulmányokat. Főbb érdeklődési területe a konzervatív-katolikus eszmetörténet, különösen a 19. századi ellenforradalmi gondolkodók (Joseph de Maistre, Louis de Bonald, Juan Donoso Cortés) politikai-teológiai munkássága.

Balázs Pető intellectual historian, PhD student of the political sciences at Eötvös Loránd University Faculty of Law. His main research areas are intellectual history of the Catholic conservatism, especially the 19th century counter-revolutionary thinkers (Joseph de Maistre, Louis de Bonald, Juan Donoso Cortés) and their views in political theology.

